

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΟΥ ΚΥΡΙΑΚΟΥ-ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΜΑΥΡΟΕΙΔΕΑ
(Α.Μ.: 1012202003027)

Θέμα: «Αντανακλάσεις του Ιακωβινισμού στην προεπαναστατική και την επαναστατημένη Ελλάδα»

«δεν» προφέρουσι πλέον το όνομα της Ελευθερίας με φόβον μήπως
και τους ακούσωσιν οι προσετεί ή οι αρχιερείς και τους κηρύξουν
αυτούς, πρότερον έκαμνον, αλλά το προφέρουσιν μ' εκείνο το
θάρρος, σπού οι δούλοι δεν ημπορούν να έχουσιν»
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΟΜΑΡΧΙΑ Ήτοι Λόγος Περι Ελευθερίας
Του Ανωτάτου του Έλληνοσ (1808)

Επιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2022

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	3
Εισαγωγή.....	5

Α΄ Κεφάλαιο

Ιακωβινισμός: Η αιρετική ιδεολογία από την Ευρώπη	7
1.1. Ο ιακωβινισμός ως παγκόσμιο αφήγημα	7
1.1.1. Η τάση πριν το 1789	8
1.1.2. Λίγα λόγια για τη Λέσχη των Ιακωβίνων	9
1.1.3. Ο ιακωβινισμός ως γέφυρα για τις απανταχού επαναστάσεις	11
1.2. Ο ιακωβινισμός ως συστατικό του φιλελευθερισμού	13
1.3. Η ιδεολογική εξέλιξη του ιακωβινισμού	14
1.3.1. Οι ιδεολογικές βάσεις	14
1.3.2. Η ταξική συνοχή της επανάστασης	15
1.3.3. Η ιδεολογική εξέλιξη στα χρόνια του Ναπολέοντα	16

Β΄ Κεφάλαιο

Η ελληνική αναγέννηση	18
2.1. Η δημιουργία της ελληνικής αστικής τάξης	18
2.1.1. Η αυγή του ελληνικού καπιταλισμού	18
2.1.2. Ο παράγοντας του ελληνικού εμπορίου	19
2.2. Οι Έλληνες λόγιοι	20
2.2.1. Ο κύκλος της Πίζας	21
2.3. Η συνειδητοποίηση της ταξικής και εθνικής ετερότητας	23
2.4. Εμπνεύσεις του Ρήγα	24

Γ΄ Κεφάλαιο

Η ναπολεόντεια περίοδος και η κατάσταση στην Ελλάδα	27
3.1. Οι κρυφοί απεσταλμένοι Stephanopoli	27
3.2. Γαλλοκρατία στα Επτάνησα	29
3.2.1. Τα «ιακωβίνεια» - Οι επαναστατικές ζυμώσεις στα Επτάνησα πριν την άφιξη του Ναπολέοντα	29

3.2.2. Τα Επτάνησα στα χέρια των «ελευθερωτών» Γάλλων	31
3.3. Η ελληνική πρόσληψη της πτώσης του Βοναπάρτη	32

Δ' Κεφάλαιο

Η Ελληνική ως διάδοχος της Γαλλικής Επανάστασης	34
4.1. Ιακωβινισμός και μυστικιστικές οργανώσεις	34
4.2. Για τη Φιλική Εταιρεία	35
4.2.1. Ο ασαφής ρόλος του τσάρου	36
4.2.2. Δείγματα ιακωβινισμού στη Φιλική Εταιρεία	37
4.3. Η Γαλλική Επανάσταση άνοιξε τα μάτια των σκλάβων Ελλήνων	39
4.3.1. Αποτελεί ο «οθωμανισμός» τον εχθρό;	40
4.3.2. Το χτίσιμο της επαναστατικής ιδεολογίας και η άνοδος των εξαθλιωμένων	41

Ε' Κεφάλαιο

Η Ελληνική Επανάσταση και η καταστολή του ιακωβινισμού	43
5.1. Η καταστολή των φιλελεύθερων ιδεών κατά την Ελληνική Επανάσταση	43
5.1.1. Ο ρόλος της Εκκλησίας	43
5.1.2. Επανάσταση μεν, σε «πολιτικά ορθά» πλαίσια δε	45
5.2. Το πεφωτισμένο πρόσωπο του 1823	47
5.3. Η ταξική διάσταση του Εμφυλίου (1823-1824)	49

ΣΤ' Κεφάλαιο

Από το φιλελεύθερο φιλελληνισμό στο Ναβαρίνο. Ο ρόλος της Ευρώπης	51
6.1. Ο φιλελεύθερος φιλελληνισμός	51
6.2. Η αλλαγή στάσης των Μεγάλων Δυνάμεων	53
6.3. Το Ναβαρίνο και το τέλος της προοπτικής της ελληνικής αυτοδιάθεσης	54
Επίλογος	57
Πηγές και Βιβλιογραφία	59
Περίληψη	66

Πρόλογος

Εφόσον δεχθούμε πως η Γαλλική Επανάσταση συνιστούσε το πιο άγριο άνθος της εποχής της νεωτερικότητας, τότε η απόκτηση της πολιτικής συνείδησης του ανθρώπου, που βρίσκεται στο μεταβατικό στάδιο της κοινωνικής του μετατροπής από υπήκοο σε πολίτη, αποτέλεσε το σπόρο.

Η περίοδος της νεωτερικότητας εφορμά από τον ευρωπαϊκό Διαφωτισμό, κάπου στα σκοτεινά μετερίζια του κέντρου της γηραιάς ηπείρου και εδραιώνεται στη χαρτογράφηση της ιστορίας με τρεις συν μία μεγάλες επιτυχημένες επαναστάσεις. Τα επαναστατικά κινήματα που γεννιούνται την εποχή αυτή είναι μεν πολλά σε αριθμό και σε κάθε γωνιά της γης, ωστόσο αυτά που καταφέρνουν τελικά να ορθοποδήσουν είναι εκείνα της Αμερικανικής και της Γαλλικής Επανάστασης στα τέλη του δεκάτου ογδόου αιώνα, καθώς και ο ατέρμονος Πόλεμος του Μπολίβαρ στην ευρύτερη περιοχή του ισπανόφωνου αμερικανικού Νότου, στις αρχές του δεκάτου ενάτου. Το κοινό στοιχείο που εντοπίζεται σε αυτές τις τρεις επαναστάσεις βρίσκεται στην κοινωνική ανάγκη για την απομάκρυνση του δυνάστη –επικυρίαρχου ή μη – και στο κοινωνικό αίτημα της άμεσης αποφευδοποίησης, πράγμα που σε μεγάλο βαθμό επιτυγχάνεται. Επίσης, δεν θα πρέπει να αγνοηθεί η ιστορική αξία της σύνδεσης που υπήρχε μεταξύ των τριών κινήματων, η θεωρητική και πρακτική επιρροή του ενός πάνω στο άλλο, όπως και το προσεγγιστικό στοιχείο της αποσαφήνισης των επιταγών των διαφωτιστών φιλοσόφων στην πράξη. Στα εν λόγω μεγάλα και αυθεντικά κινήματα σπεύδει να προστεθεί και η Ελληνική Επανάσταση, η οποία χρωματίζεται με πολύπλευρες κοινωνικές, πολιτικές, γεωγραφικές και εθνοτικές προεκτάσεις.

Εξερευνώντας τη μεγαλύτερη εικόνα στις απαρχές του μακρού 19^{ου} αιώνα, συναντάμε την Ευρωπαϊκή Ήπειρο σε συνεχή αναταραχή, στο έλεος των απρόβλεπτων αποφάσεων ενός αμφιλεγόμενου Ιακωβίνου ηγέτη και εθνάρχη, του στρατηγού Ναπολέοντα Βοναπάρτη. Αυτή η αναταραχή δείχνει να λαμβάνει τέλος λόγω δύο ιστορικών συγκυριών: α) τη σύμπλευση όλων των ορθόδοξων παλαιοκαθεστωτικών δυνάμεων εναντίον της ιακωβινικής Γαλλίας, που εκφράζεται και αποτυπώνεται με το πανηγυρικό συνέδριο της Βιέννης και έχει ως σκοπό την καταστολή του ιακωβινισμού και των συνεχιζόμενων επαναστατικών αναταραχών στην Ευρώπη και β) την τελική συντριβή των τελευταίων πιστών στρατευμάτων του Ναπολέοντα στο Βατερλό στις 18 Ιουνίου 1815. Η τετραπλή συμμαχία Βρετανίας, Ρωσίας, Αυστρίας και Πρωσίας, που προέκυψε και επίσημα μετά το Βατερλό και τη

Βιέννη, είχε ως απώτερο σκοπό τη διασφάλιση της ομαλής επαναφοράς του ancien regime στη Γηραιά Ήπειρο, φροντίζοντας παράλληλα για την ανάσχεση τυχόν επικείμενων επαναστατικών κινήσεων.

Σε αντιδιαστολή με το ευρωπαϊκό αριστοκρατικό πλαίσιο, η νεαρή και ανερχόμενη αστική τάξη εδραιώνεται έτι περισσότερο στην Ευρώπη από την Α' Βιομηχανική Επανάσταση κι έπειτα, αναζητώντας διαρκώς μεγαλύτερο χώρο στο οικονομικό στερέωμα σε μια οικονομία που όδευε ραγδαία, μα όχι απρόσκοπτα, προς τη φιλελευθεροποίηση. Ο φιλελευθερισμός των Διαφωτιστών, της Αμερικανικής και της Γαλλικής Επανάστασης συνιστούσε μια εν δυνάμει συνθήκη οικονομικής ελευθερίας, που η νεοσυσταθείσα αστική τάξη δεν ήταν διατεθειμένη να αφήσει ανεκμετάλλευτη. Ο φιλελευθερισμός μετουσιώνεται γρήγορα σε κύριο συστατικό του δημοφιλούς εμπορικού καπιταλισμού, ενώ ο κατασταλαμένος ιακωβινισμός λαμβάνει το δυναμικό ρόλο να αποτελέσει τον «πολιορκητικό κριό» απέναντι στην φαινομενικά άκαμπτη Ιερά Συμμαχία.

Ο Ελληνικός Αγώνας για την ανεξαρτησία ξεσπά σε έναν εξαιρετικά αφιλόξενο, πολιτικά, ιδεολογικά και διπλωματικά, ευρωπαϊκό κόσμο και η φλόγα του αρχικά επιβιώνει μέσα από μυστικές οργανώσεις, όπου ήδη έχει εισχωρήσει το στοιχείο του ιακωβινισμού, αλλάζοντας άρδην το χαρακτήρα τους. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της αδελφότητας των καρμπονάρων, που από συντηρητική μυστικιστική ομάδα μετουσιώνονται σε κομβική πεφωτισμένη επαναστατική οργάνωση με παγκόσμια επιρροή. Καταφέρνει σε μεγάλο βαθμό να ταραξει τα νερά στον ευρωπαϊκό χάρτη, δημιουργώντας βαθιές ρωγμές στο στιβαρό οικοδόμημα, που εξέφραζαν περισσότερο ο αυστριακός καγκελάριος φον Μέττερνιχ και ο ένθερμος θιασώτης του, τσάρος της Ρωσίας, Αλέξανδρος Α'.

Στην παρακάτω εργασία, αυτό που θα κληθούμε να εξετάσουμε ενδελεχώς είναι η σύνδεση των αξιών της Γαλλικής Επανάστασης και των ιδανικών που πρέσβευε ο ιακωβινισμός με το προεπαναστατικό προελούδιο του Ελληνικού Αγώνα αλλά και την επαναστατημένη Ελλάδα, υπογραμμίζοντας παράλληλα τον ισορροπητικό ρόλο που απέκτησε η επέμβαση του συμμαχικού στόλου στο Ναβαρίνο, ώστε να μην ακολουθήσει τελικά η Ελληνική Επανάσταση το δρόμο των ριζοσπαστικών φιλελευθέρων επιταγών της εποχής.

Εισαγωγή

Περισσότερο από σαφή υπήρξαν τα δείγματα και οι αντανακλάσεις της Γαλλικής Επανάστασης και του ιακωβινισμού πάνω στο ελληνικό αγώνα για την ανεξαρτησία σε όλες τις χρονικές διαστάσεις του. Από τις πρώτες πυρετώδεις μυστικές ζυμώσεις κατά τα προεπαναστατικά χρόνια ως και τις κομβικές μέρες της Ναυμαχίας του Ναβαρίνου, όταν οι ευρωπαϊκές δυνάμεις συμβάλλουν αποφασιστικά στην κατάκτηση του δυτικού προσανατολισμού των επαναστατημένων, σημαίνοντας παράλληλα την οριστική αναχαίτιση των επιταγών και αξιών του ιακωβινισμού σε μια επικείμενη ολοκλήρωση του ελληνικού κράτους. Στην αρχή της παρακάτω εργασίας ταξιδεύουμε στην Ευρώπη που βρίσκεται σε αναταραχή και αλλάζει συνεχώς στα τέλη του 18^{ου} και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα και ερχόμαστε σε πρώτη επαφή με τη διοχέτευση του ιακωβινισμού, που φέρεται ως μια οικουμενική, αλλά αιρετική ως προς την υπάρχουσα καθεστηκυία τάξη, επαναστατική ιδεολογία. Συναντάμε τη μυστική λέσχη των Βρετόνων στο Παρίσι, η οποία σύντομα γίνεται γνωστή, περισσότερο λόγω σκωπτικών διαθέσεων, ως λέσχη των Ιακωβίνων. Αναλύουμε το πώς ο ιακωβινισμός καταφέρνει να εξελιχθεί τελικά ως γέφυρα για τις απανταχού επαναστάσεις, αποτελώντας αναπόσπαστο συστατικό του φιλελευθερισμού, που τις διέπει, ενώ εξετάζουμε και την ιδεολογική του μετάλλαξη στα χρόνια μετά τη Γαλλική Επανάσταση, την περίοδο από τους Ναπολεόντειους Πολέμους ως τις απαρχές του Ελληνικού Αγώνα.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, το λόγο παίρνει η ευρύτερη ελληνική κοινότητα, αυτή που εκείνη την περίοδο αντιλαμβάνεται την ετερότητά της, τόσο σε εθνικό, όσο και σε κοινωνικό και ταξικό πλαίσιο. Μέσα από τους γαλλο-βρετανικούς αποκλεισμούς και τις εμπορικές απαγορεύσεις εκατέρωθεν, ξεπηδά μια νέα, εξαιρετικά δυναμική ελληνική αστική τάξη, που βασίζεται στη ανερχόμενη ναυτιλία της, γνωρίζοντας τις ελκυστικές και υποσχόμενες ελευθερίες του καπιταλισμού, κυρίως στις μικρές αλλά σημαντικές κοινότητες του εξωτερικού. Εκεί όπου δραστηριοποιούνται και σημαντικοί λόγιοι της εποχής, ριζοσπάστες φιλόσοφοι και πατέρες του γένους, όλοι ταγμένοι στον ίδιο ιερό σκοπό. Το στοιχείο, που μελετά η εργασία, δηλαδή το χρωμάτισμα του ιακωβινισμού στα ελληνικά δρώμενα, είναι απόλυτα διακριτό στα κείμενα που εμπνέεται ο Ρήγας Βελεστινλής, που δεν έχουν σημαντικές διαφορές, παρά στη γλώσσα και την απόδοση από τα πρωτότυπα της Γαλλικής Επανάστασης.

Στη συνέχεια και στο τρίτο κεφάλαιο, αναδεύουμε μια χρονική και πολιτική συγκυρία, που δεν έχει φωτιστεί αρκετά, όσον αφορά τα ελληνικά εδάφη: Τα χρόνια της επικυριαρχίας του Ναπολέοντα. Ακολουθούμε τις περιπέτειες δυο έμπιστων ευγενών κορσικανών, με ελληνική καταγωγή, απεσταλμένων του Βοναπάρτη στη Μάνη, με σκοπό τη βολιδοσκόπηση των δεδομένων και των διαθέσεων για μια επικείμενη επανάσταση στο Μοριά και τη Ρούμελη. Παρακολουθούμε τα τεκταινόμενα στην Κέρκυρα και τα Νησιά του Ιονίου, ξεδιπλώνοντας τον τρόπο με τον οποίο ο ιακωβινισμός επισκέπτεται τα Επτάνησα κατά την περίοδο της πρώτης και της δεύτερης Γαλλοκρατίας, ενώ αφουγκραζόμαστε και την ελληνική πρόσληψη της καθολικής ήττας του Ναπολέοντα και τι ακριβώς σήμαινε αυτό για την νεοελληνική και τη νησιωτική, κυρίως, οικονομία.

Στο επόμενο κεφάλαιο, χτίζεται με προσοχή η ελληνική εκδοχή της Γαλλικής Επανάστασης. Σε ένα μυστικιστικό ταξίδι, μεταξύ κόκκινων σκούφων και αναμμένων μισοκεριών, η Φιλική Εταιρεία ντύνεται τους μανδύες των καρμπονάρων και των ιακωβίνων, σε μια συνεχή αναζήτηση πρόσφορου εδάφους για εξέγερση. Ο τσάρος επιλέγει να παίξει, πιθανώς επιτηδευμένα, τον δικό του ασαφή ρόλο, η ιδεολογία παίρνει τη δική της σάρκα και οστά από τη μήτρα του Διαφωτισμού και όλα αυτά την ίδια στιγμή που συμβαίνει η άνοδος των κοινωνικά εξαθλιωμένων στα ψηλά σκαλοπάτια του αγώνα.

Το πέμπτο κεφάλαιο αναλώνεται στα πρώτα χρόνια της επανάστασης, πριν ακόμα κατασταλεί ο ιακωβινισμός από τα τραχιά χέρια των προυχόντων και των κοτζαμπάσηδων, που έχουν στο πλευρό τους την ετεροβαρή συμβολή της Εκκλησίας. Τα πεφωτισμένα, φιλελεύθερα Συντάγματα της Επιδάουρου και του Άστρους θίγουν μεγάλα συμφέροντα και δημιουργούν αναπόφευκτα τριβές, που αποδεικνύονται ανυπέρβλητες, οδηγώντας στο ξέσπασμα του τραγικού Εμφυλίου Πολέμου το φθινόπωρο του 1823.

Καταλήγοντας, στο έκτο και τελευταίο κεφάλαιο, δε θα μπορούσαν να λείπουν οι ευρωπαϊκές προσεγγίσεις, των Μεγάλων Δυνάμεων κυρίως, που ξεκινούν την αλληλεπίδρασή τους σε ανεπίσημο πλαίσιο, μέσω του φιλελεύθερου, αιρετικού φιλελληνισμού για να αλλάξουν τελικά άρδην τη στάση τους, όταν συνειδητοποιούν την άμεση απειλή των συμφερόντων τους στην περιοχή. Η επέμβασή τους τον Οκτώβρη του 1827 στο Ναβαρίνο, αποτέλεσε μεταξύ άλλων και το τέλος του δικαϊώματος των Ελλήνων στην αυτοδιάθεση και την ελευθερία στην επιλογή οποιουδήποτε άλλου πολιτεύματος πέραν της μοναρχίας.

Α' Κεφάλαιο

Ιακωβινισμός: Η αιρετική ιδεολογία από την Ευρώπη

1.1. Ο ιακωβινισμός ως παγκόσμιο αφήγημα

...όλοι εκείνοι που υπήρξαν μάρτυρες της πιο βαθιά επαναστατικής περιόδου – την περίοδο της Γαλλικής και των βιομηχανικών επαναστάσεων – προσπάθησαν να αντιληφθούν την μετάλλαξη των ανθρωπίνων κοινωνιών...¹

Προσπαθώντας να δώσει κανείς τον ορισμό του ιακωβινισμού, αντιλαμβάνεται πως είναι πρακτικά αδύνατο να χωρέσει το περιεχόμενο της έννοιας σε μια μόνο πρόταση ή φράση. Πρόκειται για την τάση που δημιουργείται και εξαπλώνεται από τη Γαλλική Επανάσταση και έπειτα, με κύριο συστατικό την αποτίναξη της τυραννίας και του φεουδαλισμού. Η γαλλική κοινωνία, στα τέλη της δεκαετίας του 1780, φαίνεται πως είχε αγγίξει ένα επίπεδο εξαθλίωσης άνευ προηγουμένου. Η οργή των λαϊκών στρωμάτων ξεχείλιζε, κυρίως στους δρόμους του Παρισιού και των μεγαλύτερων αστικών κέντρων, ωστόσο θα ήταν άτοπο και ιστορικά άδικο να επωμιστεί όλο το βάρος της κοινωνικής καταβράθρωσης το παλάτι, καθώς σημαντικά προνόμια, όπως αυτό της νομοθέτησης και της φορολογίας ενέπιπταν στη δικαιοδοσία ενός σώματος αριστοκρατών, οι οποίοι δεν δίσταζαν να φορολογούν κατά βούληση, με απόλυτο γνώμονα το συμφέρον της τάξης τους. Τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα βίωναν μια άγρια περίοδο οικονομικής εξαθλίωσης, καθώς η πολιτική προσέγγιση του σώματος αυτού ήταν τόσο ανάλητη, που καταντούσε το λαό επαίτη και *«όχλο που δουλεύει και φορολογείται για το γούστο των ισχυρών»*.²

Για να οριοθετήσουμε όμως τα πράγματα και τα γεγονότα, είναι σημαντικό να υιοθετήσουμε μια πιο ψύχραιμη και ολιστική σκοπιά. Μια περισσότερο ολοκληρωμένη και ορθολογική προσέγγιση μας άγει στο συμπέρασμα ότι η επανάσταση πρέπει να ενταχθεί σε ένα πλαίσιο τόσο κοινωνικό-πολιτικό, όσο και εθνοκεντρικό. Το αναδυθέν εθνικό στοιχείο στα χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης, αποκτά χαρακτήρα κοινωνικής αντίστασης απέναντι στον δεσποτισμό, που έχει ως κύριο εκφραστή και εκπρόσωπο την εκκλησία. Οι χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις ωστόσο, βρίσκονται σε μια συνεχή πάλη για απόκτηση δικαιωμάτων, την ίδια ώρα που οι αριστοκράτες κεφαλαιοποιούν με ραγδαίους ρυθμούς τα ολοένα και πιο

¹ E. Hobsbawm, *On History*, Λονδίνο 1998, σ. 186

² F. A. Mignet, *Ιστορία της Γαλλικής Επανάστασης*, Αθήνα 1987, τ. 1, σ. 13

διευρυμένα προνόμιά τους. Κατά συνέπεια, το κοινωνικό πλαίσιο αυτό δύναται να συμπεριλάβει το κυρίαρχο ιδεολογικό αφήγημα των επαναστάσεων του 18^{ου} κυρίως αιώνα, ενδεχομένως με ταξικές προεκτάσεις, αφήνοντας μεν – και αναγκαστικά – εκτός των ορίων του, τους επονομαζόμενους ως ευγενείς από τα σαλόνια της αριστοκρατίας, αγκαλιάζοντας δε τα -αν μη τι άλλο χρήσιμα για το σκοπό- λούμπεν, εξαθλιωμένα στοιχεία, όπως για παράδειγμα την ομάδα των sans-culottes, που συνέβαλαν και συνεπικούρησαν στον πρωτόγνωρο ξεσηκωμό στο Παρίσι και τις λοιπές γαλλικές πόλεις.

1.1.1. Η τάση πριν το 1789

Η προϋπάρχουσα διάθεση για απαγκίστρωση από το φεουδαρχικό μοντέλο διακυβέρνησης αλλά και για ριζοσπαστικοποίηση εντοπίζεται κυρίως στα βρετανικά εδάφη και αποτυπώνεται ως θεωρητική ιδέα στα χαρτιά των βρετανών διαφωτιστών όπως ο Τζον Λοκ, ο Μπένθαμ, ο Άνταμ Σμιθ και άλλοι. Σε μια πιο ολοκληρωμένη περιδιάβαση των σημείων των καιρών ωστόσο, δεν μπορεί να μην αναφερθεί κανείς και στην άσβεστη διάθεση για φιλελευθεροποίηση που συναντάται από την εμπορικά δραστήρια Ολλανδία, κυρίως με τις πρώιμες καπιταλιστικές και χρηματιστηριακές προσπάθειες, που αποφέρουν μια ανερχόμενη ανεξαρτητοποίηση της οικονομίας.

Ο ενθουσιασμός για τις επικείμενες κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές και για μια ενδεχομένως πιο δίκαιη κατανομή του πλούτου, που συναντάται κατά κύριο λόγο στη Γαλλία, καθιστά τον αποφασιστικό παράγοντα για τις εξελίξεις, καθώς ήδη από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα, περίπου εκατό χρόνια πριν την επανάστασή της δηλαδή, φαίνεται να ασκεί μεγάλη πίεση για την αποφευδοποίηση στη Γηραιά Ήπειρο³. Οι κοινωνικές τάξεις εντείνουν τις διαφορές και αμβλύνουν τις οικονομικές αποστάσεις μεταξύ τους σε ένα καλά χαραγμένο μεσαιωνικό πλαίσιο. Δυναμικές και πρωτοπόρες πένες, όπως αυτές του Τζον Λοκ, του Μπένθαμ, του Βολταίρου, του Μοντεσκιέ και ασφαλώς του Ρουσσώ, κάνουν την εμφάνισή τους με καυστικό λόγο και εκκωφαντικό τρόπο, επιζητώντας και προτείνοντας άμεσες λύσεις στα κοινωνικά προβλήματα της εποχής. Η αμεσότητα που προσέδιδε η αγαπημένη γαλλική γλώσσα στα σαλόνια της άρχουσας τάξης έπαιξε και αυτή το δικό της σημαντικό ρόλο.

³ A.S. Lindemann, *Ιστορία της Νεότερης Ευρώπης – Από το 1815 μέχρι σήμερα*, Αθήνα 2014, σ. 53 - 54

Η πρώτη μεγάλη έκρηξη, που προκαλείται από τις φιλελεύθερες ιδέες των διαφωτιστών, συμβάλλοντας στην οριοθέτηση της νεωτερικότητας, συμβαίνει λίγα χρόνια πριν από την άλωση της Βαστίλης, το 1775 με το ξέσπασμα της Αμερικανικής Επανάστασης. Η Αμερική, αυτός ο νεαρός στα μάτια των Ευρωπαίων τόπος, ενδείκνυται και προσφέρεται από όλες τις απόψεις για να αποτελέσει το πλέον πρόσφορο έδαφος της νέας κοινωνικής και οικονομικής κυρίως, απελευθέρωσης. Ο φιλόδοξος και αγνός αγώνας τους για την ανεξαρτησία δεν αργεί να εμπνεύσει μια σειρά από νέα κινήματα, κάποια περισσότερο και κάποια λιγότερο επιτυχημένα, με σημαντικότερο αυτό του Παρισιού μερικά χρόνια αργότερα.

1.1.2. Λίγα λόγια για τη Λέσχη των Ιακωβίνων

Αρχικά, κάτι που αξίζει να αναφερθεί είναι πως η Λέσχη των Ιακωβίνων υιοθέτησε το όνομά της από σκωπτικούς χαρακτηρισμούς των ιδεολογικών αντιπάλων της, καθώς τα μέλη της επέλεγαν να συννευρίσκονται και να συνδιαλέγονται σε ένα μοναστήρι, όπου στεγάζονταν μοναχοί, προσκυνητές του Αγίου Ιακώβου της Κομποστέλα. Εκεί συνέρχονταν αρχικά ως *Εταιρεία των Φίλων του Συντάγματος*, η οποία ήταν ευρύτερα γνωστή και ως *Λέσχη των Βρετόνων*⁴. Φυσικά, αυτή ήταν και η μόνη σχέση που διατηρούσε η λέσχη με την εκκλησία, καθώς μεταξύ τους υπήρχε σαφής και χαώδης διάσταση, χωρίς αυτό να σήμαινε απαραίτητα πως όλα τα μέλη των Ιακωβίνων είχαν επιλέξει την αθεΐα. Ωστόσο, αντιμετώπιζαν τον θεσμό της Εκκλησίας ως αναπόσπαστο και μολυσμένο κομμάτι του παλαιού φεουδαλικού συστήματος, χτίζοντας κατά αυτόν τον τρόπο, τα διαχωριστικά πλαίσια ανάμεσα στην θρησκοληψία και την ανάγκη για κοινωνική συνοχή στην επανάσταση. Διακριτικό χαρακτηριστικό της Λέσχης υπήρξε ο κόκκινος σκούφος, ο οποίος παρατηρείται και στην κορυφή του εμβλήματός τους. Κορυφαία και ιδρυτικά μέλη τους υπήρξαν ο νεαρός δραστήριος δικηγόρος Μαξιμιλιανός Ροβεσπιέρος⁵, ο κόμης Μιραμπώ, ο Σαιντ Ζυστ, ο Ισαάκ Ρεμού λε

⁴ Michael L. Kennedy, "The Foundation of the Jacobin Clubs and the Development of the Jacobin Club Network, 1789-1791" στο *The Journal of Modern History*, (Δεκέμβριος 1979), σ.701–733

⁵ Ο Maximilien François Marie Isidore de Robespierre ελλ. Μαξιμιλιανός Ροβεσπιέρος υπήρξε ιδρυτικό στέλεχος της Λέσχης των Ιακωβίνων και αποτέλεσε την σημαντικότερη προσωπικότητα για την πολιτική εξέλιξή της σε μαζικό κόμμα κατά τη Γαλλική Επανάσταση. Με την πάροδο των χρόνων κέρδισε εξαιρετική δημοφιλία τόσο στις τάξεις των κοινοβουλευτικών εκπροσώπων των Ιακωβίνων αρχικά, όσο και στον παρισινό όγλο και στις εξωκοινοβουλευτικές τάξεις του κόμματος στη συνέχεια, αποκτώντας ουσιαστικά τον απόλυτο έλεγχο του. Στις ακραίες πολιτικές αποφάσεις και στους εξωφρενικά τρομοκρατικούς χειρισμούς του Ρ. αποδίδεται και η ιστορική περίοδος της Βασιλεία του

Σαπελιέ, ο εκδότης της προπαγανδιστικής εφημερίδας *Φίλος του Λαού* και τραγική φιγούρα της επανάστασης Ζαν-Πωλ Μαρά και άλλοι. Είναι επίσης σημαντικό να σημειωθεί πως επρόκειτο για προσωπικότητες γύρω από τον αστικό κόσμο, με εξαιρετικά φιλελεύθερες βλέψεις και προοπτικές. Πολύ σύντομα η φιλοσοφία τους, που προκρίνει την ουσιαστική κοινωνική ριζοσπαστικοποίηση, εξαπλώνεται πέραν των Παρισίων σε ολόκληρη την γαλλική επικράτεια και απαριθμεί περισσότερα από εκατόν πενήντα παραρτήματα, καταγράφοντας συνολικά περί τα τετρακόσιες χιλιάδες ενεργά μέλη.

Η Λέσχη σύντομα αποτελεί τον κινητήριο μοχλό των επαναστατικών ζυμώσεων στη χώρα, επιλέγοντας συνειδητά και επιτηδευμένα να προβάλλει ως μέσο μόχλευσης την ανήλεη βία τόσο απέναντι στην εξουσία όσο και κατά των αντεπαναστατών. Πρόκειται για το πιο τρανό αποδεικτικό στοιχείο πως οι εξεγερμένοι επιζητούσαν την αποτελεσματικότητα και την οριστικότητα της νέας αυτής οριοθέτησης των εξουσιών. Αυτή η προσέγγιση πολύ γρήγορα γεννά και αναθρέφει το ταξικό μίσος σε κάθε γωνιά του Παρισιού, μετατρέποντας την αυθεντική κοινωνική επανάσταση σε ένα σκαίο καθεστώς τρομοκρατίας. Σε αυτές τις συνθήκες η Λέσχη των Βρετόνων γίνεται και επίσημα Κόμμα των Ιακωβίνων, που πρωταγωνιστεί στις πολιτικές εξελίξεις, ενώ αποτελεί και το ρυθμιστικό κανόνα για τις αποφάσεις και τις κατευθύνσεις δυο συναφών αλλά και εκ διαμέτρου αντίθετων τάσεων της επανάστασης: του αντεπαναστατικού και συντηρητικού γιρονδινισμού και του συμπορευόμενου σανκλιτισμού.

Η μεγάλη εικόνα, η οποία δίδεται από τον καθηγητή Μαυρογορδάτο για την πορεία της λέσχης, συμπεριλαμβάνει τον όρο *ριζική μεταμόρφωση*: Μιλώντας αυστηρά για την καθεαυτή ύπαρξη της λέσχης, Αρχικά η πορεία της ήταν συνυφασμένη με το σενάριο μιας κοινοβουλευτικής ομάδας, που στεκόταν αντιπροσωπευτική της λαϊκής κυριαρχίας και απόλυτα αντίθετη στο καθεστώς. Η ίδια λέσχη ωστόσο, στη συνέχεια μεταβάλλεται σε ένα αμιγώς πολιτικό, μαζικό κόμμα, το οποίο όμως συγκροτούνταν από ετερόκλητες κοινωνικές ομάδες. Ο Μαυρογορδάτος φωτογραφίζει και την δομική της εξέλιξη, η οποία τελικώς καταλήγει να λειτουργεί ως μονοκομματικό καθεστώς. Επίσης, κάτι που είναι εξίσου σημαντικό να αναφερθεί είναι πως σε σχέση με τις υπόλοιπες μυστικιστικές επαναστατικές λέσχες, ανά την

Τρόμου, καταλήγοντας τελικά στην ανατροπή, σύλληψη και εκτέλεση του ίσως πιο αμφιλεγόμενου επαναστάτη, στην πολυάσχολη λαιμητόμο της πλατείας Κονκόρντ του Παρισιού, την 28^η Ιουλίου 1794.

γαλλική επικράτεια, εκείνη των Ιακωβίνων αποτελεί τη μοναδική ομάδα με σαφή οργάνωση σε εθνικό επίπεδο. Αυτή η λεπτομέρεια καθιστούσε τους Ιακωβίνους πιο αποτελεσματικούς και πολλές φορές ελκυστικούς στη γαλλική επαρχία, πέραν φυσικά του Παρισιού, όπου έτσι κι αλλιώς πρωτοστατούσαν των πολιτικών και επαναστατικών εξελίξεων.⁶

1.1.3. Ο ιακωβινισμός ως γέφυρα για τις απανταχού επαναστάσεις

Όπως θα δούμε και σε πιο κάτω κεφάλαιο, ο ιακωβινισμός πολύ γρήγορα μεταλλάσσεται σε κάτι σκαιό, αιρετικό, μυστικιστικό και απρόσιτο και σε αυτό συμβάλλουν αποφασιστικά τόσο η περίοδος της Βασιλείας του Τρόμου, η εποχή δηλαδή της πολυάσχολης και αιχμηρής γκιλοτίνας στην πλατεία του Παρισιού, όσο και η διάσταση του απρόβλεπτου, που αποκτά η έννοια, ιδιαίτερα ύστερα κατά τα χρόνια των ναπολεόντειων πολέμων. Το όνομά τους γίνεται συνώνυμο με την θρησκευτική και τη θρησκώληπτη αντίδραση, ενώ βρίσκεται στο επίκεντρο της κριτικής από τους θεσμούς των Εκκλησιών. Η παγκόσμια απήχησή του μπορεί να γεννά και να καλλιεργεί κάτι ελπιδοφόρο, κυρίως για τις εθνοκεντρικές βλέψεις των λαών, παγιώνεται όμως ως κάτι μαρό και ανεπιθύμητο στην πολιτική πραγματικότητα, ύστερα από τις κατευθυντήριες διαγραμμίσεις που χαράσσονται στο Συνέδριο της Βιέννης. Στο πλαίσιο που δημιουργεί η χρονική συγκυρία του 1815, κυρίως μετά τη διαφαινόμενη ήττα της Γαλλικής Αυτοκρατορίας του Βοναπάρτη, επιτάσσεται η ανάγκη να καταβαραθρωθεί κάθε επαναστατικό ιδεολόγημα, όπως και ο ιακωβινισμός, ώστε να βρεθεί και πάλι το έδαφος να επανέλθει πανηγυρικά η καθεστηκία τάξη στην Ευρώπη. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της γλαφυρής παρομοίωσης του βρετανού ευγενή της εποχής Burke, που στην αλληλογραφία του με τον επίσης αριστοκράτη Thomas Cooper, φωτογραφίζει τον ιακωβινισμό ως τη χειρότερη προδοσία⁷.

Οι ιδεολογικές βάσεις του ιακωβινισμού παρ' όλα αυτά, μοιάζουν να είναι καλά στερεωμένες. Αυτό που πρεσβεύει και αντανακλά είναι τα δίκαια και ρομαντικά ιδεώδη της επόμενης μέρας της Γαλλικής Επανάστασης: ο συνεχής αγώνας για την επιτυχία και την εδραίωσή της, αλλά και η συσπείρωση που επιδεικνύεται για την

⁶ Μαυρογορδάτος Γ., «Ιακωβίνοι: το πρώτο μαζικό κόμμα» στο *Ε Ιστορικά*, τχ. 91, 12 Ιουλίου 2001, σ. 28 - 33

⁷ Thomas Cooper, *A Reply to Mr. Burke's Invective against Mr. Cooper and Mr. Watt in the House of Commons on the 30th of April, 1792*, Λονδίνο 1792, σ. 4, 85.

παραμονή των εξεγερμένων στην εξουσία, παρά τις αναμενόμενες αντιδράσεις στο εσωτερικό της Γαλλίας.

Ο ιακωβινισμός καταφέρνει να επιβιώσει και να αντισταθεί στις αυτοκρατορικές παραληρηματικές κινήσεις εντυπωσιασμού στη Βιέννη το 1815, πράγμα που οφείλεται στη δημιουργία εκείνης της στιβαρής γέφυρας ιδεών που συνδέει την Αμερικανική και τη Γαλλική Επανάσταση με όλες εκείνες τις αυθεντικές εξεγέρσεις, που ξεσπούν σε πολλά σημεία του πλανήτη, αμέσως μετά τη δημιουργία της φαινομενικά αρραγούς Ιεράς Συμμαχίας. Ενυπάρχει και αναγνωρίζεται επίσης, χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία, στην ανάλυση της κοινωνικής διάστασης των αγώνων του πολέμου του Μπολίβαρ στον αμερικανικό νότο. Η φλόγα του ταξιδεύει ως και την Καραϊβική και πιο συγκεκριμένα στην Αϊτή, με την εξέγερση των δούλων εκεί κατά την πρώτη δεκαετία του μακρού 19^{ου} αιώνα. Μάλιστα, τον καιρό που ολόκληρη η Ευρώπη έσπευδε να αφορίσει τον ελληνικό αγώνα, ο τότε κρεολός πρόεδρος της Αϊτής, Jean Pierre Boyer έδειξε έμπρακτα τη στήριξή του στον ελληνικό σκοπό, είτε μέσω της επίσημης αναγνώρισης της επανάστασης, που αποτέλεσε και την πρώτη κατά σειρά ή μέσω των εφοδίων που απέστειλε για την οικονομική ενίσχυση των εξεγερμένων.⁸

Ομοίως συναντάται και στον ελληνικό αγώνα, όπως θα αναλύσουμε σε αυτή την εργασία, με όλες τις ομοιότητες, τις διαφορές και τις ιδιαιτερότητες που καταφθάνει στο χώρο και το χρόνο. Ο ελληνικός υπέρτατος αγώνας για την ανεξαρτησία, όχι μόνο εμπεριέχει τις προθέσεις και τις επιταγές από τα ιδεώδη της Γαλλικής Επανάστασης, αλλά καταφέρνει επίσης να ενσαρκώσει και να εξελίξει το αφήγημα του ιακωβινισμού. Η αφορισμένη Ελληνική Επανάσταση του 1821 τού δίνει – τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια – το πρόσφορο έδαφος να πατήσει γερά και να αναπτυχθεί, ώστε να επιβιώσει και να μπορέσει να ταξιδέψει φτάνοντας στο απόγειό του με την Άνοιξη των Εθνών το 1848 και στην επιτομή της μετεξέλιξής του με την Παρισινή Κομμούνια το 1871.

---

⁸ TVXS, Κώστας Δουζίνας, Ελληνική Επανάσταση και Αϊτή: Μια συγγένεια που αποκρύφτηκε, ημερ. συγγραφής και δημοσ. 25.3.2020, διαθ. στο <https://tvxs.gr/news/kosmos/elliniki-epanastasi-kai-aiti-mia-syggeneia-poy-apokryftike>, τελ. πρόσβαση: 26.08.2022

1.2. Ο ιακωβινισμός ως συστατικό του φιλελευθερισμού

Αυτό που βοηθάει τον ιακωβινισμό τόσο να επιβιώνει στις ευρωπαϊκές δεξαμενές ιδεών, όσο και να ακούγεται λίαν ελκυστικό ως πολιτικό αφήγημα, είναι η de facto ροπή του προς τη φιλελευθεροποίηση. Αποτινάσσοντας το φέουδο, η κοινωνία απαλλάσσεται αυτόματα και από την εξουθενωτική πολλαπλή φορολόγηση, γεγονός που καθιστά αυτή τη νέα πραγματικότητα, εξαιρετικά υποσχόμενη, όχι μόνο για την αστική, αλλά για όλες τις κοινωνικές τάξεις. Στα πρώτα χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης, αλλά και κάθε νεωτερικού κοινωνικού επαναστατικού αγώνα, ήταν αναγκαίο να χτιστούν οι βάσεις και να τοποθετηθούν τα θεμέλια ενός ανθεκτικού συστήματος διοίκησης⁹, το οποίο θα έπρεπε να έχει και εκείνη ακριβώς τη δυναμική να αντικαταστήσει το φθαρμένο και παλιό καθεστωτικό πλαίσιο. Αυτό ακριβώς είναι και το κληροδότημα της Γαλλικής Επανάστασης: Ένα νέο διοικητικό σύστημα, βασισμένο στα ιδανικά της ελευθερίας και της ισότητας, σε αρμονικό συνδυασμό με μια φιλελεύθερη αστική δημοκρατία¹⁰.

Η σύνδεση του φιλελεύθερου στοιχείου, όπως ακριβώς το πρότεινε ο βρετανός φιλόσοφος και οικονομολόγος Άνταμ Σμιθ, με τη Γαλλική Επανάσταση πραγματοποιείται μέσω του κυρίαρχου επαναστατικού πολιτικού σώματος, αυτό των Ιακωβίνων. Η ιδεολογία τους αναβλύζει μέσα από τον αυτοπροσδιορισμό τους ως «οι αυθεντικοί εκπρόσωποι του κοινωνικού συνόλου και του λαού» και τάσσονται υπέρ μιας ονειροπόλας λαϊκής κυριαρχίας με απρόβλεπτες δυνάμεις¹¹. Ωστόσο, είναι σημαντικό να διευκρινιστεί, πως οι Ιακωβίνοι δεν υπήρξαν εν τη γενέσει τους «προϊόν» ούτε του εργατικού, ούτε και του αγροτικού κόσμου του Παρισιού. Προέρχονταν και εκπροσωπούσαν, ως επί το πλείστον, την ανερχόμενη αστική τάξη της Γαλλίας και εν συνεχεία ολόκληρης της Ευρώπης.

Αυτό όμως που κάνει τον ιακωβινισμό, αναπόσπαστο συστατικό του γοητευτικού οικονομικού φιλελευθερισμού του 19^{ου} αιώνα, είναι η δυνατότητα που έχει να αναστέλλει την πορεία προς μια ασύδοτη εμπορική κεφαλαιοκρατία, εμμένοντας σε εκείνα τα σθεναρά και δημοφιλή ιδανικά της Γαλλικής Επανάστασης και του διαφωτισμού, αλλάζοντας τον χαρακτήρα και τον προσανατολισμό ακόμη και σε

⁹ A.S. Lindemann, *ό.π.σ.* 53 - 54

¹⁰ Απ. Βακαλόπουλος, *Νέα ελληνική ιστορία*, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 168 - 169

¹¹ Δ. Δημητράκος, «Ιδεολογική σκέψη και Ιακωβινισμός: γένεση, ακμή και παρακμή του homo ideologicus», στην: *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 66 (1987), σ. 168

«κλειστούς» καπιταλιστικούς κύκλους ή σε μυστικές συντηρητικές ομάδες ή αδελφότητες όπως οι *καρμπονάροι*.

1.3. Η ιδεολογική εξέλιξη του ιακωβινισμού

Τα χρόνια αμέσως μετά τη Γαλλική Επανάσταση, ο ιακωβινισμός ως ιδεολογικό ρεύμα εξελίχθηκε με ραγδαίους ρυθμούς σε κάτι πολύ μεγαλύτερο από μια κλειστή σχέση πεφωτισμένων. Τόσο το όνομα όσο και η ιδεολογία τους ταξίδεψαν πέρα από το Παρίσι και τη Γαλλία. Απέκτησαν οπαδούς σε ολόκληρη τη γηραιά ήπειρο και όχι μόνο, με τρανό, ατράνταχτο παράδειγμα τα επαναστατικά κινήματα της Νότιας Αμερικής, με κύριο εκφραστή τον Λατίνο οπλαρχηγό και επαναστάτη Σιμόν Μπολίβαρ, ο οποίος τα πρώιμα επαναστατικά χρόνια βρίσκεται στα γαλλικά εδάφη και εμπνέεται από τις φιλελεύθερες αξίες, τα ιδανικά του Διαφωτισμού και τη ρουσσική πολιτική σχολή, παρακολουθώντας συγχρόνως τις ραγδαίες εξελίξεις και την έκρυθμη κατάσταση που βίωνε η κοινωνία του Παρισιού.

1.3.1. Οι ιδεολογικές βάσεις

Το αρχικό ιδεολογικό αφήγημα των Βρετόνων βασιζόταν σε μεγάλο βαθμό σε αυτό που λέμε ρουσσικές επιταγές, επιζητώντας την ενσάρκωση του Κοινωνικού Συμβολαίου, δηλαδή την κοινωνική «αναβάθμιση» των υπηκόων σε πολίτες καθώς και την ύπαρξη του απόλυτου συμβόλου της μετάβασης στη νεωτερική εποχή: την καθιέρωση του Συντάγματος. Η ιδεολογική προσέγγιση τους χαρακτηρίζει και εν μέρει προσαρμόζει το πολεμικό ιδεώδες της επανάστασης στο σκοπό τους: την κατάργηση της κάθε μορφής δεσποτείας και κατά συνέπεια του βασιλικού καθεστώτος, τη θέσπιση ενός νέου άφθαρτου κοινωνικού κράτους πρόνοιας, καθώς και την αναγκαία σταδιακή απελευθέρωση της οικονομίας από την υπερβολική φορολόγηση.

Το κομβικό σημείο της αναθεώρησης της ιδεολογίας των Ιακωβίνων, παρόλο που επίσημα δεν άλλαξε ποτέ, συμβαίνει στην καρδιά των εξελίξεων και των γεγονότων της επανάστασης, όταν ένα απέραντο ταξικό μίσος προς την ελίτ της εποχής αλλά και προς το θεσμό της εκκλησίας - σε μικρότερο ίσως βαθμό - σκεπάζει τα πάντα πάνω από το Παρίσι και τα υπόλοιπα μεγάλα αστικά κέντρα της Γαλλίας. Το στοίχημα όμως για τη Λέσχη και τους οπαδούς της ήταν το κατά πόσο οι θέσεις

τους ήταν βάσιμες και παγιωμένες στην - ακόμα προ-νεωτερική - γαλλική κοινωνία και αν τελικά θα κατάφερναν να πετύχουν το σκοπό τους με ιδεολογική συνάφεια.

1.3.2. Η ταξική συνοχή της επανάστασης

Είναι λογικό να είναι πολλά τα ερωτηματικά που γεννιούνται σχετικά με την ταξική συνείδηση των εξεγερμένων στο Παρίσι και τις λοιπές περιοχές της Γαλλίας το 1789, σε μια περίοδο που τα κοινωνικά και πολιτικά αφηγήματα κάνουν τα πρώτα τους βήματα. Ακόμα περισσότερες είναι οι αναγνώσεις, που ανακλύπουν κατά καιρούς ανάλογα με τα κοινωνικά ρεύματα της εκάστοτε εποχής. Είναι εξαιρετικά σημαντικό για την ιστορική έρευνα να υπάρχουν ορθολογικές και ψύχραιμες πένες και αφηγήσεις, μακριά από τις παγίδες του αντικειμενισμού. Μια τέτοιου είδους προσέγγιση πάνω στο θέμα αυτό έρχεται από τον βρετανό μαρξιστή ιστορικό Eric Hobsbawm, ο οποίος βρίσκει το κλειδί για την ανάλυση της ταξικής συνειδητοποίησης και συνοχής και προκρίνει μια σημαντική διάσταση στην κοινωνία των εξεγερμένων: Πρόκειται για τον αναγκαίο και σαφή διαχωρισμό μεταξύ των Ιακωβίνων και των Σανκίλοτιστών, των «ξεβράκωτων» δηλαδή του Παρισιού, αυτών που μαρξιστική ορολογία θα ονομάζαμε αργότερα ως Λούμπεν (εξαθλιωμένο) προλεταριάτο. Βέβαια, αυτό δεν σημαίνει, σε καμία περίπτωση, πως οι Ιακωβίνοι συγκροτούσαν το προλεταριάτο της εποχής. Ωστόσο, αν επιμείνουμε να μιλάμε με όρους μαρξιστικής ανάλυσης ή αν περιέλθουμε σε μια άγαρμπη, αλλά σχεδόν αναπόφευκτη σύγκριση με τη Ρωσική Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917, θα λέγαμε πως οι Ιακωβίνοι ήταν περισσότερο κάτι σαν τους *μπολσεβίκους* της Γαλλικής Επανάστασης (με την ανάλογη ταξική απόσταση), δηλαδή το πολιτικό κόμμα με την ιδεολογική ηγεμονία.

Αυτό που παρατηρεί ο Hobsbawm και έχει εξίσου μεγάλο ενδιαφέρον είναι πως *«ο Ιακωβινισμός έκανε την άμεση ιδεολογική του έκκληση στις μορφωμένες και τις μεσαίες τάξεις και η πολιτική του δύναμη, συνεπώς, εξαρτιόταν από την ικανότητα και την προθυμία του να τη χρησιμοποιήσουν»¹²*. Είναι σημαντικής αξίας όμως και η παρατήρηση για το δίκαιο αίτημα παραχώρησης συντάγματος και αποκτά μεγαλύτερη βαρύτητα όταν προέρχεται από ευγενείς, όπως ο κόμης D' Artois, που

¹² E. Hobsbawm, *Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848*, Αθήνα 1992, σ. 12

υπήρξε σφοδρός πολέμιος της επανάστασης.¹³ Η ταξική συνείδηση λοιπόν - όπου δεν προϋπάρχει ήδη - γεννιέται και θεριεύει στους δρόμους του Παρισιού, εκφράζεται με την αναβράζουσα κοινωνική οργή και είναι αυτή που ωθεί τους εξεγερμένους να βάλουν την επανάσταση υπεράνω πάντων: «...ένα τμήμα της φιλελεύθερης μεσαιας τάξης ήταν πρόθυμο να παραμείνει επαναστατικό ως τα όρια της αντι-αστικής επανάστασης [...] οι Ιακωβίνοι έφτασαν το όνομά τους να ταυτίζεται παντού με τη ριζοσπαστική επανάσταση...¹⁴».

Φαίνεται ότι είναι αναγκαία η ταξική αποτύπωση της Γαλλικής Επανάστασης και των κομβικών της σημείων, για μια ορθότερη και πιο ολοκληρωμένη ιστορική περιδιάβαση, όπως εξίσου απαραίτητη είναι και η εξέταση των πολιτικών διαχειρίσεων των Ιακωβίνων στο κοινωνικό γίνεσθαι του Παρισιού. Μια τέτοιου είδους προσέγγιση δύναται να μας εμφανίσει και το κλειδί για την σύνδεση της Γαλλικής με την Ελληνική Επανάσταση του 1821.

1.3.3. Η ιδεολογική εξέλιξη στα χρόνια του Ναπολέοντα

Τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια, την περίοδο που ο κύριος εκφραστής και κήρυκας της επανάστασης ήταν ο Ιακωβίνος Ναπολέων Βοναπάρτης, μια εποχή μεγάλης αστάθειας επέρχεται στη Γαλλία. Η συχνή εναλλαγή στην εξουσία μεταξύ πραξικοπημάτων και ακραίων βίαιων και επιβεβλημένων λύσεων είναι στοιχείο της καθημερινότητας του Γάλλου πολίτη. Ο Βοναπάρτης αποτέλεσε τόσο τον ρυθμιστή για μια σταθεροποίηση, όσο και την ελπίδα για την ενότητα του γαλλικού έθνους¹⁵. Αυτή η προσέγγιση, της εθνικής αναγέννησης δηλαδή, πολύ σύντομα ταξίδεψε στις – πάντα εύφορες για τέτοιου είδους αφηγήσεις – περιοχές της ανατολικής Ευρώπης, ξεκινώντας από τις χώρες της Βαλτικής φτάνοντας αιρετικά και απρόσκοπτα ως χαμηλότερα στο χάρτη και στη Μεσόγειο¹⁶. Βέβαια, η προσωπική φιλοδοξία του νέου ηγέτη υπερισχύει και τα ξακουστά ιδανικά *liberté, égalité, fraternité* μεταλλάσσονται και υπερκαλύπτονται από τα ιδεώδη της *patrie* και της *gloire*. Της πατρίδας δηλαδή και της δόξας, που σύντομα αντικαθιστούν τα αμιγώς ιδεαλιστικά και ανθρωποκεντρικά, *liberté* και *égalité*. Η σύγχρονη ανάγνωση του αμερικανού καθηγητή ιστορίας Albert Lindemann ωστόσο, αξίζει προσοχής, καθώς αυτό που

¹³ F. A. Mignet, *ό. π.*, σ. 21. Ο Μ. αναφέρει φωτογραφικά: «...υποστηρίζει λοιπόν ο *Montion* πως αν δεν υπήρχε Σύνταγμα στη Γαλλία, η Επανάσταση ήταν δικαιολογημένη, γιατί κάθε λαός πρέπει να έχει Σύνταγμα...»

¹⁴ E. Hobsbawm, *ό. π.* σ. 12

¹⁵ F. A. Mignet, *ό. π.*, σ. 181 - 182

¹⁶ Henri Grignan. *Résurrection Des Nationalités En Orient*, Pamphlets, χ. τ., 1800, σ. 7

δικαιολογημένα ισχυρίζεται είναι πως ο παράγοντας fraternité, η αδελφосύνη δηλαδή, είναι εκείνος που καταφέρνει να «υπερβεί κατά πολύ το γαλλικό εθνικισμό και να αποτελέσει την ανθεκτικότερη κληρονομιά της Γαλλικής Επανάστασης, σε βαθμό που αποτέλεσε πυλώνα του σύγχρονου σοσιαλισμού. Η αδελφосύνη, η οποία υποδηλώνει τη συναισθηματική εγγύτητα και κοινωνική συνοχή, μπορεί να θεωρηθεί πως είναι για το σοσιαλισμό πιο θεμελιώδης αρχή από την ισότητα¹⁷».

Ύστερα από την πτώση του Ναπολέοντα, είναι ιστορικά κομβικό και αξιοσημείωτο το πώς διαχειρίστηκαν οι τάξεις της αριστοκρατίας και οι οπαδοί των παλαιών καθεστώτων, που αναστηλώνονται πανηγυρικά με το Συνέδριο της Βιέννης (1814 - 1815), την αναχαίτιση των ορμητικών επαναστατικών ρευμάτων που ξεχύνονταν σαν πολυσχιδής ποταμός ιδεολογικών αφηγημάτων από τη Γαλλία. Η ίδια η Ιερά Συμμαχία συστάθηκε επί της ουσίας για αυτόν τον σκοπό, να λειτουργήσει δηλαδή ως ανάχωμα απέναντι σε κάθε κίνημα ή κοινωνία που επιθυμεί κάτι διαφορετικό από τα συμφωνηθέντα στη Βιέννη, είτε αυτό λέγεται σύνταγμα, είτε εθνικά κράτη ή ακόμα και φιλελεύθερη οικονομία.

---

¹⁷ A. S. Lindemann, *ό. π.*, σ. 61

Β' Κεφάλαιο

Η ελληνική αναγέννηση

2.1. Η δημιουργία της ελληνικής αστικής τάξης

Η ελληνική αστική τάξη ως απόρροια των κοσμοϊστορικών αναταράξεων του 18^{ου} αιώνα και όλων εκείνων των ιδεών που συγκρότησαν τον ευρωπαϊκό Διαφωτισμό, διακατέχεται από ένα σχεδόν παράδοξο χαρακτηριστικό: εμφανίζεται ως πρωτίστως *αστική* και μετά *ελληνική*. Και αυτό συμβαίνει επειδή γρήγορα παρατηρείται η δημιουργία μιας ελίτ, που αποτελείται κυρίως από κατοίκους εκτός οθωμανικών εδαφών, που έχουν ως κοινό στοιχείο την εμπορική δραστηριότητα αλλά και την ελληνική καταγωγή. Σε αυτό το χρονικό σημείο ασφαλώς, δεν υφίσταται αναγνωρισμένη «ελληνική κοινότητα»¹⁸, ενώ όσοι δραστηριοποιούνται εντός των οθωμανικών εδαφών νοούνται ως μέλη ενός ευρύτερου χριστιανικού μιλλετιού.

2.1.1. Η αυγή του ελληνικού καπιταλισμού

Οι απαρχές της ελληνικής καπιταλιστικής ανάπτυξης παρατηρούνται κατά το 18^ο αιώνα, με την εμφάνιση των κερδοσκοπικών παραγωγικών σχέσεων στο εμπόριο, τη ναυτιλία, τη βιοτεχνία αλλά και αλλού¹⁹. Η μήτρα του δε θα μπορούσε να είναι άλλη από την θάλασσα και τη πολύχρονη ναυτιλιακή δραστηριότητα των ελληνικών караβιών στη Μεσόγειο. Ωστόσο, το εμπορικό κεφάλαιο δεν φαίνεται να έχει αρχικά την δυνατότητα να μετατραπεί άμεσα σε βιομηχανικό, λόγω του ότι συγκεντρώνει το μεγαλύτερο όγκο του και τη δραστηριότητά του κυρίως στο εξωτερικό²⁰. Με το πέρασμα του χρόνου όμως, το ελληνικό εμπόριο ξεπερνά τον ευκαιριακό χαρακτήρα του, όπως του τον προσέδιδαν οι έμποροι – γυρολόγοι, ενώ η ελληνική ναυτιλία γνωρίζει μια ραγδαία και σταθερή ανάπτυξη. Ο παρακάτω πίνακας μαρτυρά ακριβώς αυτές τις αλλαγές:

Πίνακας του στόλου των Ελλήνων 1700 - 1819 (αριθμός πλοίων κατά εκτίμηση)²¹

ΝΑΥΤΟΤΟΠΙΟΣ	1700-49	1750-79	1780-89	1790-99	1800-09	1810-09
Ιόνια	115	195	321	219	295	406

¹⁸ Κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, ο ιστορικός Σβορώνος αναφέρει πως συναντάμε και την πρώτη αναγνώριση ελληνικής κοινότητας εμπόρων στη Μασσαλία.

¹⁹ Δ. Κατσορίδας, *Πρώιμη εργατική τάξη κατά την επανάσταση του 1821*, Αθήνα 2021, σ. 7

²⁰ Γ. Ζέβγος, *Σύντομη μελέτη της νεοελληνικής ιστορίας*, Αθήνα 1945, τ. 1, σ. 28

²¹ Τζ. Χαρλαύτη, «Η “ναυτική πολιτεία” του Ιονίου και του Αιγαίου. Στόλος και ανταγωνιστικότητα», στο *Ναυτιλία των Ελλήνων, 1700-1821*, (2003), σ. 413 - 414

Δυτικό Αιγαίο		68	164	127	196	215
Κεντρικό Αιγαίο	47	86	81	42	103	112
Ανατολ. Αιγαίο	26	54	90	87	210	212

Από τους αριθμούς αυτούς μπορεί κανείς να συμπεράνει πως τη δεκαετία που προηγείται της έναρξης του ελληνικού αγώνα, η ναυτιλία και το εμπόριο βρίσκονται στο απόγειο της ανάπτυξής τους, γεγονός που στέκεται ως αποτέλεσμα μιας πολυσχιδούς και πολύχρονης διαδικασίας. Αυτό συμβάλλει αναμφίβολα και στη μεταβολή του χαρακτήρα του ελληνικού κεφαλαίου, που ως εκείνο το σημείο είναι «κατ' εξοχήν μεταπρατικό²²». Η μεγάλη άνθιση του εμπορίου στις θάλασσες ωστόσο περιέχει και ένα ακόμη σημαντικό χαρακτηριστικό: γρήγορα οι караβοκυραίοι αντιλαμβάνονται την οικονομική τους δυναμική και την πολιτική τους ανεξαρτησία, σε σχέση με τις προηγούμενες, πρώιμες καπιταλιστικές σχέσεις. Η μορφή του μεταπρατικού εμπορίου, δηλαδή αυτού που αργότερα θα ονομάζαμε λιανεμπόριο, ήταν σαφώς πιο επιρρεπής σε οικονομικούς συμβιβασμούς, ειδικά στις αρχές του δεκάτου ενάτου αιώνα με την επικράτηση της αντι-ιακωβινικής ιδεολογίας. Ο εμπορικός αποκλεισμός της Γαλλίας από τη Ηνωμένο Βασίλειο όμως, την ίδια περίοδο, συνιστά μια χρυσή ευκαιρία για το ελληνική κεφαλαιοκρατική δραστηριότητα: εν συντομία, μπορούμε να αναφέρουμε πως οι Έλληνες έμποροι συνάπτουν σχέσεις με την Ιακωβινική Γαλλία, κυρίως μέσω του λιμένα της Μασσαλίας και γρήγορα γιγαντώνουν την οικονομική τους δύναμη, ερχόμενοι παράλληλα σε επαφή με τις αρετές του ιακωβίνικου φιλελευθερισμού.

2.1.2. Ο παράγοντας του ελληνικού εμπορίου

Η πρώτη καταγραφή αναγνώρισης ελληνικής μικροκοινωνίας συναντάται στα τέλη του 18^{ου} αιώνα και πραγματοποιείται από την επαναστατική κυβέρνηση των Ιακωβίνων στη Γαλλία. Αυτό αποτελεί και το επιστέγασμα των ζυμώσεων για τη συνειδητοποίηση της ελληνικής ετερότητας. Πρόκειται για τους Έλληνες εμπόρους και ναυτικούς της ιστορικής μεσογειακής πόλης, οι οποίοι μετατρέπονται σε «ανεξάρτητους Έλληνες της Μασσαλίας», ενώ από αυτές τις ελληνογαλλικές σχέσεις αναδύονται σημαντικοί άνθρωποι του εμπορικού κόσμου, όπως οι Γκίνης και Καλόβολος, τα ονόματα των οποίων θα διαδραματίσουν το δικό τους ρόλο στις

²² Λεωνίδα Στρίγκος, *Η επανάσταση του εικοσιένα*, χ. τ. 1959, σ. 255 - 257

διεργασίες για το ξέσπασμα του αγώνα για την ελληνική ανεξαρτησία. Πολύ σύντομα πλειοκλήτες, κυρίως από την Ύδρα, διασπούν τον αγγλικό αποκλεισμό προς τη γαλλική επαναστατική κυβέρνηση, εδραιώνοντας έτσι μια συνεργασία με τη Γαλλία, συμβάλλοντας στον ανεφοδιασμό μιας ολόκληρης χώρας σε εμπορικό εμπόργκο. Η αгаστή αυτή συνεργασία θα εδραιώσει την κοινότητα των Ελλήνων εμπόρων ως μέρος της ελληνικής αστικής τάξης, κατά τα προεπαναστατικά χρόνια, ενώ η οικονομική τους δραστηριότητα και δυναμική, θα αποδειχθεί εξαιρετικά πολύτιμη για τις ανάγκες του αγώνα²³.

Πρόκειται ασφαλώς για μια αμφίδρομη σχέση και μια ετεροβαρή συνεργασία: Τόσο η Γαλλική Επανάσταση, όσο η επαναστατική κυβέρνηση των Ιακωβίνων και οι Ναπολέοντειοι Πόλεμοι συνδράμουν ώστε να ορθοποδήσει η εκκολαπτόμενη ελληνική ναυτική και εμπορική κοινωνία²⁴, αναγνωρίζοντάς την ως κομμάτι μιας υπόδουλης κοινότητας που ανθεί. Δεν είναι όμως μόνο η ιακωβινική Γαλλία, που βρίσκει κοινωφελή εδάφη σε αυτές τις σχέσεις. Μια προοπτική καπιταλιστικής αστικοποίησης στα σκιώδη μέρη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και στην Ανατολική Μεσόγειο γενικότερα, δεν αφήνει ασυγκίνητη τη Μεγάλη Βρετανία. Η προσέγγιση του βρετανού ευγενή *Barker*, ο οποίος σε επιστολή του το 1823²⁵, αναγνωρίζει την ύπαρξη αυτής της ελληνικής κοινότητας, φωτογραφίζοντάς την έκρηξη του ελληνικού εμπορίου προς όφελος των Βρετανών, είναι μάλλον επισφαλής και χωρίς στέρεες βάσεις. Ο *Barker*, ενδεχομένως, χρησιμοποιεί υστερόβουλα και επιτηδευμένα μια αναχρονιστική ανάγνωση των συγκυριών, καθώς αντιλαμβάνεται την ελληνοβρετανική συνεργασία ως ισχυρότερη και ως αντίπαλη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ή ακόμα και των παγιωμένων ελληνορωσικών σχέσεων.

2.2. Οι Έλληνες λόγιοι

Μπορεί η ελληνική αναγέννηση, «η γενναιοτέρα έναρξις της εφαρμογής της ελληνικής ενότητος...» να «...απέκειτο τη μέση τάξει, τη εμπορική ιδίως²⁶», ωστόσο εξίσου σημαντική είναι η συνδρομή όλων εκείνων των κύκλων των λογίων, που προσπαθούν και επιτυγχάνουν ως ένα σημείο να ανυψώσουν και να φωτίσουν το νεοελληνικό πνεύμα.

²³ Απ. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 140 και Ν. Σβορώνος, *Ανάλεκτα νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας*, Αθήνα 1999, σ. 202 - 214

²⁴ Λένα Διβάνη, *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας (1830-1947)*, χ. τ., χ. χ., σ. 51

²⁵ E. H. Barker, *A letter addressed to Rev. T. S. Hughes by E. H. Barker*, 1823

²⁶ Ιωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. 1, Αθήνα 1859, σ. 3

Ασφαλώς η προ-νεωτερική ελληνική κοινωνία, εντός των συνόρων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δεν γνώρισε σε ικανοποιητικό βαθμό τις επιταγές και τις προθέσεις του ευρωπαϊκού διαφωτισμού. Σε αυτό θα μπορούσε με σχετική ασφάλεια να επικαλεστεί κανείς τον αναχαιτιστικό ρόλο που κατέχει ο παράγοντας της Εκκλησίας και η ενδεχομένως διαστρεβλωμένη εκδοχή του αφηγήματός της. Παρ' όλα αυτά, σε κύκλους της ίδιας Εκκλησίας ανήκει και η μερίδα του λέοντος της προσπάθειας της νεοελληνικής διαφώτισης. Ορισμένοι δυναμικοί λόγιοι ιερείς κάνουν την εμφάνισή τους στο προσκήνιο, οι οποίοι είναι εμφανώς επηρεασμένοι από τον ευρωπαϊκό Διαφωτισμό, αναδεικνύοντας και αναπτύσσοντας εντυπωσιακά προοδευτικές σκέψεις. Για παράδειγμα, ο μελετητής του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, Πασχάλης Κιτρομηλίδης φωτογραφίζει τον Ιώσηπο Μοισιόδακα (1725 - 1800) ως «...ένα από τα οξύτερα πνεύματα του νεοελληνικού διαφωτισμού», χαρακτηρίζοντας ταυτόχρονα τον ορθόδοξο κλήρο με τον ευτυχή και εύστοχο παραλληλισμό του «οχήματος για ευκαιρίες μόρφωσης και κινητικότητας²⁷».

2.2.1. Ο κύκλος της Πίζας

Κατά την πυρετώδη προεπαναστατική περίοδο παρατηρείται μια αυξημένη επίδραση του καρμποναρισμού σε Έλληνες που κατοικούν και δραστηριοποιούνται ή φοιτούν στο εξωτερικό και κυριότερα στους τόπους της μετέπειτα Ιταλίας. Οι καρμπονάροι, που χαρακτηρίζονταν ως μυστικές επαναστατικές και απελευθερωτικές οργανώσεις, προσφέρουν απλόχερα ποικίλα ερεθίσματα και τροφή για σκέψη σε δραστήριους νέους της εποχής, όπως για παράδειγμα ο Ιωάννης Κωλέττης, που βρισκόταν τότε ως φοιτητής στην πόλη της Πίζας. Εκεί συγκεντρώνεται και δημιουργείται μια μάλλον ετερόκλητη ελληνική κοινότητα που «...πλάθει όνειρα και καταστρώνει σχέδια για το ξεσκλάβωμα της πατρίδας...»²⁸

Η κοινότητα αυτή αναπόφευκτα μεγαλώνει και εξαπλώνεται πέραν των φοιτητικών συντροφιών του Κωλέττη, συγκροτώντας κάτι πολύ μεγαλύτερο και σημαντικότερο, που εδραιώνεται στην ελληνική ιστοριογραφία ως ο *Κύκλος της Πίζας*. Αξιόλογες προσωπικότητες του πνεύματος και των γραμμάτων, όπως ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ο επίσκοπος Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιος, ο Ιωάννης Καρατζάς, ο Αθανάσιος Τσακάλωφ, ο Παναγιώτης Αναγνωστόπουλος και πολλοί άλλοι, αλληλεπιδρούν με τις προσκλήσεις και τις επιταγές των καρμπονάρων και

²⁷ Πασχ. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα 1999, σ. 255

²⁸ Γ. Μπενέκος, *Κωλέτης*, Αθήνα 1961, σ. 28 - 29

έρχονται σε επαφές με τους αιρετικούς ευγενείς βρετανούς όπως ο δημοφιλής αντιδραστικός καλλιτέχνης και σύμβολο του φιλελευθερισμού Λόρδος Μπάϋρον ή ο δυναμικός ποιητής Πέρσι Σέλλεϋ. Ο τελευταίος μάλιστα, εμπνέεται από το όραμα μιας επικείμενης νεοελληνικής επανάστασης και γράφει το ποίημά του *Ελλάς*, το οποίο αφιερώνει στην «*Αυτού εξοχότητα. Πρίγκιπα Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο*»²⁹.

Ο Κύκλος της Πίζας όμως δεν στέκεται μόνο στα προεπαναστατικά χρόνια και τις ζυμώσεις για την νεοελληνική διαφώτιση. Εμπλέκεται ενεργά και σε όλη του διάρκεια του ελληνικού αγώνα για την ανεξαρτησία. Σημαντικές προσωπικότητες μάλιστα, όπως ο Ιακωβάκης Ρίζος Νερουλός και Ιγνάτιος Ουγγροβλαχίας προσφέρουν τις αναγνώσεις και τις οδηγίες τους σε κομβικά ζητήματα της ελληνικής επαναστατημένης σκηνής. Εμμένουν στην ανάδειξη της ανάγκης δημιουργίας ενός Ελληνικού Βασιλείου, προτείνοντας να δοθεί το δικαίωμα στο θρόνο σε κάποιο πρίγκιπα από τους οίκους των ευγενών της Ευρώπης.³⁰ Η γνώμη και η συμβουλή του Κύκλου διαθέτει τη δική της ξεχωριστή βαρύτητα και αποζητιέται από τους νέους εν Ελλάδι επαναστάτες. Μάλιστα, τις πρώτες ημέρες από την κήρυξη της επανάστασης και συγκεκριμένα την 31^η Μαρτίου 1821, η νεοσυσταθείσα *Σύγκλητος της Μεσσηνίας* αποστέλλει στον Κύκλο την *πρόσκληση υπέρ βοήθειας της Ελλάδος*. Και εδώ οι αναφορές είναι διαφωτιστικές: «...το Χριστιανικόν γένος ευρίσκετο άχρι τούδε υπό τον ανήκουστον ζυγόν της δουλείας κατατρυχόμενον και κατατυραννούμενον μυρίοις τρόποις υπό των τυράννων, και μη υποφέρον την εκ της σκληράς ταύτης δουλείας κατατρύχωσιν, προβαλλόμενον το πανσθενές θείον κράτος, απεφάσισε γενικώς να αποτινάξη πλέον αυτόν τον τυραννικόν ζυγόν και να αναλάβη την ελευθερίαν με τα όπλα [...] όχι διά να εξαφανίσωμε τον εχθρόν, όχι τυρραννικώς και απανθρώπως καθώς και ούτος θηριωδώς και ανιλεώς ετυρράννει ημάς άχρι τούδε, αλλά μόνον δια να αναλάβωμε την ελευθερίαν και τα αρχαία μας προνόμια...»³¹. Με το κείμενο αυτό, οι εξεγερμένοι ομογενείς τους ζητούν την βοήθεια για μπαρουτοβόλα όπλα και ζαχιρέν, αλλά και μια πιθανή χρηματοδότηση του αγώνα.

²⁹ P. Shelley, *The poetical works*, v.2 – edited by Mrs. Shelley, Λονδίνο 1839, σ. 281 - 282

³⁰ L.F.C. Stanhope, *Greece in 1823-1824: Being a series of letters and other documents on the Greek Revolution written during a visit to that country/ by the honorable Colonel Leicester Stanhope*; : Γράμματα 7^ο και 8^ο προς J. Bowring, Λονδίνο 1824, σ. 38 - 39

³¹ Θ. Χρήστου, *Ιγνηλατώντας τη συμβολή της Καλαμάτας και της μεσσηνιακής ενδοχώρας στο έπος της ανεξαρτησίας*, Καλαμάτα 2021, σ. 55

2.3. Η συνειδητοποίηση της ταξικής και εθνικής ετερότητας

Μπορεί η επανάσταση του 1821 να αποτελεί ένα κατ' εξοχήν εθνικοαστικό κίνημα³², καθώς η εν λόγω κοινωνική τάξη αποτελούσε και τον φιλελεύθερο πυρήνα της εποχής, ωστόσο φαίνεται πως πολύ γρήγορα αποκτούν εξεγερσιακή συνείδηση και τα χαρακτηριζόμενα ως πληβειακά στρώματα, δηλαδή ο φτωχός και αγροτικός πληθυσμός. Το γεγονός αυτό βέβαια δεν σημαίνει απαραίτητα πως τα φτωχότερα στρώματα αναπτύσσουν και ταξική ή κοινωνική συνείδηση και αυτό φαίνεται περίτρανα από τις άμεσες επιρροές που δέχονταν τόσο από τους αστούς ηγέτες όσο και από τα ριζοσπαστικά, φιλελεύθερα ιδανικά που προκύπτουν από τη Γαλλική Επανάσταση.³³ Αν κάπου μπορεί να εντοπιστεί και να φωτογραφηθεί η ταξική ετερότητα των εξεγερμένων, θα πρέπει να ανατρέξουμε στην έντονη επιθυμία και την ανυπομονησία τους για ισότητα και ελευθερία απέναντι στους δυνάστες και καταπιεστές τους, τόσο τους αλλόθρησκους όσο και στους ομόθρησκους.

Η αστική ταξική συνείδηση από την άλλη καλλιεργείται και αναπτύσσεται, από το 18^ο κιόλας αιώνα, σε περιοχές που ακουγόταν η ελληνική γλώσσα και υπερίσχυε η ορθόδοξη πίστη. Σε αυτό να μεν συμβάλλουν οι λόγιοι, όπως είδαμε παραπάνω, οι οποίοι μελετούν και προκρίνουν την αρχαία ελληνική γραμματεία και ιστορία³⁴, αλλά πρόκειται και για δείγματα των κοινωνικών και πολιτικών αλλαγών που χαρακτηρίζουν την εποχή: πολύ γρήγορα επεκτείνονται οι καπιταλιστικές σχέσεις με την απεικόνιση μιας ενδεχόμενης εδραίωσης της ελεύθερης οικονομίας. Το γεγονός αυτό δεν αποτελεί μόνο ζήτημα της άνθισης της ελληνικής ναυτιλίας και της εμπορικής δραστηριότητας. Είναι και σημείο των καιρών, της νέας πραγματικότητας, όπως τη διαμορφώνει ο Διαφωτισμός και τη μεταφέρει ο ιακωβινισμός μέσω της ανάγκης της αστικής τάξης να αναδυθεί και να επικρατήσει τελικά έναντι της φεουδαρχίας.

Ο Γεώργιος Σκληρός, ίσως ο πρώτος που ερευνά ενδελεχώς τον κοινωνικό χαρακτήρα της επανάστασης του εικοσιένα, περιγράφει γλαφυρά πως:

«...Κατά βάθος ήτο αστική επανάστασις, προκληθείσα υπό της πρωτοφανούς οικονομικής ευεξίας των έσω και έξω αστικών στοιχείων, της αφυπνίσεως του εθνικού φρονήματος ιδίως εις τας ανεπτυγμένας αστικάς τάξεις και τους λογίους του έθνους.

³² Γ. Κορδάτος, «Παραχαράκτες κειμένων και κομπογιαννίτες του Μαρξισμού» στη *Νέα Επιθεώρηση*, τ. 21 (11/1933), σ. 180 - 187. Ο Κ. αναφέρει «...η ελληνική μπουρζουαζία –όχι βέβαια στο σύνολό της- έπαιξε ρόλο επαναστατικό και προοδευτικό στο τέλος του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αι. ...»

³³ Δ. Κατσορίδας, *ό. π. σ. 7* και Γ. Κορδάτος, *ό. π. σ. 180*

³⁴ Γ. Κορδάτος, *ό. π. σ. 180 - 187*

Ουκ ολίγον, εννοείται, συνέτεινε το παράδειγμα της γαλλικής επανάστασεως, και η γενική αφύπνιση των αστικών στοιχείων της δυτικής Ευρώπης.»³⁵

Το επιστέγασμα των ιδεών και των εξελίξεων αυτών είναι οι εξεγέρσεις εναντίον των ελληνοχριστιανικών αρχών, που καταστέλλονται με τη συνδρομή της Υψηλής Πύλης, όπως για παράδειγμα στη Σάμο το 1806 και στην Ύδρα και τις Σπέτσες από το 1800 ως το 1802.

Η συνειδητοποίηση της εθνικής ετερότητας ωστόσο, δεν έχει μόνο κοινωνικό πρόσημο. Πλάι στη φράση *χειραφέτηση του ραγιά*, συζητούνται και ακούγονται αιρετικά τσιτάτα για εκείνη την εποχή, όπως η *ανάσταση του γένους* και η *ελληνική αναγέννηση*. Η ιστορική περιδιάβαση της εν λόγω περιόδου συναντά την αναγέννηση της νεοελληνικής σκέψης, κυρίως στα οικονομικά κέντρα και τις εμπορικές παροικίες της Βόρειας Ελλάδας, όπου γρήγορα ταξιδεύουν και υιοθετούνται οι εξαιρετικά ελκυστικές δυτικοευρωπαϊκές ιδέες του 18^{ου} αιώνα.

2.4. Εμπνεύσεις του Ρήγα

«...Ο λαός, απόγονος των Ελλήνων, όπου κατοικεί την Ρούμελην, την Μικράν Ασίαν, τας Μεσογείους Νήσους, την Βλαχομπογδανίαν και όλοι όσοι στενάζουν υπό τη δυσφορότατην τυρρανίαν του οθωμανικού βδελυρωτάτου δεσποτισμού, Χριστιανοί και Τούρκοι, χωρίς κανέναν ξεχωριστόν θρησκείας...»³⁶

Με την παράγραφο αυτή ξεκινά ο Ρήγας Βελεστινλής την προκήρυξή του για την ελευθερία προς τους υποδουλωμένους χριστιανούς και τούρκους, όπως αναφέρει, σε ένα αιρετικό έγγραφο που κυκλοφόρησε στη Βιέννη το 1797 σε τουλάχιστον 30 αντίτυπα. Στην πρώτη σελίδα είναι διακριτό και σημειωμένο σε πλαίσιο, το τρίπτυχο της Γαλλικής Επανάστασης *Ελευθερία, Ισοτιμία, Αδελφότητα*, σε δυο σημεία, στα αριστερά ανεπαρκώς διαγραφθέν και εν συνεχεία στο κέντρο, στην κορυφή του επαναστατικού κειμένου του. Ο Ρήγας ξεκαθαρίζει, από τις πρώτες κιόλας αράδες του, την πρόθεση πρόσφυσης επαναστατικής συνείδησης στους καταπιεσμένους λαούς των Βαλκανίων, μην αφήνοντας κανένα περιθώριο για τυχόν εναλλακτικές περιδιαβάσεις του έργου του. Πρόκειται για το ίσως πιο αποφασιστικό, σαφές και διανγές επαναστατικό έργο, όσον αφορά τις προτάσεις του: *«...εκτινάζοντας*

³⁵ Γ. Σκληρός, *Έργα* (επιμ. Λουκάς Αξελός), Αθήνα 1997, σ. 114

³⁶ Ρήγας Βελεστινλής, *Νέα πολιτική διοικήσις των κατοίκων της Ρούμελης, της Μικράς Ασίας, των Μεσογείων Νήσων και της Βλαχομπογδανίας*, Βιέννη 1797, σ. 3

ανδρικός τον ουτιδανόν ζυγόν του δεσποτισμού, και εναγκαλιζόμενοι την πολύτιμην ελευθερία των ενδόξων προπατόρων των...»³⁷

Ο Ρήγας συνιστούσε τον απόλυτο κομιστή εκείνων των ιδεών του ιακωβινισμού στα ελληνικά πράγματα και όχι μόνο κατάφερε να προσαρμόσει τη Μασσαλιώτιδα στα ελληνικά δεδομένα³⁸ αλλά επίσης ολοκλήρωσε έναν σχεδιασμό για ένα παμβαλκανικό επαναστατικό κίνημα, κρατώντας στην αντίληψή του τα πρότυπα της Γαλλικής Επανάστασης³⁹. Το Σύνταγμα που συντάσσει και εκδίδει στην επαναστατική του προκήρυξη⁴⁰ στη Βιέννη το 1797 δεν αποτελεί τίποτα άλλο από τη μεταφορά του γαλλικού ιακωβινικού επαναστατικού συντάγματος του 1793 στην ελληνική, με τις ανάλογες και αρμόζουσες φυσικά επεμβάσεις, μεταβολές και αποσαφηνίσεις. Είναι ένα σύνταγμα που καθιστά την πρόταση και την προκήρυξή του ολοκληρωμένη, με καθαρές και συγκεκριμένες κατευθυντήριες γραμμές, προκρίνοντας την – ριζοσπαστική για την εποχή – κατοχύρωση των κοινωνικών και ατομικών δικαιωμάτων των εν δυνάμει νικητών εξεγερμένων.

Ο Ρήγας στο συγκεκριμένο έργο φαίνεται να αποζητά τη διέξοδο για την άμεση αποτίναξη της τυραννίας, επιδιώκοντας παράλληλα την δημιουργία ενός κοινωνιοκεντρικού και δημοκρατικού κράτους, ενδεχομένως κατά το παράδειγμα των Ιακωβίνων σε μια διάσταση, χτίζοντας μια πλήρη πρόταση καθώς περιέχει⁴¹:

α) την *επαναστατικήν προκήρυξιν*, που περιλαμβάνει επεξεργασία και μετάφραση της γαλλικής διακήρυξης της 24^{ης} Ιουνίου 1793, υπό τον τίτλο *Τα δίκαια του Ανθρώπου*, όπου δίκαια νοούνται τα δικαιώματα

β) το Γαλλικό Σύνταγμα του 1793 πλήρες και μεταφρασμένο στην ελληνική με τίτλο *Αρχή της νομοθετημένης πράξεως και ψυχή της Διοικήσεως* και

γ) το εμψυχωτικό έπος *Θούριον*.

Μέσα από το ιδεογράφημα και το όραμά του για ένα διαβαλκανικό κράτος, υπό την ηγεσία όμως των Ελλήνων, ετοιμάζει το μεγάλο και συμβολικό έργο του, τη *χάρτα*, της οποίας η πολιτική διοίκηση εμπνέεται και πάλι από το Γαλλικό Σύνταγμα του '93⁴². Βρίσκει το μεταλαμπαδευτικό του όχημα στην κοσμοπολίτικη Βιέννη, σε ένα ελληνικό τυπογραφείο, που αποτελούσε ιδιοκτησία των αδελφών Πούλιου, μιας

³⁷ Ρήγας Βελεστινλής, *ό. π.* σ. 3

³⁸ E. Hobsbawm, *ό. π.*, σ. 204

³⁹ Απ. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 144 - 145

⁴⁰ Ρήγας Βελεστινλής, *ό. π.* σ. 3

⁴¹ Ν. Παναζόπουλος, *Μελετήματα για το Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1998, σ. 36 - 37

⁴² Ν. Σβορώνος, *ό. π.*, σ. 228

οικογένειας από τη Σιάτιστα της Μακεδονίας⁴³. Οραματίζεται τον καταπιεσμένο λαό σε έναν διαρκή πολεμικό συναγερμό για την κατοχύρωση της ελευθερίας και την άμεση εφαρμογή του λαϊκού δικαίου σε ένα πλαίσιο ενός υπερεθνικού Κράτους του Γένους⁴⁴. Είναι κάτι παραπάνω από εμφανές πως θεωρεί τα ιδανικά της Γαλλικής Επανάστασης ως την απαραίτητη γέφυρα για την εκπαίδευση των λογίων της εποχής και τη μετάβαση από τα φιλολογικά και θεολογικά κείμενα στις νεότερες ιδέες του ευρωπαϊκού διαφωτισμού, γεγονός που, αναπόφευκτα, τον φέρνει και σε σύγκρουση με τον συντηρητικό πυρήνα του Πατριαρχείου.

---

⁴³ Αν. Βιστωνίτης, «Ένας ιακωβίνος με όραμα στα Βαλκάνια», στο *Βήμα*, 25 Νοεμβρίου 2008, διαθέσιμο στο: <https://www.tovima.gr/2008/11/25/culture/enas-iakwbinos-me-orama-sta-balkania/> Τελ. Πρόσβαση 23/8/2022. Ο Β. αναφέρει επίσης πως μαζί με τον Ρήγα Βελεστινλή, οι Αυστριακές αρχές παρέδωσαν σιδηροδέσμους στους Οθωμανούς του Βελιγραδίου και τους συντρόφους του Αντώνιο Κορωνιό, Ιωάννη Καρατζά, Δημήτριο Νικολίδη, Θεοχάρη Γεωργίου Τουρούντζια, Ευστράτιο Αργέντη, Ιωάννη Εμμανουήλ και Παναγιώτη Εμμανουήλ, οι οποίοι όντας δεσμώτες για σαράντα ημέρες υπέστησαν αφόρητα και μαρτυρικά βασανιστήρια πριν στραγγαλιστούν, όπως και ο Ρήγας, στις 24 Ιουνίου του 1798 και πεταχτούν τα σώματά τους στον παραπόταμο του Δούναβη, Σάβα.

⁴⁴ Ν. Πανταζόπουλος, *ό. π.*, σ. 40 - 41, 49 - 51

Γ' Κεφάλαιο

Η ναπολεόντεια περίοδος και η κατάσταση στην Ελλάδα

3.1. Οι κρυφοί απεσταλμένοι Stephanopoli

Πέρα όμως από τις οικονομικές και τις εμπορικές σχέσεις των ελληνόφωνων κοινοτήτων με την επαναστατημένη κυβέρνηση στη Γαλλία, εξαιρετικά σημαντική φαίνεται πως απέβη η προοπτική μιας εθνικής και κοινωνικής απελευθέρωσης με τη συνδρομή του Ναπολέοντα, ιδιαίτερα τα πρώτα χρόνια μετά το Σύνταγμα του 1793. Ο δυναμισμός και η αγαστή αποφασιστικότητα του νέου Ιακωβίνου ηγέτη απέδιδε στο Βοναπάρτη την προσωποποίηση της ελπίδας για την εξάπλωση των κοινωνικών αλλαγών σε ολόκληρη την ευρωπαϊκή ήπειρο. Ασχέτως αν τελικώς ο Βοναπάρτης απεδείχθη ιστορικά ως μια εντελώς διαφορετική και εκκεντρική προσωπικότητα. Ένας επαναστατικός σχεδιασμός ωστόσο, σε ένα τόσο ξένο και συντηρητικό περιβάλλον κάθε άλλο παρά απλός ήταν. Όπως και στις υπόλοιπες αχανείς και απρόσωπες αυτοκρατορίες, έτσι και στην περίπτωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι συνθήκες για μια τέτοια κινητοποίηση ήταν θολές και αχαρτογράφητες. Για την ελληνική προοπτική και για ένα επικείμενο άνοιγμα προς την ανατολική Μεσόγειο, ο Ναπολέων δεν θα μπορούσε να στεκόταν αδιάφορος. Ωστόσο, θεωρούσε πως χρειαζόταν φυσική παρουσία και εκτίμηση της κατάστασης, ώστε να έχει σαφή εικόνα για το υπό ποιες βάσεις και προϋποθέσεις θα έπρεπε να σχεδιαστεί μια τέτοια επαναστατική επιχείρηση.⁴⁵

Τα μάτια και τα αυτιά του Βοναπάρτη αναλαμβάνουν να αποτελέσουν δυο έμπιστοί του συνεργάτες, οι οποίοι ήταν Γάλλοι πολίτες, ελληνικής καταγωγής από την Κορσική: Πρόκειται για τους Νικόλαο και Δήμο Στεφανόπολι, απόγονους της προσφυγικής μανιατικής οικογενείας του Πρωτόγερου Στεφανόπουλου, που είχαν μετοικήσει στη γαλλική νήσο, οι οποίοι φαίνεται πως καταφέρνουν να επισκεφτούν την Πελοπόννησο και δη την άξενη χερσόνησο της Μάνης, και μάλιστα με περιπετειώδη τρόπο.⁴⁶ Το ταξίδι τους έλαβε χώρα μεταξύ των ετών 1796 και 1798 με

⁴⁵ Ch. Gidel, "Collection de monuments pour servir a l'histoire de la langue neo-hellenique by Emile LeGrand", στο *Revue Archaeologique Nouvelle Serie*, vol.22 (6-12, 1870-71), σ. 189

⁴⁶ Ο ιστορικός και μελετητής E. Yemenir αναφέρει πως έφτασαν αρχικά στα Επτάνησα και στη συνέχεια στην Πελοπόννησο μέσα σε αγωνία, κρυμμένοι στο αμπάρι ενός πλοίου. Βλ. E. Yemenir, "Le

έναν και μοναδικό στόχο. Επιθυμούσαν να εξετάσουν δια ζώσης και ιδίοις όμμασι τόσο την προοπτική αλλά και την διάθεση ανταπόκρισης για μια επικείμενη ελληνική εξέγερση.

Οι Νικόλαος και Δήμος Στεφανόπολι ήταν ευγενικής καταγωγής από την επαρχία Cagrese της Κορσικής, της γενέτειρας νήσου του Ναπολέοντα. Η αποστολή που τους εμπιστεύεται είναι σαφής και συγκεκριμένη και αφορά μια κρυφή, μυστική συνάντηση με το Μπέη της Μάνης, Τζανήμπεη Γρηγοράκη. Όπως προκύπτει από τα γραφόμενα του μελετητή Yemenir, φαίνεται πως τους είχε ζητηθεί από το Βοναπάρτη πλήρης αναφορά για τα στρατιωτικά αποθέματα της ευρύτερης περιοχής, τη γεωμορφολογία και την τοπογραφία, καθώς και την πνευματική διάθεση των υποδουλωμένων για μια τέτοια εξέγερση⁴⁷. Ο αρχικός σχεδιασμός της διερευνητικής τους επίσκεψης φαίνεται να περιλάμβανε επίσης, μια ανάλογο χαρακτήρα περιήγηση και στην υπόλοιπη Πελοπόννησο – ενδεχομένως και τη Ρούμελη –, πράγμα που φαίνεται να ανεστάλη τελικά, καθώς τα δυο αδέρφια εισάκουσαν τις αποτρεπτικές υπαγορεύσεις του ίδιου του Μπέη, ύστερα από τη συνάντησή τους. Πιο συγκεκριμένα, οι γραφές του Yemenir αναφέρουν:

*«...Χωρίς να μπούμε σε λεπτομέρειες για τις πολλές περιπέτειες του ταξιδιού τους, αρκεί να αναφερθεί πως έχοντας ξεφύγει από μεγάλους κινδύνους, αναχωρούν από τη Ζάκυνθο, κρυμμένοι στον πάτο ενός πλοίου, με σκοπό να διαφύγουν της παρακολούθησης των Οθωμανών. [...] Ο γιος του Μπέη (σ.σ. πιθανότατα ο Πιέρρος Γρηγοράκης), με τον οποίο είχε συνομιλία ο Βοναπάρτης, πληροφορήθηκε για την άφιξή τους και τους περίμενε νυχθημερόν, για μια εβδομάδα, με τα στρατεύματά του διάσπαρτα σε διάφορα σημεία των ακτών. Ο Τζανήμπεης τους συνάντησε στο Γύθειο...]».*⁴⁸

Ύστερα από την πολυαναμενόμενη συνάντηση, ο Τζανήμπεης φαίνεται να παρέλαβε το γράμμα του Ναπολέοντα, που του παρέδωσαν οι αδερφοί Στεφανόπολι, ενώ στη συνέχεια, τους ξενάγησε και τους φιλοξένησε στον Πύργο του. Τόσο η αποφασιστικότητα όσο και η απολυτότητα του μπέη συνετέλεσε τελικά στο να πειστούν τα αδέρφια, ώστε να μη συνεχίσουν το ταξίδι τους στην υπόλοιπη Πελοπόννησο, «...καθώς δεν θα έβγαιναν ζωντανοί...», προτείνοντάς τους την εναλλακτική οδό του «...να εμφανιστεί ο Ναπολέων στην Κέρκυρα με έξι χιλιάδες

Magne et les Maïnotes: Recits et scenes de Moeurs de la Grece” (1-3-1865) στο *Revue des Deux Mondes* (1829 – 1971), σ. 37

⁴⁷ E. Yemenir, ό. π. σ. 37 - 40

⁴⁸ E. Yemenir, ό. π. σ. 37 - 40

Γάλλους στρατιώτες και θα απαντήσουμε ως Έλληνες...». Μάλιστα, αναφέρεται στο ίδιο κείμενο και μια συνάντηση των αδελφών Στεφανόπολι με μικρούς μανιάτες, τους οποίους ρωτούν με εύθυμη και σκωπτική διάθεση για τα διακριτικά χαρακτηριστικά των Ελλήνων αλλά και των Μανιατών συγκεκριμένα.⁴⁹

3.2. Γαλλοκρατία στα Επτάνησα

Έχοντας ήδη αναφερθεί στην εμπορική και οικονομική αλληλεπίδραση της επαναστατικής γαλλικής κυβέρνησης με την ελληνική κοινότητα των караβοκραίων αλλά και στις μεταλαμπαδεύσεις των ιδανικών της επανάστασης και του διαφωτισμού από αιρετικούς λόγιους, οφείλουμε να σταθούμε και στην εξαιρετικά κομβική επαφή του ελληνικού κόσμου των Ιονίων Νήσων και της Ηπείρου με τη Γαλλοκρατία που εγκαθιδρύεται σε δύο φάσεις και περιόδους στα Επτάνησα.

3.2.1. Τα «ιακωβίνεια» - Οι επαναστατικές ζυμώσεις στα Επτάνησα πριν την άφιξη του Ναπολέοντα

Τόσο στα σημερινά ιταλικά εδάφη, όσο και εν γένει στη νότια και ανατολική Ευρώπη ο ιακωβινισμός εξαπλώνεται με διάφορες μορφές και συνθήκες. Από την ιταλική χερσόνησο, τις ακτές της Δαλματίας και την Ισπανία ως της περιοχές της Μολδοβλαχίας και τα στενά του Βοσπόρου κυκλοφορούν πυρετωδώς οι νέες ελκυστικές αφηγήσεις των επαναστατών. Ο ρηξικέλευθος ιταλός ιστορικός Ντέλιο Καντιμόρι στο τρίτομο έργο του «Ιταλοί Ιακωβίνοι» μας παραθέτει τους πρωταγωνιστές ιδεολόγους του ιταλικού κινήματος, όπως ο Σαιν-Ζυστ που αποτέλεσε ένα από τα σημαίνοντα και ιδρυτικά μέλη της λέσχης των Βρετόνων του Παρισιού και καταγόταν από τη Νάπολη, ο δραστήριος δικηγόρος Μάριο Παγκάνο, ο αιρετικός ποιητής Ιγνάτιος Κιάια και ο δυναμικός φιλελεύθερος ιατρός Ντομένικο Τσιρίλο και άλλους. Όλοι τους δρούσαν κατά την περίοδο 1789-1799 και όλοι τους βρήκαν το ίδιο άδικο και φρικτό τέλος. Συνελήφθησαν και απαγχονίστηκαν, από έναν ακραίο θρησκευτικό στρατό, που συντάχθηκε έχοντας σκοπό την αναχαίτιση των εκ Παρισιού ορμώμενων επαναστατικών ζυμώσεων, καθιστώντας τους θύματα του συντηρητισμού και της θρησκοληψίας⁵⁰.

⁴⁹ E. Yemenir, *ό. π.*, σ. 38

⁵⁰ Delio Cantimori, *Giacobini Italiani*, Bari 1956 - 1964

Ο αγώνας τους και η θυματοποίησή τους ωστόσο, ταξιδεύει πολύ γρήγορα και εξαπλώνεται ως και τα ιταλοαναθρεμμένα Νησιά του Ιονίου. Ήδη από τα πρώτα χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης φαίνεται να έχει συσταθεί στη Ζάκυνθο μια ανάλογη ομάδα με την ονομασία *Ιακωβίνηια*, η οποία επιδιόταν και πρωτοστατούσε σε εκδηλώσεις με περισσότερο πολιτιστικό παρά ριζοσπαστικό και επαναστατικό χαρακτήρα⁵¹. Στα νησιά του Ιονίου, όπου δρούσαν αυτές οι λέσχες, ο λαός τους ονόμαζε *γεροντίνους*, παραπέμποντας στην στερεοτυπική λατινοποίηση των λέξεων, όπως συνήθιζαν να κάνουν οι επτανήσιοι στην καθημερινότητά τους. Βέβαια, ο όρος γεροντίνος είναι πολύ πιθανόν να χρησιμοποιείται λανθασμένα ή και επιτηδευμένα, καθώς προέρχεται από τους Γιρονδίνους της περιόδου της επανάστασης στη Γαλλία, οι οποίοι υπήρξαν οι σφοδρότεροι πολέμιοι και ορκισμένοι εχθροί των Ιακωβίνων, ενώ δεν φημίζονταν για την προοδευτικότητά τους.

Όσο προχωρούσαν τα χρόνια, οι εν λόγω ομάδες πλήθαιναν και προχωρούσαν και στα υπόλοιπα Επτάνησα, κυριότερα στην Κεφαλονιά και την Κέρκυρα, ενώ στέκονταν ως κομιστές και συγχρόνως υπερασπιστές των νεοφερμένων ιδανικών του οικονομικού φιλελευθερισμού, της ατομικής ιδιοκτησίας και των ίσων δικαιωμάτων, ασκώντας παράλληλα πολιτικές ρητορικές ενάντια στην ολιγαρχία, στην αριστοκρατία και στον θεσμό της Εκκλησίας. Σκόπευαν και σε πολλές περιπτώσεις το κατάφεραν να ιδρύσουν σχολεία (βλ. Ιόνιος Ακαδημία), βιβλιοθήκες και τυπογραφεία ενώ πρότειναν διαγραφή των χρεών και ανακατανομή της γης. Η ομάδα *ιακωβίνειον* της Κεφαλονιάς μάλιστα, φαίνεται πως είχε ως πρωταρχικό σκοπό την ανασύσταση και αναβίωση θεσμών και ιεροτελεστιών της προγονικής θρησκείας των Ελλήνων, προτείνοντας την καθολική κατάργηση της θρησκείας του χριστιανισμού, την ίδια ώρα που η ανάλογη λέσχη στην Κέρκυρα αποτελούσε χώρο συνενυρέσεων και συζητήσεων για την «*χειραγώγηση των πολιτών εις τα πρώτα της ελευθερίας βήματα...*»⁵². Μάλιστα κατά την περίοδο της δεύτερης γαλλοκρατίας, που θα δούμε και παρακάτω, φαίνεται πως στο νησί των Φαιάκων - έπειτα και από την ίδρυση της Ιονίου Ακαδημίας τον δεκαπενταύγουστο του 1808 - υπήρχε η διάθεση από τις γαλλικές αρχές και την τοπική κοινότητα για επιστροφή στην ελληνική γλώσσα ακόμα και για διοργάνωση Ολυμπιακών αγώνων, ενδεχομένως έναν χρόνο αργότερα, το 1809.

⁵¹ Π. Κιτρομηλίδης, *Η Γαλλική Επανάσταση και η νοτιοανατολική Ευρώπη*, Αθήνα 2000, σ. 56

⁵² Π. Κιτρομηλίδης, *ό. π.* σ. 56

3.2.2. Τα Επτάνησα στα χέρια των «ελευθερωτών» Γάλλων

Η Γαλλοκρατία εδραιώνεται κυρίως κατά την δεύτερη εποχή και το καλοκαίρι του 1807, την περίοδο δηλαδή, που βρίσκει τον Ιωάννη Καποδίστρια στην Κέρκυρα ως εντεταλμένο απόκρουσης μιας επικείμενης επίθεσης του Αλή Πασά προς την Επτάνησο Πολιτεία. Ωστόσο, τις πολεμικές δράσεις και επιχειρήσεις προλαμβάνει μια έγκαιρη συμφωνία μεταξύ της Ρωσικής Αυτοκρατορίας και της Γαλλίας, στο Τιλσίτ, την 8^η Ιουνίου 1807, όπου αποφασίζεται η ανακωχή και η παραχώρηση των Ιονίων Νήσων στο Ναπολέοντα. Το εν λόγω άρθρο που προέβλεπε την παραχώρηση ήταν αρχικά μυστικό και γνωστοποιήθηκε σε δεύτερο χρόνο, αναφέροντας μάλιστα πως: «*η Α. Μ. ο αυτοκράτωρ Ναπολέον... ως απόλυτος κτήτωρ και κυρίαρχος θα κατέχει τας επτά Ιονίους Νήσους*»⁵³ Κατά αυτόν τον τρόπο εγκαθιδρύθηκε αναίμακτα η δεύτερη κατά σειρά Γαλλοκρατία στα Επτάνησα και διήρκησε, ως επί το πλείστον στην Κέρκυρα, ως το Συνέδριο της Βιέννης, όταν όλα τα νησιά του Ιονίου πέρασαν στην κατοχή της Μεγάλης Βρετανίας.

Η σχέση που επιθυμούμε να εξετάσουμε στην εν λόγω μελέτη ωστόσο, είναι πολύ περισσότερο εμφανής κατά την περίοδο της πρώτης Γαλλοκρατίας, που βάζει ουσιαστικά τέλος στα τετρακόσια χρόνια Βενετοκρατίας στα Επτάνησα. Ο Βοναπάρτης, δια αντιπροσώπου, του δραστήριου στρατηγού Ζεντιγύ, παρουσιάζεται σαν λυτρωτής και ελευθερωτής, συμβάλλοντας με μεγάλη ζέση στη δημιουργία και την απόκτηση της ελληνικής εθνικής συνείδησης, παρόλο που οι διαθέσεις του για την περιοχή παραμένουν αμφιλεγόμενες: «*...θα καταστήσει τις νήσους ελεύθερες και θα συντελέσει όπως αναφανούν αμέσως σε αυτές οι αρετές των Μιλτιάδων και των Θεμιστοκλέων, η δε Ελλάδα θέλει ανέλθει εις την αρχαία αυτής περιωπή και δόξα...*»⁵⁴. Βέβαια, στο κείμενο της συγκεκριμένης προκήρυξης που σπεύδει να διαμοιράσει στους επτανήσιους ο στρατηγός Ζεντιγύ, δεν διαφαίνεται πουθενά η διαδικασία απόκτησης ουσιαστικής ελευθερίας και έτι περισσότερο, αυτοδιάθεσης. Θυμίζει πιο πολύ μια προσπάθεια εγκαθίδρυσης ενός καθεστώτος ανάλογου με την νεοσυσταθείσα Γαλλική Δημοκρατία, υπό τους γαλλικούς νόμους, χτίζοντας κατά αυτόν τον τρόπο τις προϋποθέσεις για μια επικείμενη προσάρτηση σε αυτήν⁵⁵ και όχι για απελευθέρωση.

⁵³ Χ. Νικολάου, *Διεθνείς πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες – συμφωνίες και συμβάσεις*, Αθήνα 1996, σ. 51

⁵⁴ «Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν Ηλίου», τ. 8, σ. 925

⁵⁵ Douglas Dakin, *Η Ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, Αθήνα 1984, σ. 46

Αυτό που σημειώνεται βέβαια, είναι η μεγάλη δίψα των υπηκόων για κοινωνική αλλαγή και αποδέσμευση από τα δεσμά της τυραννίας. Τόσο τα νησιά του Ιονίου όσο και η Ήπειρος καλλιεργούσαν τις συνθήκες και τις συγκυρίες για μια τέτοια μεταβολή. Οι Επτανήσιοι, μέσα στη μέθη της αναγέννησης, εκείνης που επέφεραν οι Έλληνες και οι Λατίνοι λόγιοι καθώς και οι γραφές από το Παρίσι της Γαλλικής Επανάστασης, αποδέχονται πρόθυμα και με ενθουσιασμό τα νέα δεδομένα και πολύ σύντομα καλωσορίζουν το νέο καθεστώς. Σε όλη την επικράτεια του Ιονίου, εμφανίζεται και επικρατεί η γαλλική πια κουλτούρα και μοιάζει να γίνεται ιδιαίτερα αποδεκτή από την τοπική κοινωνία. Γεννά και θρέφει σπουδαίους ποιητές, όπως ο Μαρτέλαος, ο Κάλβος και ο Σολωμός, οι οποίοι εμπνέονται από το νέο status quo και τις δυναμικές προσωπικότητες που γνωρίζουν και αφιερώνουν τραγούδια στα ιδανικά και τα ανδραγαθήματα των Γάλλων στρατηγών.

3.3. Η ελληνική πρόσληψη της πτώσης του Βοναπάρτη

Μπορεί η προ-επαναστατική περίοδος, ο Διαφωτισμός και η Αναγέννηση να λειτούργησε στις ελληνικές κοινότητες ως μια ανεπανάληπτη ευκαιρία για την αναμόχλευση των αρχαίων ελληνικών ιδανικών, ωστόσο τα χρόνια της παντοκρατορίας του Ναπολέοντα συνέβαλαν στην προετοιμασία του εδάφους για την επαναστατική εκπαίδευση των καταπιεσμένων Ελλήνων. Ασκέρια κλεφτών, κυρίως από την ηπειρωτική χώρα, δεν αργούν να εισχωρήσουν στους ατέρμονους πολέμους της εποχής στο πλευρό του Βοναπάρτη⁵⁶, πιστεύοντας πως προσέφερε μια εξαιρετική προοπτική για την αποτίναξη της τυραννίας σε κάθε γωνιά της Ευρώπης.

Η τελική πτώση όμως του Ναπολέοντα και η επιστροφή στα Παλαιά Καθεστάτα, ύστερα και από το Συνέδριο της Βιέννης, δεν αποτελούν καλά νέα για την ελληνική κοινότητα και κυρίως για την ελληνική οικονομία, που στα χρόνια του γαλλικού αποκλεισμού είχε βρει σπουδαίες συνθήκες και ευκαιρίες ώστε να εξελιχθεί και να ανθίσει. Οι νησιωτικές «πολιτείες» της Ύδρας, των Σπετσών και των Ψαρών είχαν εκτοξεύσει την κερδοσκοπική τους δραστηριότητα, με την κυριαρχία τους στο εμπόριο και τη ναυτιλία στα μεσογειακά νερά. Τα χρόνια των Ναπολεόντειων Πολέμων αποτέλεσαν μεταξύ άλλων και μια γόνιμη χρονική συγκυρία για τους Έλληνες караβοκυραίους, καθώς αποσύρεται ο μεγαλύτερος αριθμός των βρετανικών εμπορικών από τη Μεσόγειο, λόγω των τεταμένων σχέσεων

⁵⁶ Λεων. Καλλιβρετάκης, «Ενοπλα Ελληνικά Σώματα στη δίνη των ναπολεόντειων πολέμων (1798-1815)», στο Συλλογικό, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 1, Αθήνα 2003, σ. 327 - 342

ανάμεσα σε Γαλλία και Μεγάλη Βρετανία.⁵⁷ Το 1815 λοιπόν, τα δυτικοευρωπαϊκά εμπορικά πλοία επιστρέφουν πανηγυρικά στην οικονομική εξίσωση της Μεσογείου, την ίδια ώρα που στη Βιέννη αποφασίζεται και η ελευθεροπλοΐα στα ποτάμια, προσφέροντας κι άλλες εμπορικές διόδους προς τα Βαλκάνια, κυρίως μέσω του Δούναβη. Το πλήγμα για την ελληνική καπιταλιστική κοινότητα μοιάζει ανεπανόρθωτο: Πέρα των νέων απειλητικών εμπορικών δεδομένων, η Οθωμανική Αυτοκρατορία συνεχίζει μια ολοκληρωτικά οπισθοδρομική οικονομική πολιτική με υψηλή φορολογία και επιτάξεις πλοίων ή λοιπών περιουσιών, δημιουργώντας έναν μη ζωτικό χώρο για εμπορικές ή επιχειρηματικές επενδύσεις. Με σπασμωδικές σχεδόν κινήσεις, οι πλοιοκτήτες της Ύδρας προβαίνουν σε εικονικές πωλήσεις των караβιών τους σε ευρωπαίους εμπόρους, Ρώσους, Βρετανούς, Μαλτέζους κτλ. με σκοπό να λάβουν τη βρετανική ή τη ρωσική σημαία, ώστε να προασπίσουν τα συμφέροντά τους⁵⁸. Εξαιρετικά γλαφυρές είναι οι περιγραφές του γιου του Ανδρέα Μιαούλη, Αντωνίου: «...από το 1818 μέχρι του 1821 έτους, το εμπόριο ...ενεκρώθη παντάπασι. Τα πλοία ...ήσαν σε ακινησίαν, και ο λαός εδυστύχει, ώστε εστερείτο και τα προς ζώαρκειαν αναγκαία...»⁵⁹

Έμοιαζε τόσο αναγκαίο όσο και αναπόφευκτο, εν κατακλείδι, για το κομμάτι του ελληνισμού, που είχε γευθεί ή συναναστραφεί τον αστικό ριζοσπαστισμό με τα υποσχόμενα οφέλη του καπιταλισμού, να εκκινήσει μια μακρόχρονη περίοδο σχεδιασμού και προετοιμασίας για την απελευθέρωση.

⁵⁷ Συλλογικό, *1821 – η επανάσταση και οι απαρχές του ελληνικού αστικού κράτους*, επιμ. Τμήμα Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ, Αθήνα 2020, σ. 137 - 138

⁵⁸ Βασίλης Κρεμμυδάς, *Εισαγωγή στην ιστορία της Νεοελληνικής Κοινωνίας (1700-1821)*, Αθήνα 1976, σ. 181 - 182

⁵⁹ Αντών. Μιαούλης, *Υπόμνημα περί της Νήσου Ύδρας*, Αθήνα 1864, σ. 43

Δ' Κεφάλαιο

Η Ελληνική ως διάδοχος της Γαλλικής Επανάστασης

4.1. Ιακωβινισμός και μυστικιστικές οργανώσεις

Η αναχαραγμένη Ευρώπη, όπως προκύπτει από το κομβικό Συνέδριο της Βιέννης, με την Αρχή της Νομιμότητας, την επαναφορά των Παλαιών Καθεστώτων και την σύσταση της Ιεράς Συμμαχίας στη φαρέτρα της, έχει να διαχειριστεί, να αποτρέψει και να καταστείλει κοινωνικούς αναβρασμούς, εθνοκεντρικές εξεγέρσεις αλλά και επαναστατικές ιδεολογίες. Ο ιακωβινισμός ανακτά αμέσως την πρότερη προδοτική σημασία του και ενυπάρχει πια μόνο στα κρυφά σε μυστικιστικές οργανώσεις. Ο οικονομικός φιλελευθερισμός και η ροπή προς τον καπιταλισμό που εκπροσωπεί και πρεσβεύει, σύντομα κάνουν τη συγκεκριμένη ιδεολογία πολύ ελκυστική στα στρώματα των μυστικών λεσχών και των μασονικών στοών. Το παράδειγμα της μυστικιστικής ομάδας των καρμπονάρων είναι το πλέον χαρακτηριστικό, καθώς από ένα ετερόκλητο, ανομοιογενές συνονθύλευμα, με την εισχώρηση των στοιχείων του ιακωβινισμού φαίνεται να αποκτά έναν σαφή και υστερόβουλο στόχο: την εξάπλωση και μεταλαμπάδευση αυτών των καταπιεσμένων ιδανικών σε κάθε γωνιά της Γηραιάς Ηπείρου.

Κατά συνέπεια, ο μυστικισμός και η εξάπλωση των ομάδων αυτών αποτελούν πλέον το νέο επαναστατικό όχημα στο νέο εύθραυστο ευρωπαϊκό οικοδόμημα του φον Μέττερνιχ. Τα πράγματα όμως είναι ενδεχομένως λίγο πιο σύνθετα: οι εν λόγω οργανώσεις πρέπει να έρθουν συχνά αντιμέτωπες τόσο με τις ακαθόριστες εξωτερικές δυσκολίες, όσο και με το ίδιο τους το αφήγημα, καθώς πολλές φορές ο επαναστατικός μυστικισμός παρουσιάζει και ένα σκοτεινό, αποκρουστικό πρόσωπο, θυμίζοντας κυρίως τα αρνητικά συστατικά του εσωστρεφούς θρησκευτικού μυστικισμού⁶⁰. Αυτό αποτελεί μεν ένα εμπόδιο για την αναγκαία εξωτερική που ορέγεται ο ιακωβινισμός, το οποίο όμως πρέπει να υπερκεραστεί με κάθε τρόπο, ώστε να επιτευχθεί ο σκοπός του. Άλλωστε οι αυθεντικοί Ιακωβίνοι, οι ρομαντικοί εμπνευστές και οραματιστές της Γαλλικής Επανάστασης υπήρξαν πολέμιοι κάθε μορφής συντηρητικών περιορισμών και κυρίως της οργανωμένης θρησκείας.

Στην Κωνσταντινούπολη το 1794 αναφέρεται η σύσταση μιας ομάδας με ονομασία *Λαϊκή Λέσχη*, η οποία, σύμφωνα με τα γραφόμενα του Πασχάλη

⁶⁰ A. S. Lindemann, *ό. π.*, σ. 55

Κιτρομηλίδη, αιτήθηκε και έγινε αποδεκτή ως αναγνωρισμένο παράρτημα της *Εταιρείας των Ιακωβίνων*.⁶¹ Όπως είδαμε και παραπάνω, τον ίδιο καιρό του κοινωνικού αναβρασμού που υπέθαλπε και υποκινούσε ακούσια, μα αναπόφευκτα η εξεγερσιακή διάθεση και κατάσταση στην ευρωπαϊκή ήπειρο, συστήνονται στα Επτάνησα οι ριζοσπαστικές ομάδες ιακωβίνεια, με σκοπό να προκρίνουν το ελληνικό πνεύμα έναντι του πολυδιάστατου σκοταδισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ανάλογες ομάδες γεννήθηκαν και από ελληνικούς ή φιλελληνικούς κορμούς της διασποράς, όπως για παράδειγμα το *Ελληνόγλωσσο Ξενοδοχείο* στο Παρίσι του 1809, που βρισκόταν σε συνεχή αλληλεπίδραση με διάφορες μυστικιστικές οργανώσεις της Γαλλίας⁶² και με εξέχον μέλος τον μετέπειτα φιλικό Αθανάσιο Τσακάλωφ, οι φιλορωσικές *Φιλολογική Εταιρεία* το 1811, *Φιλόμουσος Εταιρία* το 1813 καθώς και το παράρτημά της στη Βιέννη ένα χρόνο αργότερα, με πρωτεργάτη τον κόμη Ιωάννη Καποδίστρια.

4.2. Για τη Φιλική Εταιρεία

Οι ομάδες αυτές, όπως αναφέραμε παραπάνω, κινούνται εντός των σκιερών πλαισίων του μυστικισμού, χωρίς ωστόσο να έχουν διακριτά ή εξωτερικευμένα τα συστατικά του ιακωβινισμού εν προκειμένω, ενώ είναι ασφαλές να ισχυριστεί κανείς πως αποτέλεσαν τον προπομπό για την πραγματοποίηση της ιδέας και την σύσταση της *Φιλικής Εταιρείας*. Εδώ ακριβώς υπάρχει ένα πολύ καίριο και ιστορικά κομβικό ερώτημα, του οποίου η απάντηση δύναται να προσδώσει και τον πολιτικό χαρακτήρα των προεπαναστατικών ζυμώσεων: Κατάφερε τελικά να ενταχθεί επαρκώς στο ευρύτερο κάδρο των μυστικιστικών εταιρειών της εποχής, από όπου ανάβλυζε ο καρμποναρισμός; Το σίγουρο είναι πως το συγκεκριμένο ιδεολογικό αφήγημα βρίσκεται στο απόγειο του γύρω στα 1820, δηλαδή κατά τα χρόνια που ξεσπάει η Ελληνική Επανάσταση. Ίσως έρθουμε πιο κοντά στην απάντηση του ερωτήματος αν εξετάσουμε τα πράγματα στην πολιτική τους διάσταση.

⁶¹ Π. Κιτρομηλίδης, ό. π. σ. 56

⁶² Β. Παναγιωτόπουλος, «Η Φιλική Εταιρεία», στο Συλλογικό, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 3^Α, Αθήνα 2019, σ. 10 - 12

4.2.1. Ο ασαφής ρόλος του τσάρου

Ο χαρακτήρας της Φιλικής Εταιρείας φαίνεται πως είναι κάτι περισσότερο από πολυσχιδής. Είναι σαφές το γεγονός πως οι ιδρυτές Φιλικοί, τουλάχιστον κατά τα πρώτα χρόνια της σύστασης της οργάνωσης, άφηναν να εννοηθεί ότι πίσω από αυτή βρισκόταν ο ίδιος ο Αυτοκράτορας της Ρωσίας και τα ρωσικά συμφέροντα και βλέμματα στην περιοχή της Βαλκανικής. Ο Βακαλόπουλος κατανοεί πως αυτό συνέβαινε ως «υπόθαλη της προαιώνιας πίστης των Ελλήνων στη ρωσική επέμβαση»⁶³, ωστόσο τα πράγματα φαίνεται πως είναι περισσότερο σύνθετα. Η αντίληψη, διαχρονικά, στην τουρκική ιστοριογραφία, η οποία φτάνει ως και τις μέρες μας, είναι πως η γένεση της αδελφότητας συμβαίνει στα ρωσικά εδάφη από τον ίδιο τον τσάρο και πως στη συνέχεια, λόγω πολιτικών και ιδεολογικών διαφορών αυτονομείται.⁶⁴ Περιδιαβαίνοντας τις ιστορικές συγκυρίες και εξετάζοντας τις αντιλήψεις της εποχής, καταλαβαίνει κανείς πως η παραπάνω υπόθεση φαντάζει εξαιρετικά δύσκολη, αν όχι απίθανη. Αρχικά, πολιτικά και διπλωματικά δεν δύναται να δικαιολογηθεί: έρχεται σε απόλυτη σύγκρουση με τον χαρακτήρα και τα συστατικά των μυστικιστικών οργανώσεων, καθώς ο τσάρος Αλέξανδρος, από το 1815 και ύστερα κυρίως, εμφανίζεται ως ο πιο πιστός θιασώτης της Ιεράς Συμμαχίας και του δόγματος Μέττερνιχ και ως ο πλέον σφοδρός πολέμιος των διεργασιών και των αναστατώσεων που προκαλούν οι καρμπονάροι ή οι ιακωβινιστές. Ένα αρκετά πιο πιθανό σενάριο είναι πως ο τσάρος υπήρξε περισσότερο ένθερμος παρατηρητής, παρά υποκινητής των εξελίξεων, εξαντλώντας την ανεκτικότητα του λόγω των ρωσικών συμφερόντων στην περιοχή, ενώ γρήγορα μπορεί να απορριφθεί η εικασία πως δεν γνώριζε την ύπαρξή της, καθώς φαίνεται πως είχε αναπτυχθεί άμεσα η ρωσική αντίληψη για «ένα δραστήριο ελληνικό κίνημα καρμπονάρων»⁶⁵. Από μόνο του, βέβαια, το γεγονός πως υπήρξαν πυρετώδεις διεργασίες και ζυμώσεις εντός των συνόρων και των εδαφών της Ρωσικής Αυτοκρατορίας δεν σημαίνει πως οι αναζητήσεις της Φιλικής Εταιρείας συμβάδιζαν ή ταυτίζονταν με τις όποιες πολιτικές και επεκτατικές βλέψεις του τσάρου.

⁶³ Απ. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 157

⁶⁴ Z. Turkmen, “Giritadasini Osmanli idaresin denayurma cabalari: Yunanis yanin itaki pedendonem deki gelis meler (1821-1869)” στο *Ankara Univeritesi Osmanli Tarihi Arastirmave Uygulama Merkezi Dergisi*, τχ. 12 (2001), σ. 219 - 244

⁶⁵ M. le Vicomte de Bonald, “De l’ Opposition dans le Gouvernement, et de la Liberte de la Presse; Debates in the British Parliament on the Change of Ministry, and on the Battle of Navarino; Manifesto of the Sublime Ottoman Porte of December 20, 1827” στο *The North American Review*, τχ. 27 (60) (1828), σ. 256

4.2.2. Δείγματα Ιακωβινισμού στη Φιλική Εταιρεία

Ένα σημαντικό κλειδί που μπορεί να ανοίξει τον πολύπλευρο χαρακτήρα της μυστικής αδελφότητας των Φιλικών και στη συνέχεια να ξεκλειδώσει τη σύνδεσή τους με την νέα αστική προσέγγιση και πραγματικότητα, αποτελεί η μαρτυρία του ιστορικού της Ελληνικής Επανάστασης, Ιωάννη Φιλήμονος, ο οποίος σημειώνει πως «...η γενναία σύλληψις και η γενναιοτέρα έναρξις της εφαρμογής της ελληνικής ενότητος απέκειτο τη μέση τάξη, τη εμπορική ιδίως. Νικόλαος Σκουφάς, Αθάνασιος Τσακάλωφ, Αθανάσιος Σέκερης, Εμμανουήλ Ν. Ξάνθος, Παναγιώτης Α. Αναγνωστόπουλος, Παναγιώτης Σέκερης, Αντώνιος Κομιζόπουλος και οι τοιούτοι, έμποροι ήσαν και γραμματείς εμπόρων. Έμποροι εν Μόσχα εκυοφόρησαν την προς επανάστασιν εθνικήν ενότητα· έμποροι εν Οδησσώ εμαιούσαντο, την Φιλικήν Εταιρείαν ως κλάδον των Ανθρακείων (Καρβονάρων), ή απομίμησιν των Ιακωβίνων!...»⁶⁶.

Ο μυστικιστικός χαρακτήρας της Εταιρείας, όντας άρρηκτα συνδεδεμένος με τις συγγενείς λέσχες και αδελφότητες της εποχής, διαφωτίζεται και από τον ίδιο τον Φιλικό Εμμανουήλ Ξάνθο στα απομνημονεύματά του, όπου αφηγείται γλαφυρότατα σε τρίτο ενικό: «...Τότε ο Ξάνθος έλαβε αφορμήν να προτείνει την ην συνέλαβεν ιδέαν να συστήσωσι μίαν Εταιρείαν, σκοπόν αμετάτρεπτον έχουσαν την ελευθέρωσιν της Πατρίδος, φανερώσας δε εις αυτούς την είσοδόν του εις την Εταιρείαν των Μασόνων [...] και ούτως απεφάσισαν οι ειρημένοι να επιχειρισθώσι την σύστασιν τοιαύτης Εταιρείας και να εισάξωσιν εις αυτήν όλους τους εκλεκτούς και ανδρείους των ομογενών, δια να ενεργήσωσι μόνοι των, ό, τι ματαιώς και προ πολλού χρόνου ήλπίζων από τη φιλανθρωπίαν των χριστιανών βασιλέων.»⁶⁷

Από το παραπάνω απόσπασμα προκύπτει πως το πιο πιθανό είναι πως οι προτεσταντικές ιδέες της εθνικής ετερότητας, της ομοψυχίας και της προοπτικής για επανάσταση, δεν αρκούσαν να σταθούν και να αναπτυχθούν μόνο στην αστική ή την μέση τάξη, όπως την αναφέρει ο Φιλήμων, όπου ενυπάρχουν εκ φύσεως διακριτά τα στοιχεία φιλελευθεροποίησης. Οι Φιλικοί αναλαμβάνουν να εξωτερικεύσουν τις διαθέσεις αυτές⁶⁸ στον κυρίως ελλαδικό χώρο και το πετυχαίνουν ικανοποιητικά ως ένα βαθμό, προσηλυτίζοντας κατ' αρχάς τους ντόπιους κλέφτες και αρχηγούς

⁶⁶ Ι. Φιλήμων, *ό. π.*, σ. 49

⁶⁷ Εμμ. Ξάνθος, *Απομνημονεύματα περί της Φιλικής Εταιρείας*, Αθήνα 1845, σ. 3

⁶⁸ Χαρακτηριστικό είναι το κείμενο του Αλέξανδρου Υψηλάντη, που δημοσιεύτηκε από τον Θεόκλητο Φαρμακίση και φέρει τον τίτλο «Μάχου υπέρ Πίστεως και Πατρίδος», στην επαναστατημένη Καλαμάτα (βλ. *Σαλπιγξ Ελληνική*, αρ. φ. 2, Καλαμάτα 5.8.1821, σ. 9), μάλιστα μετά την φυλάκιση του πρωτοστάτη της Φιλικής Εταιρείας.

ασκεριών. Ακόμη και ο κορυφαίος ιστορικός Erik Hobsbawm στο βιβλίο του *Η Εποχή των Επανάστασεων* αναφέρει πως «...στην Πελοπόννησο ιδίως, πολλοί από αυτούς ήταν φιλομαθείς και διέθεταν γραμματικούς, που συνέτασσαν μανιφέστα στην ιακωβίνικη ορολογία...»⁶⁹

Όσο ετερόκλητη και ταξικά ανομοιογενής κι αν εξελισσόταν η Εταιρεία στο εσωτερικό της, ο προσανατολισμούς που υπερίσχυε ήταν αυτός της προπαρασκευής για τη δημιουργία ενός αστικού δημοκρατικού κράτους, ανάλογου με εκείνου των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής ή της Ιακωβινικής Γαλλίας. Η ταξική προσέγγιση στις ιδέες των Φιλικών – τουλάχιστον από ό,τι μπορούμε να διακρίνουμε σήμερα – έγκειται στο γεγονός πως, παρόλο που στα κείμενα της οργάνωσης ο μόνος εχθρός που αναφέρεται είναι η τυραννία, δημιουργώντας αναπόφευκτα ένα δίπολο ελευθερίας – τυραννίας, σκιαγραφείται στον αντίποδά της μόνο ο εμπορικός και φιλελεύθερος κόσμος. Ο αστικός της χαρακτήρας διαφαίνεται περίτρανα, πέρα από την επαναστατική πρωτοπορία και στο γεγονός πως για τον πρωτογενή τομέα – και πιο συγκεκριμένα για το θέμα των γαιών – η Φιλική Εταιρεία δεν είχε να προτείνει ή να εμφανίσει κανένα πρόγραμμα⁷⁰.

Στο πλευρό της Εταιρείας γρήγορα συντάσσονται έμποροι, λόγιοι, караβοκυραίοι και όλοι όσοι είχαν γευθεί – έστω και στο ελάχιστο – τον οικονομικό φιλελευθερισμό, προτάσσοντας τις πιο ριζοσπαστικές τάσεις της ανερχόμενης αστικής τάξης. Μάλιστα πολλοί από αυτούς έπαιξαν σημαντικό και κομβικό ρόλο και ύστερα από τη δραστηριοποίηση της Φιλικής Εταιρείας, κατά την περίοδο των εμφυλίων συγκρούσεων, στραμμένοι άλλοτε υπέρ και άλλοτε εναντίον του συντηρητικού κοτζαμπασισμού.

Ο φιλικός Χριστόφορος Περραιβός στα πολεμικά απομνημονεύματά του φωτογραφίζει και αυτός με τη σειρά του, ως ηγέτιδα δύναμη της επανάστασης την αστική τάξη, που δραστηριοποιείται μέσω της οργάνωσής της, της Φιλικής Εταιρείας. Χωρίς μεγάλη προσπάθεια μπορεί κανείς να διακρίνει και να επιτύχει την σύνδεση με τη Γαλλική Επανάσταση, που είχε πρώτον την ίδια κυρίαρχη επαναστατική τάξη στα γρανάζια και τα μετερίζια του αγώνα της και δεύτερον μια εξαιρετικά δραστήρια μυστικιστική αδελφότητα για να δώσει το έναυσμα ενάντια στην Τυραννία:

⁶⁹ E. Hobsbawm, *ό. π.*, σ. 205

⁷⁰ Γ. Ζωίδης, «Η Φιλική Εταιρεία και το Εικοσιένα» στο: *Η Επανάσταση του Εικοσιένα. Επιστημονικό Συμπόσιο (21-23 Μάρτη 1981)*, Αθήνα 1981, σ. 129

«...μυρίας γλώσσας Δημοσθενικάς αν είχε τίς ...δια να καθησυχάση την ορμήν των Ελλήνων, ού μόνον κόπιαζε ματαίως, αλλ' ακινδύνευεν ακόμη και η ζωή του, επειδή τον ενόμιζαν Τουρκολάτριν και μάλιστα πολύ περισσότερον υπέκειντο εις τον κίνδυνον οι αρχιερείς και οι δημογέροντες, ως συνεχήν σχέσιν έχοντες μετά των Τούρκων...»⁷¹. Ακόμα, στον Φιλικό Χριστόφορο Περραιβό πιστώνεται και η ακάματη προσπάθεια και η προσωρινή τουλάχιστον, επιτυχία για σύμπνοια και συνεργασία που διέπει τους τρεις ισχυρότερους μανιάτικους οίκους, των Μαυρομιχαλαίων, των Τρουπάκηδων και των Γρηγοράκηδων ή Γρηγοριάνων, οι οποίοι συνυπογράφουν το Συμφωνητικό των Κιτριών, την 1^η Οκτωβρίου 1819, το ίσως σημαντικότερο κατευθυντήριο κείμενο για να ανοίξει ο δρόμος των προπαρασκευαστικών διεργασιών για την επανάσταση.⁷²

4.3. Η Γαλλική Επανάσταση άνοιξε τα μάτια των σκλάβων Ελλήνων⁷³

Τα ελκυστικά και δημοφιλή ιδανικά της Γαλλικής Επανάστασης και οι οικονομικές συνθήκες της εποχής (ραγδαία άνοδος του καπιταλισμού, φιλελεύθερη οικονομία, διαμόρφωση της πρώιμης ελληνικής αστικής τάξης) συντελούν στην ενίσχυση των εμποροκρατούμενων παροικιών της διασποράς αλλά και στην καθιέρωσή τους ως βασικούς πυλώνες της διάδοσης των νέων ιδεών του διαφωτισμού και της δημιουργίας της εθνικής συνείδησης των Ελλήνων (ίδρυση ελληνικών σχολείων, έκδοση εφημερίδων, βιβλίων κλπ.)⁷⁴. Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, ο εκ Παρισίων απορρέων ιακωβινισμός και ό,τι αυτός πρέσβευε, αποτέλεσε το όχημα για τη σύνδεση της Γαλλικής Επανάστασης με την έκρηξη όλων εκείνων των εθνικο-απελευθερωτικών κινημάτων στα Βαλκάνια, με σκοπό την κοινωνική και πολιτική ελευθερία των υποδουλωμένων ανθρώπων. Τόσο οι διαφωτιστές και οι επαναστατημένοι Γάλλοι, όσο και εν γένει η ανθρωπότητα του 1789 πίστευαν στην ελκυστική ιδέα μιας οικουμενικής επανάστασης, υποστηρίζοντας πως «...τα δίκαια του ανθρώπου και του πολίτη δεν προορίζονται μόνο για τους Γάλλους...»⁷⁵.

⁷¹ Χρ. Περραιβός, *Απομνημονεύματα πολεμικά*, τ. 1, Αθήνα 1836, σ. 3

⁷² Θανάσης Χρήστου, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013, σ. 29

⁷³ Φράση που αποδίδεται στον Θ. Κολοκοτρώνη. Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής*, Αθήνα 1846, σ. 49. Πιο συγκεκριμένα ο Γέρος του Μωριά γράφει πως [*...η Γαλλική Επανάστασις και ο Ναπολέων έκαμε, κατά τη γνώμη μου, να ανοίξη τα μάτια του κόσμου. Προτίτερα τα έθνη δεν εγνωρίζοντο, τους βασιλείς τους ενόμιζαν ως θεούς της γης, και ό,τι και αν έκαμναν, το έλεγαν καλά καμωμένο...*]

⁷⁴ Απ. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 143 και Δ. Κατσορίδας, *ό. π.*, σ. 15

⁷⁵ G. Lefebvre, *The coming of the French Revolution*, Νέα Υόρκη 1958, σ. 178

4.3.1. Αποτελεί ο «οθωμανισμός» τον εχθρό;

Οι εξεγερμένοι στα οθωμανικά εδάφη λοιπόν, φαίνεται πως στρέφονται περισσότερο εναντίον του τυράννου, που φέρει και το μανδύα του χρόνιου και αλλόθρησκου κατακτητή, παρά εναντίον του οθωμανισμού. Η Υψηλή Πύλη έχει ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα στρέψει το βλέμμα της προς τη Δύση, καθώς ένα τέτοια άνοιγμα μοιάζει ως μόνη λύση για τον στόχο της επιβίωσης της Αυτοκρατορίας. Τη στροφή αυτή, την καταφέρνει κυρίως μέσω των ελληνόφωνων Οθωμανών υπηκόων, οι οποίοι πρωτοστατούν στη ναυτιλία, στο εμπόριο και στις δημιουργίες μικρών συγγενών κοινοτήτων στην κεντρική και δυτική ευρωπαϊκή ήπειρο. Το ζητούμενο όμως που θα πρέπει να ταλανίζει την ιστορική έρευνα είναι το αν οι Έλληνες, οι Σλάβοι, οι Αρμένιοι κλπ., που ζουν ήδη τέσσερις αιώνες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, αντιλαμβάνονται ως μικρές εθνοτικές ομάδες ότι αποτελούν εθνική μειονότητα ή εξακολουθούν να αυτοπροσδιορίζονται και να αυτοδιατίθενται ως μέλη ενός ευρύτερου ορθόδοξου χριστιανικού μιλλετιού. Σε πρώτη φάση πάντως, η επανάσταση ξεσπά εναντίον των τοπικών αρχών και έχει περισσότερο φιλελεύθερο και αντικαθεστωτικό χαρακτήρα, παρά αντι-τουρκικό.⁷⁶ Είναι στις απαρχές του αγώνα, που αντικατοπτρίζεται η φωτισμένη σύλληψη του Ρήγα για μια *ελληνική συλλογική περί δικαίου συνείδησιν*⁷⁷ και όσο αυτό αναπτύσσεται δεν ανησυχεί μονάχα τους Οθωμανούς άρχοντες· ο φιλελευθερισμός και οι επιρροές του ιακωβινισμού ανησυχούν και τους συντηρητικούς υποψηφίους αγωνιστές, εντός των κύκλων των εξεγερμένων, καθώς παρουσιάζονται δυναμικά κρούσματα αντικληρισμού και αθεΐας⁷⁸, πράγμα που δεν συνάδει με το ανασυσταθέν αφήγημα της ελληνοχριστιανικής αντίληψης και πραγματικότητας της εποχής. Πρόκειται για άλλο ένα αδιάσειστο συστατικό άμεσης επιρροής από τα κρυμμένα κιτάπια της Γαλλικής Επανάστασης. Ο μαρξιστής μελετητής Γιάνης Κορδάτος αναφέρει πως *οι χρονογράφοι και οι ιστορικοί του 1821, Σπηλιάδης, Φρατζής, Φωτάκος, Κολοκοτρώνης κ. ά. γράφουν πως το μεγαλύτερο μέρος της μπουρζουαζίας και πριν το 21 και στον καιρό του 21, πάλενε κατά των κοτζαμπάσηδων και οργάνωνε τις μαζικές εξεγέρσεις ενάντια του κοτζαμπασισμού και πολλές φορές και δολοφονικές συνωμοτικές πράξεις*⁷⁹

⁷⁶ Ν. Σβορώνος, *ό. π.*, σ. 233

⁷⁷ Ν. Πανταζόπουλος, *ό. π.*, σ. 13

⁷⁸ Α. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 142

⁷⁹ Γ. Ζέβγος – Γ. Κορδάτος, *Πολεμική για τον χαρακτήρα της επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2021, σ. 82

4.3.2. Το χτίσιμο της επαναστατικής ιδεολογίας και η άνοδος των εξαθλιωμένων

Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1810 φαίνεται να πυκνώνουν οι πληροφορίες και οι συζητήσεις που κομίζουν στις ελληνόφωνες κοινότητες την ιακωβίνικη επιρροή, η οποία ήδη τροφοδοτούσε τις ιδεολογικές αναζητήσεις των λογίων όχι μόνο σε ευρωπαϊκή, αλλά σε παγκόσμια κλίμακα⁸⁰. Κερδίζουν συνεχώς σε δημοφιλία οι εμπνευστικές προτάσεις του Ρήγα Βελεστινλή καθώς και το μέχρι πρότινος αμφιλεγόμενο έως γραφικό και χλευασμένο κείμενο της *Ελληνικής Νομαρχίας* (1806). Το εν λόγω κείμενο συνιστούσε ένα έργο με επαναστατικό λόγο και γραφικό χαρακτήρα, σαφώς επηρεασμένο από τη Γαλλική Επανάσταση, το οποίο αφιέρωνε ένα σημαντικό μεγάλο κομμάτι στην ανάγκη της συνειδητοποίησης της διαφοροποίησης μεταξύ δούλων και ελευθέρων ανθρώπων, ενώ διαχωρίζει τους Έλληνες ως την εθνική ετερότητα και ως τον λαό που θα πρέπει να έχει ή να αποκτήσει ξεκάθαρα τον ευρωπαϊκό του προσανατολισμό:

«...ο δούλος, αδελφοί μου, δεν γίνεται ποτέ ελεύθερος, αν δεν γνωρίσει τι εστί ελευθερία, και όστις αγνοεί την ελευθερία, αγνοεί το είναι του [...] Πώς φλογίζεται όμως η καρδιά εκείνων, όπου γνωρίζουσι την ελευθερία και δεν την έχουν...»⁸¹

Στο αιρετικό έργο του Ανωνύμου Έλληνας, υπογραμμίζονται ιδιαίτερα τα δεινά και οι δυστυχίες που φέρουν η τυραννία, η ολιγαρχία και η αριστοκρατία προσκαλώντας τους υποδουλωμένους να αναζητήσουν το πλαίσιο της ελευθερίας τους, που δεν είναι άλλο από την ύπαρξη συντάγματος: *«...Η “νομαρχία”, αδελφοί μου, ευρίσκεται τόσον εις την δημοκρατίαν, καθώς και εις την αριστοκρατίαν, αι οποίαι εις άλλο δεν διαφέρουσιμ ειμή μόνον, ότι η μεν δημοκρατία κλίνει εις την αναρχίαν, η δε αριστοκρατία εις την ολιγαρχίαν, η οποία πολλάκις είναι χειροτέρα και από την ιδίαν τυραννίαν...»⁸²*

Οι ομογενείς της διασποράς ωστόσο, λόγιοι και νέο-αστοί έμοιαζαν αρκετά διστακτικοί έως αρνητικοί για το αν θα πρέπει ο ελληνικός κόσμος να ξεκινήσει την επανάστασή του, με αυτά τα δεδομένα. Συνιστούσαν υπομονή και πρωτίστως «φώτιση» του έθνους, γεγονός που δεν έβρισκε σύμφωνους όμως ούτε τους επίμονους Φιλικούς: *«Πολλοί των ομογενών και άλλων Ευρωπαίων ήσαν και είναι με τη σφαλεράν ιδέαν, ότι το ελληνικό έθνος δεν ήτον ακόμη αρκετά φωτισμένον και*

⁸⁰ Συλλογικό, *Πώς προσεγγίζουμε το εικοσιένα; Πολιτική, Κοινωνία, Ιδεολογία στην Ελληνική Επανάσταση*, Αθήνα 2021, σ. 107

⁸¹ Ανωνύμου του Έλληνας, *Ελληνική Νομαρχία ήτοι Λόγος περί Ελευθερίας* (1806), Αθήνα 1980, σ. 24 - 25

⁸² Ανωνύμου του Έλληνας, *ό. π.*, σ. 15 - 16

ώριμον, ώστε να ζητήση την απελευθέρωσιν του, αλλ' έπρεπε να περιμείνη να φωτισθή αρκούντως...»⁸³

Ο λαός⁸⁴ από την άλλη πλευρά ήταν ανυπόφορα καταβεβλημένος από τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης και την απώλεια της ελπίδας, που άκουγε στο όνομα Ναπολέον Βοναπάρτης και δεν μπορούσε να δεχθεί άλλη αναστολή ή χρονοτριβή⁸⁵. Σύντομα οι εξαθλιωμένες λαϊκές μάζες συστρατεύονται με τα πιο ριζοσπαστικά τμήματα της Φιλικής Εταιρείας, βρίσκοντας τον χώρο για να εξωτερικεύσουν τη δυσαρέσκεια τους αυτή: «Οι γεωργοί ζούσαν χειρότερα και από τα ζώα [...] οι τεχνίται δουλεύουν σχεδόν 18 ώρας το ημερονόκτιον, και ποτέ δεν ημπορούν να αναπληρώσουν τας αναγκαίας χρείας των [...] μισθοί ναυτών χαμηλοί, τροφή από τις πιο λιτές [...] Διαιτί ο πλούσιος να τρώγη, να πίνη, να κοιμάται, να ξεφαντώνη, να μην κοπιάζει και να ορίζη, ο δε πτωχός να υπόκειται, να κοπιάζη, να δουλεύη πάντοτε, να κοιμάται καταγής, να διψή, και να πεινά;...»⁸⁶

Όπως σε όλες τις μεγάλες ή μικρότερες νεωτερικές επαναστάσεις, έτσι και στην ελληνική περίπτωση, η εξαθλιωμένη, ξυπόλητη⁸⁷ λαϊκή μάζα, βαδίζοντας στα χνάρια των sans-cullote του Παρισιού σπεύδει να διαδραματίσει το δικό της κομβικό ρόλο, καθώς συγκροτεί ένα νέο επαναστατικό σώμα που δεν έχει τίποτα να χάσει και προσφέρει ανυστερόβουλα ό,τι έχει και δεν έχει στον ιερό σκοπό του αγώνα για την ελευθερία.

⁸³ Εμμ. Ξάνθος, *ό. π.*, σ. 32 - 33

⁸⁴ Για τον ορισμό του ελληνικού «λαού» πρβλ. το άρθρο του Γεωργίου Αθανασίου στην *Εθνική Εφημερίδα*, αρ. φ. 23 - 24, 9.7.1832. Παραθέτεται ενδεικτικά ένα απόσπασμα του ορισμού: [...πάντων των εις πολιτικήν κοινωνίαν συνδεδεμένων ατόμων, και διαστελλομένων των άλλων λαών και βασιλείων της γης δια της εθνικής αυτών προσηγορίας, δια της δικαίως εις αυτούς και κατ' εξαίρεσιν ανηκούσης ιδιοκτησίας ενός μέρους της γης, και δια τινος κυρίως εις τόνδε τον λαόν και τήνδε την πολιτεία ανήκουσαν συνταγματικήν και κυβερνητικήν μορφήν...]

⁸⁵ Francois Pouqueville, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα 1890, σ. 270

⁸⁶ Ανωνύμου του Έλληνο, *ό. π.*, σ. 138 - 139 και 160 - 161

⁸⁷ όρος που εισάγει και χρησιμοποιεί ο Κορδάτος, ως αντιπαραβολή με τους «ξεβράκωτους» του Παρισιού. Γ. Κορδάτος, *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας*, τ. 10, Αθήνα 1957, σ. 274

Ε΄ Κεφάλαιο

Η Ελληνική Επανάσταση και η καταστολή του ιακωβινισμού

5.1. Η καταστολή των φιλελεύθερων ιδεών κατά την Ελληνική Επανάσταση

Εκτός από την πτώση της απόλυτης μοναρχίας στη Γαλλία στα τέλη του δεκάτου ογδόου αιώνα, οι μέρες της Επανάστασης σηματοδοτούν επίσης το έναυσμα της εποχής της Ευρώπης των πεφωτισμένων ιδανικών και της ατομικής ελευθερίας, που προστατεύεται από το Σύνταγμα⁸⁸. Οι μέχρι πρότινος *υπήκοοι* μετατρέπονται άμεσα πια σε *πολίτες*, διεκδικώντας συνεχώς όλο και περισσότερα δικαιώματα. Την περίοδο της ελληνικής ωστόσο επανάστασης, το πλαίσιο σκιαγραφείται εντελώς διαφορετικό. Από το Συνέδριο της Βιέννης κι έπειτα έχει επανέλθει το status quo των παλαιών καθεστώτων και με την Πτώση του Ναπολέοντα, ενώ έχουν παράλληλα ηττηθεί και οι ριζοσπαστικές προτάσεις της Γαλλικής Επανάστασης.

Οι Μεγάλες Δυνάμεις του ευρωπαϊκού χάρτη είχαν αποκηρύξει τον ιακωβινισμό ως επιεικώς προτεσταντικό, όπως ακριβώς και όλα τα αντιδραστικά κινήματα προς αποφυγήν αναταράξεων στο αρμονικό διάγραμμα συμφερόντων της Ιερής Συμμαχίας. Το γεγονός πως η Ευρώπη παρουσίασε μια ανοχή στον Ελληνικό Αγώνα για την ανεξαρτησία πριν σταθεί τελικά στο πλευρό του, δεν είναι ούτε εφήμερο, ούτε ρομαντικό. Σχετίζεται τόσο με τις αρραγείς διεθνείς σχέσεις και ισορροπίες της εποχής από τη μία πλευρά, όσο και με το γεγονός πως οι αναταράξεις αυτές συμβαίνουν εκτός του αναθεωρητικού χάρτη του Συνεδρίου της Βιέννης, στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία δεν είχε καν λάβει πρόσκληση συμμετοχής στο εν λόγω πανευρωπαϊκό Συνέδριο.

5.1.1. Ο ρόλος της Εκκλησίας

Ο πολυδιάστατος χαρακτήρας του ελληνικού αγώνα για την ανεξαρτησία, παρότι περιείχε ξεκάθαρες επιρροές και πολλά ερεθίσματα από την αμερικανική και τις ευρωπαϊκές επαναστάσεις των προηγούμενων ετών, δεν φαίνεται να απορρόφησε επαρκώς τις ιδέες του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και τα ιδεώδη της Γαλλικής Επανάστασης. Σε αυτό συνετέλεσε σε μεγάλο βαθμό το μέσο μορφωτικό επίπεδο της προ-νεωτερικής χριστιανικής κοινωνίας, καθώς επίσης και η παγιωμένη θρησκοληψία που διοχετευόταν στους χώρους του μιλλετιού αλλά και των αγωνιστών μέσω της

---

⁸⁸ G. Lefebvre, *ό. π.*, σ. 177

Εκκλησίας, η οποία επιθυμούσε την διατήρηση των συνηθειών και των ηθών, όπως εκείνα τρέφονταν από τον μεσαιωνικό σκοταδισμό, συμβάλλοντας στη συντήρηση μιας οπισθοδρομικής χριστιανικής καθημερινότητας, έχοντας όμως παράλληλα βλέψεις προς τη Δύση. Τα χαρακτηριστικά και προφητικά λόγια του Τούρκου γερο-Δερβίση στο Δημήτριο Υψηλάντη μετά τη Μάχη της Πέτρας το 1829 – όταν είχε ήδη καταφέρει πια να ορθοποδήσει η ελληνική επανάσταση και να μην είναι πια απλώς μια ανταρσία σε κάποιο απομακρυσμένο κομμάτι της αυτοκρατορίας – αποδεικνύουν ακριβώς αυτή την πρόσδεση του ελληνισμού με το συντηρητικό και ενίοτε φονταμενταλιστικό θρησκευτικό στοιχείο. Ο γέρο-Δερβίσης είχε προβλέψει πως «...ναι μεν οι Έλληνες θα ελευθερωθούν μια μέρα από τους Τούρκους, δε θα ελευθερωθούν όμως ποτέ από τις μεγάλες χριστιανικές δυνάμεις»⁸⁹. Αρκεί λοιπόν να κατανοήσουμε ποιες χριστιανικές δυνάμεις εννοούσε και σε ποιο κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο δραστηριοποιούνταν.

Περιδιαβαίνοντας επίσης τα κείμενα του Αθανάσιου του Πάριου, θα δούμε πως υπάρχουν σαφείς αναφορές για καταστροφή και καύση βιβλίων ευρωπαϊών διαφωτιστών καθώς και απόπειρες σύνδεσή τους με τον σατανισμό: «...καύση των μισρών συγγραμμάτων και των σατανικών ταύτων βιβλίων, όπως του αθεώτατου Βολταίρ...»⁹⁰. Παρόμοιες εκκλήσεις φυσικά, είχαν πραγματοποιηθεί και από το Πατριαρχείο για τα αιρετικά έργα του Ρήγα Βελεστινλή.

Για ποιο λόγο όμως η Εκκλησία στεκόταν τόσο φανατικά ως πολέμια των νέων αυτών προτάσεων και ιδανικών; Η απάντηση στο εν λόγω ερώτημα μπορεί να βρεθεί εξαιρετικά σύντομα, αν παρατηρήσει και περιδιαβεί κανείς την κοινωνική και πολιτική χάραξη του ιστορικού χάρτη. Ο κλήρος μπορούμε να πούμε πως αποτελούσε μια μορφή «λαϊκής ελίτ», που έβλεπε πως η δύναμη επιρροής και χειραγώγησής της βρισκόταν υπό συνεχή απειλή. Έβρισκε την κοινωνική της θέση να υπονομεύεται σε σταθερή βάση από τις νέες ανερχόμενες ιδεολογίες, που γεννήθηκαν «κάτω από τη μύτη της», σε εκκλησίες και μονές που λειτουργούσαν ως χώροι συνάντησης, αλλά και γενικότερα από την απτόητη πρόθεση της αστικής τάξης για φιλελευθεροποίηση με κάθε κόστος. Στους κύκλους του Πατριαρχείου ήταν κάτι παραπάνω από ξεκάθαρη η ανάγκη καταστρατήγησης και αναχαίτισης των ιδεών αυτών, καθώς αποσκοπούσαν και οδηγούσαν στην ανατροπή του φεουδαρχικού συστήματος, του οποίου η εκκλησία αποτελούσε αναπόσπαστο κομμάτι, με ζωτικά ενεργό ρόλο στην

⁸⁹ Ν. Σβορώνος, *ό. π.*, σ. 236

⁹⁰ Αθανάσιος ο Πάριος, *Απολογία Χριστιανική*, Λειψία 1805, σ. 116

πολιτική πραγματικότητα. Συνεπώς, είναι εν μέρει φυσιολογικό να αντιμετωπίζει με καχυποψία οτιδήποτε έχει στόχο να ανατρέψει την καθεστηκυία τάξη. Και στο συμπέρασμα αυτό συνεπικουρεί η συντηρητική επιλεκτικότητά της κυρίως στο κομμάτι της εκπαίδευσης (για παράδειγμα επιθυμούσε την αποστασιοποίηση των νεαρών μαθητών από επιστήμες όπως τα Μαθηματικά, τη Φυσική και τη Φιλοσοφία).

Κατά τα πρώτα χρόνια της επικράτησης της ιακωβίνικης Γαλλίας και το έτος 1797, ο Πατριάρχης της Ορθόδοξης Χριστιανικής Εκκλησίας Γρηγόριος ο Ε΄ εμήνυε: «...ο πονηρός και αρχέκακος όφης, αφ' ου δολίως επλάνησε την ανθρωπότητα με πολυειδείς απάτας και τρόπους, διά να τους σύρη εις την απώλειαν· και τελευταίον εις τούτους τους εσχάτους αιώνας, επινοήσας το Γένος των Γάλλων δεκτικώτερον της πονηρίας, έχυσε δαψιλώς εις τας ψυχάς των το φάρμακον της αποστασίας προς τον θεόν· και αφού τους έφερεν εις μιαν αλληλομαχίαν και εις ελεεινήν βασιλοκτονίαν, τότε αμέσως τους έριψεν και εις παντελήν αθεϊαν και ασέβειαν...⁹¹». Από το γλαφυρό και εξαιρετικά σαφές αυτό μήνυμα, προερχόμενο εκ της κεντρικότερης διοικητικής τάξης του Πατριαρχείου, δεν διαφαίνεται μόνο η εναντίωση της εκκλησίας προς την αγανακτισμένη και επαναστατημένη κοινωνία, αλλά κυρίως η ταύτιση του θεσμού με τα παλαιά φεουδαλικά καθεστώτα και τη θρησκοληψία. Είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος έκφρασης του Πατριάρχη προς το γενικευμένο ποίμνιο, ο οποίος δεν διστάζει να στιγματίσει τον κοινωνικό αναβρασμό και το ξέφρενο ταξικό μίσος της εποχής, ως ξεκάθαρο έργο του σατανισμού, διαμοιράζοντας το σπόρο για την καλλιέργεια ενός απαρέγκλιτου θρησκευτικού φονταμενταλισμού.

Από την άλλη πλευρά, ως κόλαφος κατά της Εκκλησίας και της στάσης της κεντρικής εξουσίας της εμφανίζεται για ακόμη μια φορά το αιρετικό και αφορισμένο σύγγραμμα της *Ελληνικής Νομαρχίας*, κατηγορώντας την ευθέως για το ρόλο της στην αναχαίτιση των νεωτερικών φιλελεύθερων ιδεών, αλλά και τις πολιτικές και οικονομικές της σκευωρίες σε βάρος των λαϊκών μαζών.

5.1.2. Επανάσταση μεν, σε «πολιτικά ορθά» πλαίσια δε

Είναι σαφές πως στην Ευρώπη δεν επιθυμούσαν σε καμία περίπτωση τον στιγματισμό της Ελληνικής Επανάστασης ως του νέου φιλελεύθερου φάρου ελπίδας για τους κοινωνικά υποδουλωμένους λαούς. Αυτό συνέβαινε για συγκεκριμένους

⁹¹ Γρηγ. Παπαδόπουλος – Γεώργιος Αγγελόπουλος (επιμ.), *Το κατά τον αιόδιμον πρωταθλητήν του ιερού των Ελλήνων αγώνος τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον τον Ε*, Αθήνα 1865, σ. 200 - 201

λόγους: Το θνησιγενές ευρωπαϊκό, μεταμεσαιωνικό, φεουδαλικό και εκκλησιο-κεντρικό οικοδόμημα κρεμόταν από μια λεπτή κλωστή. Αμέσως μετά την έναρξή και κήρυξή της, μόλις ένα μήνα αργότερα, τον Απρίλη του 1821 στο Συνέδριο του Λάιμπαχ, η Ιερά Συμμαχία επιλέγει να αποδοκιμάσει, ως ήταν αναμενόμενο, τον καθ' όλα δίκαιο ελληνικό αγώνα. Η επαναστατημένη ελληνική πλευρά ωστόσο, σπεύδει να καθησυχάσει τους ευρωπαίους, αποσκοπώντας στην ανάκτηση της εύνοιάς τους, με το «προσωρινό πολίτευμα της Ελλάδος», όπου αποσαφηνίζεται πως ο αγώνας δεν στηρίζεται σε δημαγωγίες και στασιώδεις αρχές, ώστε να κατευναστούν οι Δυνάμεις της Πενταπλής Συμμαχίας⁹² πως δεν πρόκειται για ένα νέο, αναγεννημένο κίνημα Ιακωβίνων.

Τα δείγματα που έρχονται από τα επαναστατημένα εδάφη της βαλκανικής χερσονήσου όμως είναι τουλάχιστον αμφίσημα. Το αφήγημα του εξεγερμένου λαού είναι η επικείμενη απαλλαγή από τους δυνάστες του με κάθε τρόπο, αποδεικνύοντας συνεχώς τις βλέψεις του προς μια φιλελεύθερη διακυβέρνηση, μέσω των δημοκρατικών συνταγμάτων. Αναντίρρητο επιχείρημα που διατρανώνει αυτήν την αντίληψη αποτελεί το Σύνταγμα του Ιανουαρίου του 1822, που συντάσσεται στην Επίδαυρο και έχει ως πρότυπο τα γαλλικά επαναστατικά συντάγματα των 1793 και 1795. Ο πρωτεργάτης της Ελληνικής Επανάστασης όπως αναφέραμε και παραπάνω, ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης δεν θα μπορούσε να είναι περισσότερο σαφής στα απομνημονεύματά του όταν γράφει πως η επανάσταση που συνέβη στη Γαλλία και τα χρόνια που ακολούθησαν, όταν στο πολιτικό σκηνικό πρωταγωνιστούσε ο Ναπολέων ήταν αυτή που φώτισε τις κοινωνίες, «άνοιξε τα μάτια του κόσμου⁹³» και εγκαθίδρυσαν την οριστική χάραξη των χρονικών ορίων μεταξύ των εποχών του σκοταδισμού, του Μεσαίωνα, της τυραννίας και του φέουδου από τη μία και εκείνων της φώτισης, της πολιτιστικής και φιλοσοφικής αναγέννησης και εν γένει της περιόδου της νεωτερικότητας από την άλλη.

⁹²Ε. Μ. Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία – Ο Δυτικός Πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι*, Δ' έκδοση, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 557. Ο Burns αναφέρει χαρακτηριστικά πως για να εξασφαλιστεί ακόμα περισσότερο το τέλος των επαναστατικών αναταραχών, σχημάτισαν την Τετραπλή Συμμαχία Βρετανίας, Αυστρίας, Πρωσίας και Ρωσίας, η οποία, όταν η Γαλλία έγινε δεκτή ως πέμπτο μέλος, μετονομάστηκε σε Πενταπλή Συμμαχία.

⁹³Θ. Κολοκοτρώνης, *ό. π.* σ. 49

5.2. Το πεφωτισμένο Σύνταγμα του 1823

Το προσωρινό Σύνταγμα της Επιδαύρου του Ιανουαρίου του 1822, που αναθεωρείται μερικώς και επικυρώνεται στην Εθνοσυνέλευση του Άστρους⁹⁴ στις 29 Μαρτίου / 18 Απριλίου του 1823 έχει διπλή σημασία. Ο πρώτος σκοπός είναι αυτός του κατευνασμού των συντηρητικών ευρωπαϊκών δυνάμεων, γεγονός που φαίνεται από την πολιτική επιλογή των ανερχόμενων αστικών δημοκρατικών δυνάμεων να προκριθεί πρωτίστως ο εθνικός σκοπός έναντι του κοινωνικού ή του οικονομικού, συντάσσοντας τις λοιπές ομάδες από πίσω τους ή στο πλευρό τους. Για αυτό το σκοπό μάλιστα, φαίνεται πως συντάχθηκαν – πέραν της καθεαυτής ουσίας της διακήρυξης – οι προκηρύξεις της Μεσσηνιακής Γερουσίας *προς τας Ευρωπαϊκάς Αυλές* κατά τα πρώτα χρόνια του αγώνα. Το δεύτερο που καταφέρει και το πιστώνεται η αστική τάξη, που θα μπορούσε εύκολα να έρθει και σε σύγκρουση με το πρώτο, είναι ότι καταφέρει να χριστεί αυτόματα ως πρόμαχος και απόλυτος εκφραστής των ιδανικών της ελευθερίας, της ισότητας και της δημοκρατίας, τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο. Η σύνταξη και θεώρησή του αποτελεί ένα εντυπωσιακό διπλωματικό κατόρθωμα, καθώς καταφέρει να πραγματοποιήσει ένα άνοιγμα προς δυο εντελώς αποκλίνουσες ιδεολογικές κατευθύνσεις.

Η απαρχή συμβαίνει την 1^η Ιανουαρίου του 1822, όταν συντελείται και ολοκληρώνεται η πρώτη απόπειρα σύνταξης Συντάγματος⁹⁵ και θέσπισης ενός δημοκρατικού κράτους με βάση τον αστικό χαρακτήρα και την κοινοβουλευτική λειτουργία, το οποίο θα ήταν εφάμιλλο εκείνου της Γαλλικής Δημοκρατίας, όπως αυτή προέκυπτε από τα Συντάγματα του 1791 και του 1793. Στην προσπάθεια αυτή είναι εμφανής η επίδραση των επαναστατικών κινήματων (τόσο του αμερικανικού όσο και του γαλλικού) και των συνταγμάτων τους, με τους δημοκρατικούς προσανατολισμούς τους, που συγκροτήθηκαν έχοντας ως βασικό αντικείμενο την άμεση μετάβαση από το φεουδαρχικό καθεστώς στο πολίτευμα της αστικής δημοκρατίας και την αναγνώριση της ιδιοκτησίας. Ο λαός εδώ, όπως ακριβώς συμβαίνει και στα προαναφερθέντα γαλλικά συντάγματα, αποτελεί την μοναδική και άμεση πηγή πολιτικής εξουσία, πράγμα που συμβαίνει μέσω της διαδικασίας των εκλογών και των εκλεκτόρων των περιφερειών, ενώ επίσης προβλέπεται και η

⁹⁴ Λύσανδρος Παπανικολάου, *Κοινωνική Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα 1991, σ. 153

⁹⁵ *Προσωρινόν πολίτευμα της Ελλάδος*, Επίδαυρος 1/1/1822, διαθέσιμο στο <https://www.hellenicparliament.gr/Userfiles/f2c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/syn06.pdf>, τελ. πρόσβαση 15 Μαΐου 2022

σημαντική κατοχύρωση του δικαιώματος της ατομικής ιδιοκτησίας. Ένα τεχνικό χαρακτηριστικό, που μας ωθεί και συνεπικουρεί στην σύγκριση και τελικά στη σύνδεση με τα γαλλικά συντάγματα, αποτελεί και η ύπαρξη περισσότερων από εκατό σύντομες παραγράφους, που υποδιαιρούνται με τη σειρά τους σε υπότιτλους και εδάφια.

«...Τούτο τολμώ να βεβαιώσω, ότι όποιον έθνος... επιθυμεί να συντάξει πολιτείαν και πολιτείαν αβασίλευτον, έχει προ οφθαλμών του έτοιμο παράδειγμα να ακολουθήσει, της Αγγλοαμερικανικής πολιτείας το Σύνταγμα»⁹⁶

Μόλις μερικούς μήνες αργότερα, το Σύνταγμα της Επιδάουρου θα δημιουργούσε ανυπέβλητες τριβές, που θα οδηγούσαν αρχικά στην αναθεώρησή του και εν συνεχεία σε μια γενικότερη σύγκρουση πολιτικών και οικονομικών συμφερόντων. Ο ιστορικός Γιάνης Κορδάτος μας δίνει για άλλη μια φορά το πολιτικό πλαίσιο, εξηγώντας πως η επικύρωση του Συντάγματος στο Άστρος προέβλεπε, με ψήφισμα, την κατάλυση των γερουσιών – δημογεροντιών στις περιοχές της Πελοποννήσου και της Δυτικής Χερσαίας Ελλάδας. Το ψήφισμα προέβλεπε ρητά πως: *«Ολοι αι μερικαί Διοικήσεις των τμημάτων της Επικρατείας να καταλυθώσιν εις το εξής και αμέσως από τη Γενικήν Διοίκησιν να εξαρτώνται οι διάφοροι λαοί της Ελλάδος...»⁹⁷.*

Το γεγονός αυτό επέφερε πολλές και διάφορες αντιδράσεις, καθώς αφαιρούσε προνόμια δεκαετιών από πλούσιες και ισχυρές οικογένειες, που είχαν ως στόχο να πρωτοστατήσουν και στη νέα πολιτική πραγματικότητα και τη μετάβαση στο ενιαίο αστικό κράτος. Η δυσαρέσκεια ήταν μεγάλη και οι εντάσεις μεταξύ των επαναστατημένων συνεχώς αυξάνονταν. Παρατηρώντας το πολιτικό προσκήνιο με ψυχραιμία και με την ασφάλεια που μπορεί να προσδώσει η χρονολογική απόσταση, μπορεί με σιγουριά να ισχυριστεί κανείς πως όλα έδειχναν πως η κατάσταση θα οδηγούταν αναπόφευκτα σε μια ακραία σύγκρουση συμφερόντων, καθώς πέρα από τα ατομικά και ταξικά συμφέροντα, η συγκρότηση μιας τέτοιας μορφής διακυβέρνησης δεν θα έπρεπε να αφήνει εκτός του κάδρου και την καθιερωμένη θρησκευτική διάσταση των πραγμάτων.⁹⁸

⁹⁶ «Επιστολή του Αδαμάντιου Κοραή της 12.2.1825 προς Γ. Κουντουριώτη» στα *Χιακά Χρονικά*, τ. 5, χ. τ. 1923, σ. 82

⁹⁷ Γιάνης Κορδάτος, *ό. π.*, σ. 412

⁹⁸ βλ. *Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας μέχρι της εγκαταστάσεως της Βασιλείας*, Α΄ Βουλευτική Περίοδος, 1822-23, (α΄ έκδ. Αθήνα 1857) επαν. της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 1971., σ. 143, σε διακήρυξη της Β΄ Εθνοσυνέλευσης, 18 Απρ. 1823.

5.3. Η ταξική διάσταση του Εμφυλίου (1823-1824)

Το φθινόπωρο του 1823 ξεσπάει, όπως άλλωστε παρατηρείται και σε κάθε αυθεντική λαϊκή επανάσταση της εποχής, μια ζοφερή και σκαιά εμφύλια διαμάχη χωρίζοντας την ομοψυχία των εξεγερμένων σε δυο στρατόπεδα. Είναι ξεκάθαρο θέμα συμφερόντων που θίγονται και επιρροών που μεταβάλλονται στο κοινωνικό και το πολιτικό στερέωμα των πρόσφατα επαναστατημένων εδαφών. Η μελανή σελίδα αυτή του ελληνικού αγώνα, όπου το ρόλο του απόλυτου ρυθμιστή διαδραματίζει το τοπικό κεφάλαιο, έρχεται να αμαυρώσει, ακόμη και να ματαιώσει τις ανιδιοτελείς θυσίες των επαναστατημένων αγωνιστών. Μπαίνουμε λοιπόν σε μια μελανή σελίδα των χρονικών του εικοσιένα και σε μια περίοδο που υπερισχύουν η συντηρητικότητα και η προάσπιση των κερδών της αστικής τάξης, η αναποφασιστικότητα και η προδοσία, που φτάνουν ακόμα και να ακυρώσουν ολόκληρα κομμάτια του αγώνα.⁹⁹ Στο σημείο αυτό είναι αναγκαίο να φωτιστεί και ο άκομπος ρόλος που είχαν οι πρόκριτοι και οι κοτζαμπάσηδες, οι οποίοι πριν ακόμη από το ξέσπασμα της επανάστασης, έχουν φροντίσει να προασπίσουν και να κατοχυρώσουν τα συμφέροντά τους. Όπως φαίνεται λοιπόν, είχαν συνυπογράψει, τον Απρίλιο του 1816, ένα υποσχετικό έγγραφο *ομονοίας και αμοιβαίας υπεράσπισης*. Αφορμή για αυτό στάθηκε το αποτέλεσμα μιας αιματηρής ενδοταξικής φιλονικίας, που προκάλεσε τις αποτρόπαιες δολοφονίες και τους στυγνούς αποκεφαλισμούς των προεστών Λόντο και Δεληγιάννη¹⁰⁰. Με την εν λόγω συμφωνία, οι κοτζαμπάσηδες μπορούσαν να συνεχίσουν την πολιτική και εμπορική δραστηριότητά τους, αποκτώντας πρόσβαση σε όλο και περισσότερα κεφάλαια. Για δεκαετίες υπήρξαν, μεταξύ πολλών άλλων, κάτοχοι μεγάλων εκτάσεων γης, οργανωτές εμπορικών κινήσεων και τοπικοί, διοικητικοί άρχοντες. Η επιτακτική διασφάλιση του μεγάλου πλούτου τους και η απειλή μιας νέας άγνωστης, πιο διευρυμένης φιλελεύθερης οικονομίας τους έκαναν κάτι περισσότερο από διστακτικούς για ένα καινούργιο, επαναστατημένο status quo, όπου το πολιτικό μέλλον και το κεφάλαιο τους διαγραφόταν αβέβαιο και βρισκόταν υπό απειλή. Στα απομνημονεύματα του Κανέλλου Δεληγιάννη, γόνου οικογενείας κοτζαμπάσηδων από την Αρκαδία, αναφέρεται πως οι Δεληγιανναίοι, λίγο πριν την επανάσταση, απάντησαν στην πρόταση για γενικευμένη εξέγερση του εκπρόσωπου της Φιλικής Εταιρείας Γρηγόριο Δικαίο πως *«θα σκεφτώμεν σοβαρώς και θα την*

⁹⁹ Γ. Ζέβγος, «Ο Κορδάτος σαν ιστορικός της Επανάστασης του 1821» στην *Κομ. Επ.*, τ. 21 (11/1933), σ. 34

¹⁰⁰ Karl Mendelssohn – Barthodly, *Ιστορία της Ελλάδας από τη εν έτει 1453 Αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, Αθήνα 1873, σ. 7

κάνωμεν ημείς»¹⁰¹, διατρανώνοντας εκείνη ακριβώς την διστακτικότητα των προυχόντων ως προς τα ριζοσπαστικά αιτήματα της ανερχόμενης αστικής τάξης, όπως η ελευθερία και η ισότητα, καθώς και την ξεκάθαρη διάθεσή τους να μην αφήσουν τα πολιτικά πράγματα και την τύχη των κεφαλαίων τους, να ξεφύγουν από τα χέρια τους.

Εκτός από τον κοτζαμπασισμό, η νέα κεντρική διοίκηση, όπως προέκυπτε από τα Συντάγματα της Επιδαύρου και του Άστρους, είχε να αντιμετωπίσει άλλον έναν πυλώνα του παλαιού καθεστώτος: την Εκκλησία. Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου μάλιστα, λαμβάνουν χώρα περιστατικά τυφλής βίας κατά παντός που βρίσκεται σε αντίθετο στρατόπεδο. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της ακραίας και ωμής βίας της εποχής είναι το παράδειγμα του φιλικού, ιατρού στο επάγγελμα, Παναγιώτη Σοφιανόπουλου, που συντάχθηκε με την πλευρά των κυβερνητικών κατά την περίοδο του εμφυλίου, ο οποίος κατηγορήθηκε πως τέλεσε άγρια βασανιστήρια στον πρόκριτο Σωτήρη Νοταρά στην Κορινθία, αλλά και στον ιερωμένο Ιωακείμ στη Γαστούνη Ηλείας¹⁰². Πολλοί από τους κληρικούς και δη τους ανώτερους άλλωστε, προέρχονταν από επιφανείς οικογένειες μεγαλογαιοκτημόνων, πράγμα που μπορεί να δικαιολογήσει τις συχνές αλληλεπιδράσεις της Εκκλησίας με τις τοπικές διοικήσεις, ιδιαίτερα κατά την περίοδο της προεπαναστατικής οικονομικής ανάπτυξης.¹⁰³

---

¹⁰¹ Κανέλλος Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, τ. 1, Αθήνα 1957, σ. 112

¹⁰² Κ. Παπαγιώργης, *Κανέλλος Δεληγιάννης*, Αθήνα 2001, σ. 65

¹⁰³ Συλλογικό, *1821 – η επανάσταση και οι απαρχές του ελληνικού αστικού κράτους*, ό. π., σ. 269

ΣΤ' Κεφάλαιο

Από το φιλελεύθερο φιλελληνισμό στο Ναβαρίνο. Ο ρόλος της Ευρώπης

6.1. Ο φιλελεύθερος φιλελληνισμός

Σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της Ευρώπης ξεπηδούσαν οι εστίες του προτεσταντικού φιλελληνισμού. Μια νέα τάση έκανε την εμφάνισή της, που περιελάμβανε την έρευνα, τον θαυμασμό και την αγάπη για τον πολιτισμό της Αρχαίας Ελλάδας και εκτεινόταν από το κολοφώνα της αναγέννησης του αρχαιοελληνικού πνεύματος, το Μόναχο, ως την πατρίδα των βιομηχανικών επαναστάσεων της εποχής, Μεγάλη Βρετανία αλλά και την φλογερή γαλλική κοινωνία. Ο Λουδοβίκος του Μονάχου, πατέρας του μετέπειτα πρώτου βασιλιά του ελληνικού θρόνου, Όθωνα, ως απόλυτης θιασώτης του αρχαιοελληνικού πνεύματος είχε καταφέρει μετατρέψει την Πρωτεύουσα της Βαυαρίας σε φιλελληνικό αφιερωματικό πάνθεον. Βρετανοί διανοητές, πεφωτισμένοι λογοτέχνες, φιλόσοφοι και οικονομολόγοι της εποχής διέκριναν στην Ελληνική Επανάσταση την ελπίδα για την αποτίναξη της φεουδαρχίας. Οι ποιητές και συγγραφείς Πέρσι και Μαίρη Σέλλεϋ, ο ριζοσπάστης οικονομολόγος Ντέιβιντ Ρικάρντο, ο αιρετικός ποιητής Λόρδος Μπάυρον, ο αντισυμβατικός φιλόσοφος Τζέρεμι Μπένθαμ και άλλοι βλέπουν τη σπίθα της επιθυμίας τους να φουντώνει στην προοπτική του ελληνικού αγώνα να ολοκληρώσει αυτό που είχε ξεκινήσει στις περιοχές του Μάντσεστερ και του Παρισιού στα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Ομοίως και Γάλλοι διανοητές και άνθρωποι της τέχνης υπήρξαν ένθερμοι φιλέλληνες και υποστηρικτές του ελληνικού σκοπού. Η Γαλλική αστική τάξη προέβαλε συνεχώς και όλο και πιο ανοιχτά το φιλελληνισμό, κάνοντας τις απανταχού βασιλικές κυβερνήσεις να προβαίνουν σε προσπάθειες ταύτισης του φιλελληνισμού με τον «αποτρόπαιο» ιακωβινισμό, που για δεκαετίες μετά την πολυάσχολη γκιλοτίνα στις πλατείες του Παρισιού, εξακολουθούσε να προκαλεί ακόμη τον φόβο πως θα εμφανιζόταν και κάπου αλλού μια νέα Βασιλεία του Τρόμου.¹⁰⁴ Εξαιρετικά σημαντική συνεισφορά στην εξωτερική και τη εν δυνάμει διάδοση του φιλελληνισμού είχε και ο Έλληνας λόγιος Αδαμάντιος Κοραΐς, που δραστηριοποιούνταν στο Παρίσι, προβάλλοντας και διαδίδοντας τα Αρχαία Ελληνικά Κείμενα, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση ενός νεοελληνικού πνεύματος,

¹⁰⁴ J. Imscher, «Philhellenen=Jakobiner? Universalhistorische Aspekte und Dimensionen des Jakobinismus» στο *SB der Akad. der Wissenschaften der DDR, Gesellschaftswissenschaften*, Jahrgang 1976, σ. 278 - 287

εμπνέοντας έτσι ακόμα περισσότερες κοινωνικές ομάδες και πέραν του αστικού κόσμου.¹⁰⁵

Η εξεγερμένη κοινωνία των Ελλήνων ωστόσο αντιλαμβάνεται πολύ γρήγορα το κύμα στήριξης που δέχεται, τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο, όσον αφορά τα αρχικά στάδια του αγώνα. Και πάλι ένα κείμενο της Μεσσηνιακής Συγκλήτου, της 25^{ης} Μαΐου 1821, προς την Αμερικάνικη Συμπολιτεία αυτή τη φορά, υπογεγραμμένο από τον αρχιστράτηγο Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, μπορεί να μας προσδώσει αυτή την διάσταση: «*Αποφασίζοντες να ζήσωμεν ή ν' αποθάνωμεν δια την ελευθερίαν, συρόμεθα προς εσάς από δικαίαν συμπάθειαν· διότι εις τον τόπον σας edιάλεξε να κατοική η ελευθερίαν από μόνους εσάς λατρευομένη καθώς ελατρεύετο από τους πατέρας μας...*»¹⁰⁶

Ωστόσο, τα πικρά γεγονότα του εμφυλίου και η απρόσμενη εσωτερική αντίδραση που υπήρξε από τους πληττόμενους πρόκριτους της Πελοποννήσου κυρίως, αφήνει μια πικρή γεύση στους ρομαντικούς φιλέλληνες, που είχαν πιστέψει στην επικράτηση των σύγχρονων ιδανικών και αξιών του σκοπού, σε μεγαλύτερο ίσως ιδεολογικό βάθος ακόμη και από τους ίδιους τους εξεγερμένους. Η φιλελληνικός πυρετός καταλαγιάζει λόγω των συγκρούσεων αυτών και αναζωπυρώνεται λίγα χρόνια αργότερα, έπειτα από την δυναμική αντεπανάσταση της Υψηλής Πύλης. Είναι κατά το ίδιο χρονικό σημείο, που διακατέχει την Ευρώπη ένα νέο κύμα φιλελληνισμού, καθώς και μια διάθεση αντίστασης στο σιδηρούν οικοδόμημα της Ιεράς Συμμαχίας και του φον Μέττερνιχ: την περίοδο αυτή συλλέγονται υπογραφές υπέρ του αυθεντικού ελληνικού σκοπού, από προσωπικότητες που τυγχάνουν παγκόσμιας αναγνώρισης, όπως ο Βίκτωρ Ουγκώ¹⁰⁷, ο Φρανσουά Ρενέ ντε Σατομπριάν (Σατομπριάνδος), ο Πιερ Ζαν ντε Μπερανζέρ (Βερναζέρος) και πολλοί άλλοι, οι οποίοι ζητούν έντονα την απομόνωση των συντηρητικών πολιτικών επιταγών της Αυστρίας και την άμεση αναγνώριση του ελληνικού αυτόνομου κράτους.

¹⁰⁵ Κ. Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα 2015, σ. 301 και Θανάσης Χρήστου, *ό. π.* σ. 29

¹⁰⁶ Θ. Χρήστου, *Ιχνηλατώντας τη συμβολή της Καλαμάτας...*, *ό. π.*, σ. 57

¹⁰⁷ Ο Ουγκώ εμπνέεται από τον ελληνικό σκοπό και τους επαναστατικούς αγώνες και συνθέτει ποιήματα για την Ελλάδα, τους αγωνιστές της ελευθερίας και τους φιλέλληνες. Στο ποίημά του *Navarin*, εκθειάζει τη συμμαχική παρέμβαση και νίκη, δηλώνοντας πως η *Αφρική νικήθηκε* ενώ ντύνει με διθυράμβους τη γαλλική συμμετοχή, παρατηρώντας πως με το που ενεπλάκη η σύμμαχος Γαλλία, η έκβαση άλλαξε και η νίκη της Ελλάδας θα ήταν σίγουρη. Στο ποίημα αυτό προάγει επίσης με ζέση τα ιδανικά της δικαιοσύνης, της αδελφοσύνης και της ελευθερίας, όπως απέρρεαν από τη Γαλλική Επανάσταση. Βλ. Β. Ουγκώ, *Navarin*, 1827

6.2. Η αλλαγή στάσης των Μεγάλων Δυνάμεων

Πέραν του μαζικού φιλελληνικού κινήματος που γεννήθηκε και αναπτύχθηκε στους κύκλους των φωτισμένων λογίων και των φιλοσόφων της Ευρώπης, οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις δεν επρόκειτο να καλωσορίσουν ένα νέο επαναστατικό κίνημα στους κόλπους τους, χωρίς τον ανάλογο σκεπτικισμό. Τόσο η Βρετανία, όσο και η Γαλλία και η Ρωσία είχαν συγκεκριμένα συμφέροντα στην περιοχή, που δεν ήταν σίγουροι πως ήθελαν να αποποιηθούν ή να διαφοροποιήσουν. Η Μεγάλη Βρετανία, όντας η μεγάλη κερδισμένη των Ναπολεόντειων Πολέμων και του Συνεδρίου της Βιέννης γενικότερα αλλά και ειδικότερα όσον αφορά τις στρατηγικές προσαρτήσεις στην Ανατολική Μεσόγειο δεν επιθυμούσε μια νέα ρωσο-οθωμανική σύρραξη, μιας και θα έφερνε πολιτική και διπλωματική ανισορροπία και νέα κάθοδο ρωσικών στρατευμάτων στην περιοχή. Μια πιθανή στήριξη του ελληνικού αγώνα με σκοπό τα ίδια συμφέροντα της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, έβαλλε και τους Βρετανούς στο παιχνίδι της Μεσογείου, καθώς φαίνεται πως ο ρωσικός παράγοντας παίζει σημαντικό ρόλο στην αλλαγή στάσης των Βρετανών ως προς την Ελληνική Επανάσταση. Αναφορικά με τη στροφή της Γαλλικής Κυβέρνησης, αυτή φαίνεται πως ακολουθεί τη ροή των γεγονότων. Το ίσως πιο κομβικό σημείο της αλλαγής πλεύσης των Γάλλων, προτάσσοντας και προστατεύοντας πάντα τα δικά τους συμφέροντα στην Ανατολική Μεσόγειο, είναι η πρόταση για δημιουργία ανεξαρτήτου Ελληνικού Βασιλείου με υποψήφιο για τον θρόνο, έναν Βουρβόνο Πρίγκιπα της Γαλλίας.¹⁰⁸

Η γενική εικόνα μας δείχνει πως η αλλαγή στην αντιμετώπιση της ελληνικής επανάστασης ωστόσο, σίγουρα δε συνέβη από τη μια μέρα στην άλλη. Θα έπρεπε να περάσουν πέντε ολόκληρα χρόνια από το ξέσπασμά της, για να αναφερθεί επίσημα η Ελλάδα ως αυθυπόστατη εθνική οντότητα, έστω υπό την επικυριαρχία της Υψηλής Πύλης και αυτό δε συμβαίνει νωρίτερα από τον Απρίλη του 1826 με το Πρωτόκολλο της Πετρούπολης. Η τελευταία απαίτηση των φιλελλήνων, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, πραγματοποιείται ολοκληρωτικά ένα χρόνο αργότερα, με την ιουλιανή Συνθήκη του Λονδίνου (6 Ιουλίου 1827), μεταξύ των τριών Μεγάλων και συγχρόνως ρυθμιστικών Δυνάμεων, που αναγνωρίζουν την Ελλάδα ως αυτόνομο, ανεξάρτητο κράτος, με σύνορα προς Βορρά τη γραμμή Αμβρακικού – Παγασητικού, ενώ συμφωνούν και για επέμβαση τριεθνούς στόλου, ως αρωγού στον ελληνικό αγώνα.

¹⁰⁸ Γ. Ζέβγος, *Σύντομη μελέτη της νεοελληνικής ιστορίας*, τ. 1, Αθήνα 1945, σ. 82

6.3. Το Ναβαρίνο και το τέλος της προοπτικής της ελληνικής αυτοδιάθεσης

Η άποψη του μελετητή Γιάννη Ζέβγου σχετικά με την ελληνική προοπτική για πραγματική ελευθερία και αυτοδιάθεση είναι εξαιρετικά καυστική ως προς την ελληνική αστική τάξη: «...Οι Έλληνες αστοί [...] έβαλαν τη βάση της υποδούλωσης της χώρας στο ξένο κεφάλαιο...»¹⁰⁹. Όσο ταξικό ορθολογισμό και να αποπνέει η συγκεκριμένη φράση, η προσέγγισή του πάνω στα γεγονότα και τις συγκυρίες θα μπορούσε γρήγορα να χαρακτηριστεί ως αναχρονιστική. Είναι παραπάνω από ξεκάθαρο πως η Ναυμαχία του Ναβαρίνου αλλάζει τις ισορροπίες και επίσημα στην περιοχή. Η Μεγάλη Βρετανία και η κυβέρνησή της δεν είχε σκοπό, ούτε επρόκειτο να αφήσει καμιά από τις αντιμαχόμενες δυνάμεις πριν τον Οκτώβρη του 1827 να πάρει το πάνω χέρι στα πράγματα και να υπερισχύσει πλήρως. Στο Λονδίνο δεν ήθελαν ούτε ένα αυτόνομο κράτος ή βασίλειο με επιρροές μόνο από τη Ρωσία, που διατηρούσε δεσμούς, αλλά ούτε και την επικράτηση της εμφανούς απειλής που υπήρχε στην περιοχή από τη στιγμή της απόβασης του Ιμπραήμ: τη μεταβολή δηλαδή του προσωρινού ελληνικού κράτους, από εν δυνάμει ευρωπαϊκό σε παρόμοιο με τα κράτη της Ανατολής.¹¹⁰

Ακόμα πιο ξεκάθαρη είναι η πρόθεση των Μεγάλων Δυνάμεων, όπως απορρέει από το Πρωτόκολλο του Λονδίνου τον Ιανουάριο του 1830, όταν αναγνωρίζεται η ανεξαρτησία του Ελληνικού Κράτους. Είναι σημαντικό ωστόσο να διατηρηθεί σε σωστή τροχιά ο πολιτικός προσανατολισμός: να μην παραμείνει για πολύ ένα αστικό κράτος, που θα αποτελούσε ρωγμή στην ευρωπαϊκή συμφωνία του 1815. Άλλο ένα Πρωτόκολλο που υπογράφηκε στην πρωτεύουσα του Ηνωμένου Βασιλείου, ένα χρόνο πριν, το Μάρτιο του 1829 εγκαθιδρύει στην Ελλάδα την κληρονομική μοναρχία, ενώ θα παρέμενε φόρου υποτελής στην Υψηλή Πύλη.¹¹¹ Τον εκλεκτό προαλειφόμενο ως μονάρχη, Λεοπόλδο του Σαξ-Κοβούργου, επέλεξαν με διπλωματική διάθεση και κάθε δικαιοδοσία οι προστάτιδες δυνάμεις, γεγονός που φαίνεται να δυσαρέστησε τον τότε κυβερνήτη Καποδίστρια, ο οποίος ουσιαστικά προέβη στην αναγνώριση μόνο του πρώτου άρθρου του εν λόγω πρωτοκόλλου, εκείνου δηλαδή που ανακοίνωνε την ανεξάρτητη σύνθεση και δομή του ελληνικού κράτους. Η επιλογή για το χρίσμα του *Κοβούργου* - όπως συχνά αναφερόταν στα

¹⁰⁹ Γ. Ζέβγος, «Ο Κορδάτος σαν ιστορικός της επανάστασης του 1821», ό. π. σ. 34

¹¹⁰ Christopher M. Woodhouse, *The battle of Navarino, London 1965*

¹¹¹ Christopher M. Woodhouse, *Η ιστορία ενός λαού – Οι Έλληνες από το 324 έως σήμερα*, Αθήνα 2008, σ. 191

γραπτά της εποχής – για τον ελληνικό θρόνο δεν έπεσε, ασφαλώς, ως κεραυνός εν αιθρία, σήμανε δε μια νέα εποχή για την ελληνική πραγματικότητα. Στα γραπτά του ο Σπυρίδων Θεοτόκης παραθέτει κείμενα αλληλογραφίας του Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια με τον φίλο και σύμβουλό του Ιωάννη Γαβριήλ Εϋνάρδο, όπου φωτογραφίζεται η διάθεση και η προοπτική των Ευρωπαίων για το νεοσύστατο Ελληνικό Βασίλειο: «...αλλ' ήδη κατά τον αυτόν μήνα Ιανουάριον (1830) ήρχισε να ανατέλλη νέα περίοδος δια την Ελλάδα. Η εκλογή του Κοβούργου ως βασιλέως εξησφάλιζε το μέλλον αυτής, ο δε Εϋνάρδος εν τω άκρω φιλελληνισμόν του γράφει προς τον Καποδίστριαν: «Βλέπω ήδη την Ελλάδα μεταξύ των μάλλον πεπολιτισμένων εθνών, διότι παρουσιάζονται εις αυτήν πάντα τα στοιχεία όπως ευτυχής, δεν αμφιβάλλω δε ποσώς, ότι η χώρα σας, ήτις υπήρξε τοσούτω δυστυχής και επί τοσούτω εσυκοφαντήθη, θα εκπλήξη εχθρούς και φίλους, λόγω της ταχύτητος μεθ' ής θα αναπτυχθεί¹¹²».

Πολύ σύντομα όμως, την αμέσως επόμενη χρονιά (1831), οι Μεγάλες Δυνάμεις αποφασίζουν να δώσουν χώρο και χρόνο στην Ελλάδα, δράττοντας της ευκαιρίας να παραστούν αρχικά ως θιασώτες και εν συνεχεία ως ρυθμιστές των διεργασιών στο Βέλγιο, όπου καταλήγει τελικά ο Λεοπόλδος του Σαξ-Κοβούργου ως βασιλιάς. Μάλιστα, πριν ακόμα από τη στέψη, στο νεοπαγές Βασίλειο της περιοχής της Φλάνδρας, παραχωρείται και ψηφίζεται σύνταγμα, την ίδια ώρα που στο ελληνικό προσκήνιο παρατηρείται μια ραγδαία κλιμάκωση των κοινωνικών και πολιτικών αναταραχών και εξελίξεων, που οδηγούν στη δολοφονία του κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια. Γρήγορα η κατάσταση στην Ελλάδα θα περάσει σε ένα ομιχλώδες μεταβατικό τοπίο, με εκ νέου εμφυλιακές εντάσεις, καθώς αναλαμβάνει την ηγεσία του κράτους ο αδελφός του δολοφονημένου κυβερνήτη, Αυγουστίνος Καποδίστριας, με την αμέριστη στήριξη του οπλαρχηγού Θεόδωρου Κολοκοτρώνη με σκοπό τη συνέχιση των διοικητικών προσεγγίσεων του άτυχου, αμφιλεγόμενου κόμη, γεγονός που φαίνεται να βρίσκει αντίθετες όχι μόνο τις ευρωπαϊκές δυνάμεις αλλά και την πλειοψηφία του ξεσηκωμένου ελληνικού λαού, που απαιτεί, επίμονα και δυναμικά, παραχώρηση συντάγματος.

Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα που προκύπτει από τα απομνημονεύματα του δραστήριου και αλέγκρου Στρατηγού Μακρυγιάννη που στέκεται αφοριστικός απέναντι στο ρόλο του Κυβερνήτη:

¹¹² Σπ. Μ. Θεοτόκης, *Αλληλογραφία Ι. Α. Καποδίστρια – Ι. Γ. Εϋνάρδου 1826 – 31*, Αθήνα 1929, σ. 35
– 3

« ...το δυστυχησμένον τ' άλογον όχι που δεν ωφελήθη, αλλά του μπήκε κι ο χάλινος και η σέλα (εννοεί τον επαναστατημένο λαό) – κι ο διαβολάνθρωπος καβάλα και τ' άφηγε νησικόν και φορτωμένο [...] του Κυβερνήτη φάνηκαν τα αιστήματά του, οτ' είναι κυβερνήτης φατρίας κι όχι πατρίδας, και δεν θέλει λευτερίαν, αλλά δόλον και απάτη...]¹¹³

---

¹¹³ Στρατηγού Μακρυγιάννη, *Απομνημονεύματα*, έκδ. Β', τ. 2, Αθήνα 1947, σ. 31

Επίλογος

Ανεξάρτητα από την εκάστοτε οπτική και την ανάγνωση της Ιστορίας ανάλογα με την εξέλιξη των κοινωνικών και πολιτικών ιδεολογιών, η σύνδεση των επαναστατικών κινημάτων του 18^{ου} αιώνα τις εθνοκεντρικές επαναστάσεις του δεκάτου ενάτου καθίσταται περισσότερο από σαφής. Σε αυτή την προσέγγιση έγκειται και η σχέση των Γάλλων Ιακωβίνων με τον ελληνικό αγώνα για την ανεξαρτησία. Ξεκινώντας από τα γαλλικά προεπαναστατικά χρόνια και διασχίζοντας την περίοδο της Βασιλείας του Τρόμου και εν συνεχεία την εποχή του Ναπολέοντα ο ιακωβινισμός αναπτύσσεται, εξελίσσεται και καταλήγει να αποτελεί ένα παγκόσμιο ιδεολογικό αφήγημα. Συμβάλλει αποφασιστικά στην αναγνώριση και την εδραίωση του εθνικού στοιχείου και των εθνολογικών αλλά και ταξικών ετεροτήτων εντός των αχανών, πολυπολιτισμικών αυτοκρατοριών.

Στην οθωμανική πραγματικότητα και στα εδάφη που ζούσε και δραστηριοποιούταν ο χριστιανικός πληθυσμός, η γαλλική επαναστατική ιδεολογία δεν χαίρει σημαντικής αποδοχής. Απορροφάται δύσκολα –ή σε πολλές περιπτώσεις δεν προσεγγίζεται καθόλου- από την ελληνική προ-νεωτερική κοινωνία, καθώς ο ιακωβινισμός ενυπάρχει ως ιδεολογία στην αστική τάξη, η οποία αργεί να αναπτυχθεί στα οθωμανικά εδάφη· σε αντίθεση με τις ελληνικές μικροκοινωνίες του εξωτερικού. Ως ανάχωμα στέκονται ο ρόλος και οι επιταγές της επίσημης Εκκλησίας, καθώς και η θρησκοληψία των Ελλήνων που επιμένουν να συνδέουν την επικείμενη αυτοδιάθεσή τους με την αναβίωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και τα θέσφατα του χριστιανισμού του 13^{ου} αιώνα.

Πεφωτισμένοι νέοι, όπως ο δυναμικός Ρήγας Βελεστινλής, εμπνέονται από τον προτεσταντικό ιακωβινισμό και οραματίζονται μια ανάλογη επανάσταση για όλους τους υποδουλωμένους λαούς. Συμμετέχουν στη συγκρότηση μυστικών αδελφοτήτων, όπως μεταξύ άλλων και η Φιλική Εταιρεία, αποβλέποντας σε μια Ελληνική Επανάσταση ως απόρροια της Γαλλικής. Ωστόσο, όταν τελικά η εξέγερση ξεσπά, οι ιδεολογίες αποτραβιούνται ξεκάθαρα στην άκρη και ο ελληνικός λαός αφιερώνεται σε ένα και μόνο σκοπό: τον υπέρτατο αγώνα για την ελευθερία του. Η Ευρώπη δείχνει μεν ανοχή και παρακολουθεί τα τεκταινόμενα για τις δικές της πολιτικές, διπλωματικές και εδαφικές σκοπιμότητες, δεν θέλει όμως σε καμία περίπτωση να αποκτήσει η Ελληνική Επανάσταση φιλελεύθερο χαρακτήρα. Το τελευταίο πράγμα που θα ήθελε ο σκληρός πυρήνας του οικοδομήματος της Ιεράς

Συμμαχίας θα ήταν μια νέα Γαλλική Επανάσταση ή μια αναβίωση της Βασιλείας του Τρόμου.

Ως θεματοφύλακας του φιλελευθερισμού στην ελληνική αφύπνιση εμφανίζεται το δυναμικό και μεγαλειώδες κίνημα του φιλελληνισμού, που αφήνει σαφή και ανεξίτηλα στίγματα στον αγώνα των εξεγερμένων. Αυτά θα αναγνωριστούν πολύ νωρίς εντός των κειμένων των δημοκρατικών Συνταγμάτων των δύο πρώτων ελληνικών Εθνοσυνελεύσεων -της Επιδαύρου το 1821 και του Άστρους το 1823- και θα διαγραφούν βίαια στην επέμβαση στο Ναβαρίνο, στο βωμό του συγκεντρωτισμού και τη μη απόδοση συντάγματος από τον κυβερνήτη Καποδίστρια και τελικά στην επιβολή της απόλυτης μοναρχίας σε έναν λαό που θα κέρδιζε την πρώτη μετεπαναστατική του δικαίωση αρκετά χρόνια αργότερα, στις 3 Σεπτεμβρίου του 1843.

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. Δημοσιευμένες Πηγές

Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας μέχρι της εγκαταστάσεως της Βασιλείας, Α΄ Βουλευτική Περίοδος, 1822-23, (α΄ έκδ. Αθήνα 1857) επαν. της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 1971, σ. 143

«Επιστολή του Αδαμάντιου Κοραή της 12.2.1825 προς Γ. Κουντουριώτη» στα *Χιακά Χρονικά*, τ. 5, χ. τ. 1923, σ. 82

Δημητράκος Δ., «Ιδεολογική σκέψη και Ιακωβινισμός: γένεση, ακμή και παρακμή του homo ideologicus», στην: *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 66 (1987), σ. 168

Ζέβγος Γ., «Ο Κορδάτος σαν ιστορικός της Επανάστασης του 1821» στην *Κομ. Επ.*, τ. 21 (11/1933), σ. 34

Ζωίδης Γ., «Η Φιλική Εταιρεία και το Εικοσιένα» στο: *Η Επανάσταση του Εικοσιένα. Επιστημονικό Συμπόσιο (21-23 Μάρτη 1981)*, Αθήνα 1981, σ. 129

Κορδάτος Γ., «Παραχαράκτες κειμένων και κομπογιαννίτες του Μαρξισμού» στη *Νέα Επιθεώρηση*, τ. 21 (11/1933), σ. 180 - 187

Μαυρογορδάτος Γ., «Ιακωβίνοι: το πρώτο μαζικό κόμμα» στο *Ε Ιστορικά*, τχ. 91, 12 Ιουλίου 2001, σ. 28 – 33

Σαλπιγξ Ελληνική, αρ. φ. 2, Καλαμάτα 5.8.1821, σ. 9

Χαρλαύτη Τζ., «Η “ναυτική πολιτεία” του Ιονίου και του Αιγαίου. Στόλος και ανταγωνιστικότητα», στο *Ναυτιλία των Ελλήνων, 1700-1821*, (2003), σ. 413 - 414

Gidel Ch., “Collection de monuments pour server a l’ histoire de la langue neo-hellenique by Emile LeGrand”, στο *Revue Archaeologique Nouvelle Serie*, vol.22 (6-12, 1870-71), σ. 189

Grignan Henri, *Résurrection Des Nationalités En Orient*, Pamphlets, χ. τ., 1800, σ. 7.

Imscher J., «Philhellenen=Jakobiner? Universalhistorische Aspekte und Dimensionen des Jakobinismus» στο *SB der Akad. der Wissenschaften der DDR, Gesellschaftswissenschaften*, Jahrgang 1976, σ. 278 - 287

Kennedy Michael L., "The Foundation of the Jacobin Clubs and the Development of the Jacobin Club Network, 1789-1791" στο *The Journal of Modern History*, (Δεκέμβριος 1979), σ. 701 – 733

le Vicomte de Bonald M., “De l’ Opposition dans le Gouvernement, et de la Liberte de la Presse; Debates in the British Parliament on the Change of Ministry, and on the Battle of Navarino; Manifesto of the Sublime Ottoman Porte of December 20, 1827” στο *The North American Review*, τχ. 27 (60) (1828), σ. 256

Turkmen Z., “Giritadasini Osmanli idaresin denayurma cabalari: Yunanis yanin itaki pedendonem deki gelis meler (1821-1869)” στο *Ankara Univeritesi Osmanli Tarihi Arastirmave Uygulama Merkezi Dergisi*, τχ. 12 (2001), σ. 219 - 244

Yemenir E., “Le Magne et les Maïnotes: Recits et scenes de Moeurs de la Grece” (1-3-1865) στο *Revue des Deux Mondes (1829 – 1971)*, σ. 37, 38

2. Απομνημονεύματα, Ημερολόγια και Εκθέσεις Συγχρόνων

Δεληγιάννης Κ., *Απομνημονεύματα*, τ. 1, Αθήνα 1957, σ. 112

Κολοκοτρώνης Θ., *Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής*, Αθήνα 1846, σ. 49

Ξάνθος Εμμ., *Απομνημονεύματα περί της Φιλικής Εταιρείας*, Αθήνα 1845, σ. 3, 32 - 33

Περραιβός Χρ., *Απομνημονεύματα πολεμικά*, τ. 1, Αθήνα 1836, σ. 3

Στρατηγού Μακρυγιάννη, *Απομνημονεύματα*, έκδ. 2, τ. 2, Αθήνα 1947, σ. 31

3. Εγκυκλοπαίδειες – Λεξικά

«Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν Ηλίου», τ. 8, σ. 925

4. Διαδικτυακές Πηγές

Βιστωνίτης Αν., «Ένας ιακωβίνος με όραμα στα Βαλκάνια», στο *Βήμα*, 25 Νοεμβρίου 2008, διαθέσιμο στο: <https://www.tovima.gr/2008/11/25/culture/enas-iakwbinos-me-orama-sta-balkania/> Τελ. Πρόσβαση 23/8/2022

Προσωρινόν πολίτευμα της Ελλάδος, Επίδαυρος 1 /1 /1822, διαθέσιμο στο <https://www.hellenicparliament.gr/Userfiles/f2c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/syn06.pdf> , τελ. πρόσβαση 15 Μαΐου 2022

TVXS, Κώστας Δουζίνας, Ελληνική Επανάσταση και Αιτή: Μια συγγένεια που αποκρύφτηκε, ημερ. συγγραφής και δημοσ. 25.3.2020, διαθ. στο <https://tvxs.gr/news/kosmos/elliniki-epanastasi-kai-aiti-mia-syggeneia-poy-apokryftike>, τελ. πρόσβαση: 26.08.2022

B. Βιβλιογραφία

Συλλογικό, *1821 – η επανάσταση και οι απαρχές του ελληνικού αστικού κράτους*, επιμ. Τμήμα Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ, Αθήνα 2020, σ. 137 - 138, 269

Συλλογικό, *Πώς προσεγγίζουμε το εικοσιένα; Πολιτική, Κοινωνία, Ιδεολογία στην Ελληνική Επανάσταση*, Αθήνα 2021, σ. 107

Αθανάσιος ο Πάριος, *Απολογία Χριστιανική*, Λειψία 1805, σ. 116

Ανωνύμου του Έλληνας, *Ελληνική Νομαρχία ήτοι Λόγος περί Ελευθερίας (1806)*, Αθήνα 1980, σ. 15 - 16, 24 - 25, 138 - 139, 160 - 161

Βακαλόπουλος Απ., *Νέα ελληνική ιστορία*, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 140, 142, 143, 144 - 145, 157, 168 - 169

Βελεστινλής Ρ., *Νέα πολιτική διοικήσεις των κατοίκων της Ρούμελης, της Μικράς Ασίας, των Μεσογείων Νήσων και της Βλαχομογδανίας*, Βιέννη 1797, σ. 3

Δημαράς Κ. Θ., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα 2015, σ. 301

Διβάνη Λ., *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας (1830-1947)*, χ. τ., χ. χ., σ. 51

Ζέβγος Γ., *Σύντομη μελέτη της νεοελληνικής ιστορίας*, Αθήνα 1945, τ. 1, σ. 28, 82

Ζέβγος Γ. – Κορδάτος Γ., *Πολεμική για τον χαρακτήρα της επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2021, σ. 82

Θεοτόκης Σπ. Μ., *Αλληλογραφία Ι. Α. Καποδίστρια – Ι. Γ. Ευνάρδου 1826 – 31*, Αθήνα 1929, σ. 35 - 36

Καλλιβρετάκης Λ., «Ενοπια Ελληνικά Σώματα στη δίνη των ναπολεόντειων πολέμων (1798-1815)», στο Συλλογικό, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 1, Αθήνα 2003, σ. 327 - 342

Κατσορίδας Δ., *Πρώιμη εργατική τάξη κατά την επανάσταση του 1821*, Αθήνα 2021, σ. 7, 15

Κιτρομηλίδης Π., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα 1999, σ. 255

- Κιτρομηλίδης Π., *Η Γαλλική Επανάσταση και η νοτιοανατολική Ευρώπη*, Αθήνα 2000, σ. 56
- Κορδάτος Γ., *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας*, τ. 10, Αθήνα 1957, σ. 274, 412
- Κρεμμυδάς Β., *Εισαγωγή στην ιστορία της Νεοελληνικής Κοινωνίας (1700-1821)*, Αθήνα 1976, σ. 181 – 182
- Μιαούλης Α., *Υπόμνημα περί της Νήσου Ύδρας*, Αθήνα 1864, σ. 43
- Μπενέκος Γ., *Κωλέτης*, Αθήνα 1961, σ. 28 - 29
- Νικολάου Χ., *Διεθνείς πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες – συμφωνίες και συμβάσεις*, Αθήνα 1996, σ. 51
- Ουγκώ Β., *Navarin*, 1827
- Παναγιωτόπουλος Β., «Η Φιλική Εταιρεία», στο Συλλογικό, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 3^Α, Αθήνα 2019, σ. 10 - 12
- Πανταζόπουλος Ν., *Μελετήματα για το Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1998, σ. 13, 36 - 37, 40 - 41, 49 - 51
- Παπαγιώργης Κ., *Κανέλλος Δεληγιάννης*, Αθήνα 2001, σ. 65
- Παπαδόπουλος Γρ. – Αγγελόπουλος Γ. (επιμ.), *Το κατά τον αοίδιμον πρωταθλητήν του ιερού των Ελλήνων αγώνος τον Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον τον Ε*, Αθήνα 1865, σ. 200 - 201
- Παπανικολάου Λύσ., *Κοινωνική Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα 1991, σ. 153
- Σβορώνος Ν., *Ανάλεκτα νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας*, Αθήνα 1999, σ. 202 - 214, 228, 233, 236
- Σκληρός Γ., *Έργα* (επιμ. Λουκάς Αξελός), Αθήνα 1997, σ. 114
- Στρίγκος Λ., *Η επανάσταση του εικοσιένα*, χ. τ. 1959, σ. 255 - 257

- Φιλήμων Ι., *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. 1, Αθήνα 1859, σ. 3, 49
- Χρήστου Θ., *Από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου ως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου*, Αθήνα 1999
- Χρήστου Θ., *Τα σύνορα του ελληνικού κράτους και οι διεθνείς συνθήκες 1830 – 1947, τ. 1: Τα πρώτα σύνορα του ελληνικού κράτους (1830 – 1832) – Τα πλήρη κείμενα των συνθηκών*, Αθήνα 1999
- Χρήστου Θ., *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013, σ. 29
- Χρήστου Θ., *Ιχνηλατώντας τη συμβολή της Καλαμάτας και της μεσσηνιακής ενδοχώρας στο έπος της ανεξαρτησίας*, Καλαμάτα 2021, σ. 55, 57
- Barker E. H., *A letter addressed to Rev. T. S. Hughes by E. H. Barker*, 1823
- Burns E. M., *Ευρωπαϊκή Ιστορία – Ο Δυτικός Πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι*, Δ΄ έκδοση, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 557
- Cantimori Delio, *Giacobini Italiani*, Bari 1956 - 1964
- Cooper Th., *A Reply to Mr. Burke's Invective against Mr. Cooper and Mr. Watt in the House of Commons on the 30th of April, 1792*, Λονδίνο 1792, σ. 4, 85
- Dakin D., *Η Ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, Αθήνα 1984, σ. 46
- Hobsbawm E., *Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848*, Αθήνα 1992, σ. 12, 204, 205
- Hobsbawm E., *On History*, Λονδίνο 1998, σ. 186
- Lefebvre G., *The coming of the French Revolution*, Νέα Υόρκη 1958, σ. 177, 178
- Lindemann A. S., *Ιστορία της Νεότερης Ευρώπης – Από το 1815 μέχρι σήμερα*, Αθήνα 2014, σ. 53 - 54, 55

Mendelssohn – Barthodly K., *Ιστορία της Ελλάδας από τη εν έτει 1453 Αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, Αθήνα 1873, σ. 7

Mignet F. A., *Ιστορία της Γαλλικής Επανάστασης*, Αθήνα 1987, τ. 1, σ. 13, 21, 181 - 182

Pouqueville Fr., *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα 1890, σ. 270

Shelley P., *The poetical works, v.2 – edited by Mrs. Shelley*, Λονδίνο 1839, σ. 281 - 282

Stanhope L. F. C., *Greece in 1823-1824: Being a series of letters and other documents on the Greek Revolution written during a visit to that country/ by the honorable Colonel Leicester Stanhope; Γράμματα 7^ο και 8^ο προς J. Bowring*, Λονδίνο 1824, σ. 38 - 39

Woodhouse C. M., *The battle of Navarino*, London 1965

Woodhouse C. M. , *Η ιστορία ενός λαού – Οι Έλληνες από το 324 έως σήμερα*, Αθήνα 2008, σ. 191

Περίληψη

Η εργασία αυτή αποτελεί μια ενδελεχή ανάλυση πάνω στις αντανακλάσεις του ιακωβινισμού στην ελληνική προεπαναστατική και επαναστατημένη πραγματικότητα. Εξετάζεται όλο το ταξίδι του συγκεκριμένου ιδεολογικού αφηγήματος, από τη γένεσή του, την εξέλιξή του κυρίως στα μετεπαναστατικά χρόνια μέσω των αμφιλεγόμενων επιλογών του Ναπολέοντα αλλά και τη δαιμονοποίησή του κατά την επιστροφή της καθεστηκίας τάξης στις ευρωπαϊκές θέσεις εξουσίας. Στην προεπαναστατική Ελλάδα οι αντικατοπτρισμοί του καταφθάνουν θολοί, κουβαλώντας τη δυναμική μιας φιλελεύθερης οικονομίας, ενώ κατά τα χρόνια της επανάστασης το αφήγημα μεταλλάσσεται μέσω της συνειδητοποίησης της κοινωνικής ετερότητας των εξεγερμένων για να αναχαιτιστεί τελικώς από τις συνέπειες της επέμβασης στο Ναβαρίνο.